

DE STUDIE
DER NEDERLANDSCHE
STREEKTALEN

HOEKSTENEN ONZER VOLKSKULTUUR 3DE REEKS DEEL 1

JAC. VAN GINNEKEN
DE STUDIE DER
NEDERLANDSCHE
STREEKTALen

HOEKSTENEN ONZER VOLKSKULTUUR

KORTE HANDLEIDINGEN OVER VOLKSKUNDE,
VOORGESCHIEDENIS EN STREEKTALen

*Uitgegeven met steun van het Departement van Opvoeding,
Wetenschap en Kultuurbescherming*

DERDE REEKS: STREEKTALen
DEEL I

AMSTERDAM - UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ „ELSEVIER” - 1943

DE STUDIE DER NEDERLANDSCHE STREEKTALen

DOOR

JAC. VAN GINNEKEN

AMSTERDAM - UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ „ELSEVIER” - 1943

I. DE STREEKTALEN EN DE LANDSTAAL IN HUN ONDERLINGE VERHOUDING

Onze Nederlandsche taal is niet alleen een Europeesche cultuurtaal, maar omvat bovendien een heele reeks dialecten, die elk min of meer hun eigen leven leiden en hun eigen aard volgen. En als de taal de ziel van een volk is, dan geldt dit in niet minder mate van de streektalen gezamenlijk, omdat zich de algemeene karaktertrekken zeker reeds met voldoende duidelijkheid in de cultuurtaal uitspreken, maar de rijke verscheidenheid onzer nationale volkseenheid zich toch pas ten volle in de compacte groep onzer verschillende streektalen openbaart.

De Nederlandsche taalwetenschap moge dus met de cultuurtaal beginnen, haar verdere voortgang kan niet gedijen, als men er de dialecten buitensluit. Juist door de samenwerking en den wedijver der verschillende streektalen werd in den loop der eeuwen het parelende leven der landstaal weer steeds eenigszins anders gericht en bevrucht.

In de 13de eeuw bestond er nog geen algemeen-Nederlandsche taal. Maar kort na elkander zien wij in Limburg, Brabant en Vlaanderen teksten verschijnen in het Limburgsch, in het Brabantsch en het Vlaamsch dialect.

Limburg laat zich hooren in Heinric van Veldekens *Leven van Sint Servaas*. Bij hem sluiten zich dan weldra de *Sinte Brandaen* en de *Ayol* aan in ongeveer denzelfden tongval als het *Statutenboek van Maas-tricht* en de oudste *Limburgsche Wijsdommen*, wier taal weer heel veel gelijkt op het *Paaschspel* in het dialect van 's Hertogenrade.

Het Brabantsch volgt met twee vrouwelijke mystieke auteurs: *Beatrijs van Nazareth* (bij Lier) en *Hadewych van Antwerpen*, weldra vergezeld door *Van den levene ons Heren* en de *Miserere van Gilhes van Molhem*.

Maar kort daarna komt het Vlaamsch naar voren met *Segher Dieregotgaf* en *Jacob van Maerlant*, wiens dialect, wegens zijn langdurig verblijf te Brielle aan het Gravenhof ook reeds Hollandsche elementen bevat; hij erkent zelf, dat hij ook uit andere dialecten putte en heeft door zijn omvattend werk school gemaakt bij de *Walewein*- en *Fer-*

guutdichters, de oudste vertaling der Epistelen en Evangeliën, evenals bij Diederik van Assenede en de oudste Reinaerthumoristen.

Maar reeds in de 14de eeuw beginnen de drie dialecten der letterkundige teksten ook buiten Maerlant op elkander in te werken. Vooral de Antwerpenaar Jan Boendale, die niet bij Hadewijch, maar bij Maerlant in de leer gaat, geeft hier het voorbeeld van. Ook Hein van Aken, Lodewijk van Velthem en Jan van Heelu zijn Brabanders uit de Vlaamsche school.

Maar het Limburgsche Leven van Jesus wordt weldra ook in het Westvlaamsch omgezet. En de Limburgsche Sermoenen bevatten verlimburgschte teksten van Beatrijs van Nazareth en Hadewijch. Een vergelijking der twee levens van Sint Lutgard toont, dat het oudste groote leven, dat van Mierlo aan Willem van Afflichem toeschrijft, reeds veel meer met Brabantsche lezers rekening houdt dan het latere leven van Broeder Gheeraert, die zijn Sint Truydensche moedertaal schrijft.

Alles te zamen domineert zoo tijdens de 14de eeuw in de litteraire Zuidnederlandsche taal, zoowel door het aantal werken, als de grammaticale vormen: de Vlaamsche streektaal.

In de tweede helft der 14de eeuw begint nu echter het Brabantsche dialect de leiding over te nemen. En vooral Jan van Ruusbroec geeft hier den toon aan. Hij kent geen Vlaamsche of Limburgsche modellen, maar wel Hadewijch en Van den levone ons Heren. En zijn taal wordt dan ook in Vlaanderen niet of slecht verstaan. Maar zijne werken worden in alle Nederlandsche dialecten overgezet, gelijk de Vreese heeft bewezen.

En in het begin der 15de eeuw ligt de vaste hegemonie der litteraire taal in het Brabantsche dialect, gelijk vooral in de nu pas opkomende dramatiek tot uiting komt. Niet slechts de abele spelen, maar ook de latere mysterie- en mirakelspelen zijn, op enkele uitzonderingen als het Sint Truydensche Spel van Sint Trudo na, allemaal algemeen-Zuidnederlandsche teksten met Brabantsche klanken en taalvormen, en nog vele Brabantsche zegswijzen en idiotismen op den koop toe.

Als dan in de 14de eeuw het Zeeuwsch met Melis Stoke in de vlakte komt, staat dat natuurlijk nog dicht bij het Westvlaamsch, maar het Hollandsch van den „klerk uit de lage landen bij de zee”, en van Dirk Potter en zijn zoon, die lang in Brussel woonden, van Willem van Hildegaersberch en Augustijnken van Dordt, die Boendale en Maerlant kennen, van Dirc van Delf en Matthijssen van den Briel, sluit weer veel dichter bij het Brabantsch van Antwerpen en Brussel aan; al zijn er opvallende verschillen. Hierbij hebben het Noord-Brabantsch en Utrechtsch zeker een bemiddelaarsrol gespeeld.

Trouwens voor het Overlandsch of het Geldersch-Overijselsch is dit nog in sterker mate het geval geweest. Zeker was er hier een rechtstreeksch contact van Geert Groote en de Moderne Devotie met de werken van Ruusbroec en heeft Jan van Schoonhoven, de Hollander van Groenendaal, in Windesheim later nog een groote rol gespeeld. Maar de verbinding met den Bisschop van Utrecht en zijn dignitarissen was meer blijvend, en werd door de politiek der Hanzesteden in die dagen voortdurend sterker en steviger. Als wij trouwens zien hoe in Deventer en te Windesheim Florens Radewijns van Leerdam, Jan Goossen Vos van Heusden, Dier de Mudén uit Muiden en Hendrik Mande, de oude Hollandsche hoveling elkander ontmoeten, en voortdurend met al die Zwollenaars, Deventenaars en Kampenaars jarenlang zoo intiem mogelijk hebben omgegaan; dan begrijpen wij ineens vanzelf, hoe juist op het einde der 14de en in de eerste helft der 15de eeuw het Overijselsch dialect in de geschriften der Devoten van den beginne af sterk met Brabantsche en Hollandsche elementen vermengd was. Bovendien is ook hier de Hoogduitsche invloed niet van de lucht. Als wij toch bedenken welk een rol de Gebroeders Johannes en Thomas van Kempen en de Gebroeders van Clingeble uit Höxter en nog zoo-veel andere in Duitschland geboren en getogenen hier in de kringen der Moderne Devoten gespeeld hebben, en daarnaast nog overwegen hoeveel Nederlanders uit dien kring evenals Johan Busch het grootste deel van hun leven in Duitsche kloosters hebben doorgebracht, dan begrijpen wij hoe hier vanzelf geen puur Overijselsch dialect zich kon handhaven, maar een algemeene middelevenredige zich opdrong, dat naast Westersche ook Oostersche Nederduitsche elementen bevatte.

Alleen in Gelderland merkt men in de Middeleeuwsche Charters en Bestuursdocumenten een sterker Hoogduitschen invloed. Doch de stadskeuren, de Saksenspiegel en de chartertaal van Overijssel, met Twente en Drente staan meer onder Nederduitschen invloed en de literatuur bloeit hier eigenlijk het laatst; al leeren ons Hendrik van Veldekes verblijf te Kleef en de in Kleefsch dialect overgeschreven teksten van Maerlant, de Spiegel der Sonden enz., dat daar zeker al heel vroeg voldoende belangstelling voor de Dietsche letterkunde gevoeld werd. Trouwens ook de Vlaamsche Reinaert heeft via het Nederduitsch zijn weg naar Duitschland gevonden.

Het Friesch is eigenlijk een taal apart, die veel dichter dan het Nederlandsch bij het Engelsch aansluit; en in de Middeleeuwen ook nog in de provincie Groningen gesproken werd. Zoo zijn de Hunsingosche rechtsbronnen uit ongeveer 1275 onze oudste bewaarde Friesche teksten. Daarop volgen de Westfriesche Oorkonden van 1379 af, en het West-

friesche Schoutenrecht, waar in tijd weer de in het Fivelingoosch geschreven rechtsbronnen van de Groningsche Ommelanden mee overeenstemmen. Blijkens den naam *Hugmerke* voor het Westersche deel der Ommelanden, hebben de kleine Chauken daar al vroeg een mark veroverd, en zoo waarschijnlijk den Saksischen tongval geïmporteerd, die er van lieverlede de Friesche volkstaal heeft verdrongen, wat, gelijk Huizinga bewees, reeds rond 1650 een voldongen feit was.

Maar niet alleen is het Friesch dus de oudere onderlaag van het tegenwoordige Groningsch, maar hetzelfde is het geval met Noord-Holland en de Zuid-Hollandsche kust, die in het eerste millennium na Christus zeker door de Friezen bewoond werden, wat trouwens gemakkelijk te begrijpen is, omdat toen nog heel lang Friesland en Noord-holland slechts door den riviermond van het Vlie, die thans tusschen Vlieland en Terschelling ligt, van elkander gescheiden werden. De oude Hollandsche graven hebben na de groote watervloeden der 12de en 13de eeuw deze streken achtereenvolgens op de Friezen veroverd, en zoo heeft ook hier het Friesch moeten wijken.¹

Uit een en ander wordt het nu echter heel duidelijk, dat wij bij de studie van de Nederlandsche streektalen, het Friesch onmogelijk ter zijde kunnen laten; daar juist de oereigen Friesche taalontwikkeling niet slechts aansprakelijk is voor de eigenaardige ontwikkeling van het Groningsch, het Noordhollandsch, het Zuidelijk Strandhollandsch en het Utrechtsch, — denk aan den Frieschen koning Radboud te Dorestadt thans Wijk bij Duurstede — maar wegens de ligging van Amsterdam en Haarlem zelfs ook een machtigen invloed heeft uitgeoefend op de algemeene Nederlandsche cultuurtaal van de 17de, 18de en 19de eeuw.

Maar hiermee zijn wij reeds te ver vooruitgelopen. Wij moeten nu nog even naar Zuidnederland terug, om daar te zien, hoe het Rederijkers-tijdperk der 15de en 16de eeuw met zijn landjuweelen de literaire cultuurtaal nog weer tot grooter eenheid brengt; daar men bij de beoordeelaars natuurlijk geen universeele kennis der plaatselijke dialecten mocht veronderstellen, en er zoo dus reeds een stelselmatige opvoeding tot de algemeene landstaal in zwang kwam. Ook de uitvinding der boekdrukkunst droeg hier zeer veel toe bij, daar de drukkers alle in de grootere steden woonden en natuurlijk van zelf de omliggende dialecten vermengden. In den Hervormingstijd komen nu voor het eerst alle in Nederland en Friesland gesproken dialecten met elkander in aanraking. Hinne Rode zegt in het Delftsche Nieuwe Testament van

¹ De studies van Haeringen en Heeroma hebben dit willen ontkennen, maar Gosses, Brouwer en Karsten zijn daar terecht tegen opgekomen.

1524 „in goeden platten duytsche”: „onse meyning was niet heel Hollants ofte Brabants, mer tusschen beyden, op 't kortste en reynste, na onsen vermogen een gemeyn spraek te volgen, die men all Nederlant door: lichtelick solde mogen lesen ende verstaen.” Jan Utenhove's gewelddadige poging om in 1553—'56 van Emden uit met zijn Nieuwe-Testament-vertaling, alle Nederlanders van Duinkerken tot Hamburg te bereiken, liep nog wel op een mislukking uit; maar de psalmvertaling van den Gentenaar Petrus Dathenus bracht toch het Oostvlaamsch weer bij de Calvinisten door heel Nederland heen; en de bewerker van het Frankfortsche Luthersch Gesangboek van 1565 zegt in zijn Voorreden, dat hij „den stijl der voorseyder Psalmen op die Antwerpsche en Brugsche sprake gemaect had, mits dat Antwerpen en Brugge in Brabant en Vlaanderen die vermaerste coopsteden zijn, daer af die talen ende spraken in Nederlant gebruykt werden.”

Een der meest bewuste opbouwers onzer algemeen Nederlandsche cultuurtaal was de Delftenaar Pontus de Heuter, Canonick van Gorinchem, die lang in Zuidnederland vertoefde en deze bekentenis naliet: „'t Nederlants een gemeingelde Tale makende volg'ic die nature van alle lantspraken. Ook de Grieken hebben een gemeene tale gesmeet uit de vier lants-talen Ionica, Attica, Dorica en Aeolica.” Marnix krijgtdan ook in 1594 van de Staten van Hollant de opdracht: „int oversetten d'algemeenste, claerste ende suyverste tale (te) gebruycken”. En ook onder de latere translateurs en reviseurs van den Statenbijbel vinden wij met opzet alle Nederlandsche streektaalen vertegenwoordigd.

Daarbij kwam nu de belangrijke immigratie der gevluchte of verjaagde Vlamingen en Brabanders naar de Noordelijke provinciën, onder wie vele schrijvers en dichters waren als Philips en Marnix van St. Aldegonde, Simon Stevin, Daniël Heinsius en Carel van Mander, Caspar van Baerle en Joost van den Vondel. Huyghens en Hooft waren met Zuidnederlandsche vrouwen gehuwd. De verplaatsing der hegemonie van het Zuiden naar het Noorden leidde dus tot een vruchtbare taalvermenging in de cultuurtaal onzer gouden eeuw. Bovendien kweekt de Renaissance en onze vrijheidsoorlog een nieuwen nationalen vorm van de liefde voor de moedertaal aan, die van nu af aan met het allerdoorluchtigste Latijn in zuiverheid en plooibaarheid durft gaan wedijveren. Zoo kwam de opbouw van ons Nieuwe Nederlandsch tot stand. En inderdaad lijkt die taal op een Middeleeuwsche kathedraal, waarin alle streektaalen hun eigen kapel hadden, maar die kapellen er niet meer waren voor zich zelf alleen; maar als een krans van lagere en kleinere eerbiedwaardigheden het hooge en weidsche domkoor omlijstten.

Te Amsterdam vooral is die grootsche Nederlandsche taaltempel ver-

rezen. Naar Amsterdam waren Nederlanders uit alle streken saamgekomen. In Amsterdam werkten de beste en vaardigste vertegenwoordigers van alle standen, van alle lagere en hogere ambachten en vakken; en niemand minder dan Joost van den Vondel gaat er groot op, dat hij de taal zijner meesterwerken uit al die kringen te Amsterdam zelf kon bijeengaren.

Pas in de 17de eeuw is onze taal dus uitgegroeid tot een volwassen nationale cultuurtaal, die op ééne lijn mag staan met al de haar omgevende Europeesche cultuurtalen als het Fransch, het Engelsch en het Duitsch, en, althans in den rijkdom van haar woordenschat, in zeggingskracht en gesmijdigheid kon wedijveren, al was en is ons taalgebied, vergeleken bij onze groote naburen ook nòg zoo gering van omvang.

Hiermee hadden nu onze streektalen eenerzijds een houvast en een steunkracht gewonnen, die zij vroeger niet rijk waren, maar zij hadden ook iets aan zelfstandigheid en volledigheid verloren; de winst woog echter ruimschoots tegen het verlies op.

Toch moeten wij dat verlies der oude streektalen ook niet wegdenken, want juist dat verlies hoort als het ware bij de definitie van onze moderne dialecten. In de vroege Middeleeuwen waren het Limburgsch, het Brabantsch, het Vlaamsch en het Hollandsch eigenlijk toch iets heel anders als nu. Toen waren het volledige talen, die min of meer op zich zelf stonden, en in al de behoeften der streekbevolking voorzagen. Nu zijn het dialecten, die behooren tot een cultuurtaal, zoodat de streekbevolking het niet meer met haar eigen dialect alleen stellen kan, maar voor den handel en het verder affiggend verkeer, en vooral voor de hogere vakken, de kunst, de wetenschap en de godsdienst, óók en weldra zelfs voornamelijk: de cultuurtaal noodig heeft. En in zoover is dus het moderne Friesch, dat van huis uit niet slechts een taal, maar zelfs een heel andere taal was als het Nederlandsch, thans inderdaad tot een Nederlandsch dialect geworden. Want elke beschaafde Fries kan het thans onmogelijk zonder Nederlandsch stellen. In den tijd van Gijsbert Japikse was het Friesch nog een taal apart, en deze hoogbegaafde nijvere Fries had aan zijn Friesch volop genoeg om geheel zijn innerlijk uit te spreken, van het laagste tot het hoogste. Maar ook hij schreef toch reeds Hollandsche verzen, en stond bij zijn psalmberijming onder invloed van den Statenbijbel.

Een verder gevolg is, dat onze meeste dialecten zich zoo van lieverlede tot de lagere volksklassen beginnen te beperken. De hogere standen, ook al leeren zij thuis of tijdens hun jeugd op de lagere school van hun makkers nog de streektaal spreken en beheerschen; op de middelbare school beginnen zij meestal spoedig hun dialect af te leeren. En

juist van wege het Middelbaar onderwijs in de landstaal leeren zij daar allerlei dingen waar hun dialect geen woorden voor heeft. En dit gaat zoover, dat in vele streken het dialect zich alleen meer leent voor het dagelijksch ambachtswerk en een huiselijk keuvelpraatje over koetjes en kalfjes; terwijl, als het gesprek over algemeene vraagstukken van kunst, wetenschap, politiek of wereldbeschouwing begint te loopen, men onwillekeurig in de algemeene lands- en cultuurtaal overgaat.

Dit ziet men in ons land misschien het duidelijkst, wanneer men b.v. de Brabantsche dialecten met de Zuid-Limbursche, en meer speciaal b.v. de Bredaasche met de Maastrichtsche stadstaal vergelijkt. In Breda hoort men het dialect eigenlijk alleen in de achterbuurten en de oude steegjes, bij de kleine burgerij en in de arbeidersfamilies. Maar in Maastricht spreekt elke daar geboren en getogen dokter en advocaat, handelsman of fabrikant, ambtenaar en magistraat den heelen dag door Maastrichtsch, en dat niet alleen in zijn gezin, maar ook in de uitoefening van zijn beroep met alle stadsgenooten, ja met alle Limburgers, en gaat hij alleen in een gesprek met nog niet ingeburgerde Hollanders tot het Algemeen Beschaafd Nederlandsch over.

Terwijl men in het plat Bredaasch alleen converseeren kan over huiselijke en plaatselijke onderwerpen, kan men in het Maastrichtsch niet alleen Latijn of Grieksch doceeren, maar ook een technisch ingenieursprobleem behandelen of algebra en hoogere meetkunde uitleggen, ja zelfs een diep en geleerd gesprek of redetwist voeren over wijsbegeerte en godsdienst.

In al deze punten heeft Maastricht dus nog grootendeels den ouderen toestand bewaard, terwijl het Bredaasch het type vertoont van bijna alle overige tegenwoordige Nederlandsche dialecten; alhoewel er natuurlijk ook nog de noodige overgangen zijn tusschen beide. Natuurlijk was dat in Maastricht vooral daarom mogelijk, omdat de stadstaal, met behulp van het Duitsch en het Fransch voor alle wetenschappelijke en hoogere begrippen, een volledig woordenboek van geijkte termen gevormd heeft; terwijl de meeste overige Nederlandsche dialecten alle geleerde en cultureele woorden missen, of ze in zulk een vage beteekenis toepassen, dat ze voor het distinctief wetenschappelijk verkeer onbruikbaar zijn.

Om dit echter weer niet te overdrijven, wat tot een onverdiende geringschatting der dialecten zou kunnen leiden, moeten wij naast het eenzijdig particularisme der streektaalen, nu ook de in haar soort even eenzijdige algemeenheid der nationale cultuurtaal beschouwen. Want ook deze voorziet voor de groote meerderheid der Nederlanders volstrekt niet in al hun taalbehoeften.

Dat blijkt ten eerste uit den boerenstand en de plattelandsbevolking. Wat zij elkander zooal te zeggen hebben, kan onmogelijk in de algemeene landstaal worden uitgedrukt. Dat hangt immers ten nauwste samen met den grond, zijn bemesting en bebouwing en de plaatselijke ligging der akkers en boerderijen, met de dijken en verbindingswegen in elken polder; waarvoor natuurlijk alleen het plaatselijk dialect gaandeweg de namen, woorden en geijkte termen heeft ontwikkeld.

Want tusschen de gedachten en zorgen, tusschen de nooden en gevaren der keuterboeren op de heide en der kleiboeren in de polders, is er weer een kloof, die nooit door een algemeene landstaal kan worden overbrugd.

Maar zoo gaat het nu, zij het in eenigszins mindere mate, ook met alle kleine ambachten en handwerken. Ook die zitten vastgegroeid aan de locale verhoudingen en omstandigheden, aan hun plaatselijke materialen en werktuigen, die zich overal weer anders ontwikkeld hebben, en waarvoor alleen de dialecten van oudsher bepaalde woorden gebruiken in de specifiek bedoelde beteekenissen, die in de landstaal geheel en al onbekend zijn, of in heel andere toepassing in zwang zijn gekomen. Maar verder heeft bijna elke streek weer zijn eigen volksgebruiken en feesten, zijn eigen kleeding en woningtypen. De Friesche boerderij, vaak zoo hoog als een kerk, lijkt toch immers in niets op het Brabantsche lage langgeveltype. Hoe zouden zij dus voor al de onderdeelen daarvan dezelfde woorden en uitdrukkingen, en de daarbij passende spreekwijzen of de daarbij aansluitende toespelingen en spreekwoorden kunnen gebruiken?

Maar ook in de kleinere en grootere steden zijn er van oudsher, of sinds de ontwikkeling der fabrieksindustrie weer plaatselijke verschillen ontstaan, waaronder de namen en termen in elk stadsdialect een groote en voorname plaats innemen. Vooral in Amsterdam zelf hebben immers alle oude wijken en stadsdeelen, een weliswaar heel onvolledig, maar toch vaak zeer kenmerkend dialect ontwikkeld, dat door de naburige wijken nog half en half verstaan, maar voor de meeste verder afwonende Amsterdammers een geheel onbekende en vrij platte vulgairtaal lijkt, waar zij goedkoop spot mee drijven, als zij er per toeval eens wat van vernemen, zonder het te verstaan.

Hieruit is het dus wel duidelijk, dat noch de Nederlandsche streek-talen, noch het algemeen beschaafd Nederlandsch, de heele Nederlandsche taal omvatten, maar dat zij voortdurend op elkanders wederkeerige hulp zijn aangewezen. En juist gelijk de algemeene landstaal uit de hoogere eenheid van ons nationaal verkeer, onzen handel, onze kunsten, wetenschappen en levensbeschouwingen, kortom onze hoogere

stads- en landscultuur is opgekomen, en daaraan nog altijd ten nauwste verbonden is en blijven zal; zoo zijn ook de Nederlandsche spreektaal en uit de veel kleinere locale dorpsgroepen van de verschillende provincies ontstaan, en blijven zij dus met het plaatselijk volksleven, de volksgebruiken, de volksfeesten, woningsomstandigheden en kleederdrachten, dat wil dus zeggen met het heele object der volkscultuur, ten innigste verwant en verknocht.

Het is duidelijk, dat de taalwetenschap overal met de beoefening der nationale cultuurtalen moest beginnen; maar bij het zoeken naar de oorzaken der onderlinge verschillen der nationale talen, kwamen de taalgeleerden er vanzelf toe, om naast de cultuur- ook de volks- en streektaal te bestudeeren, om ten slotte pas uit de combinatie van beider gegevens, de heele ontwikkeling der landstaalgeschiedenis te begripen en als een complexe maar nauw samenhangende levenseenheid te verstaan.

II. DE ONTWIKKELING DER OUDERE DIALECTSTUDIE

Een systematische dialectstudie begon ten onzent pas in de laatste 30 jaren der 19de eeuw.¹ Zeker zijn er ook voorloopers geweest, zooals J. H. Hoeufft met zijn „Proeve van Bredaasch taaleigen” uit 1836, met een Aanhangsel uit 1838. De oudste vorm dezer studiën was natuurlijk: een woordenlijst, of als het kon zelfs een woordenboek, een Idioticon naar het voorbeeld van Pfarrer Stalders: Versuch eines schweizerischen Idioticons, Aarau 1912. Hoeuffts Proeve is niets anders. En evenzoo is het nog met L. W. Schuermans' Algemeen Vlaamsch Idioticon uit 1865—'70, met een bijvoegsel uit 1883 en L. de Bo's eerste editie van het Westvlaamsch Idioticon uit 1873 met een tweede editie van Samijn uit 1892, later gevolgd door J. Tuerlinckx voor het Hagelandsch in 1886, met een bijvoegsel van D. Claes in 1904, door H. Molema voor het Groningsch in 1887, A. Rutten voor het Haspengouwsch in 1890, J. Gallée voor het Geldersch-Overijselsch in 1895, W. Draayer voor het Deventersch uit 1896 (met een tweede editie uit 1936), door G. Boeken-oogen voor het Zaansch in 1896, P. Cornelissen en J. Vervliet voor het Antwerpsch in 1899 (met een Aanhangsel en 3 deelen Bijvoegsel van 1936—'39), door A. Joos voor het Land van Waas in 1900, Waling-Dijkstra-Buitenrust-Hettema voor het Friesch (in 4 deelen) van 1900—1911, J. Bergsma voor het Drentsch in 1906 (onvoltooid), Boumans en de Vries': Westfriesche woorden in 1871 en 1904-'09, Is. Teirlinck voor Zuid-Oostvlaanderen (3 deelen) 1908—'22, het Nederlandsch-Friesch Woordenboek van G. Wumkes en A. de Vries, Sneek 1918 en het mooiste van allen door K. ter Laan voor het Groningsch in 1929.

Kleinere en plaatselijke woordenlijsten verschenen er nog afzonderlijk: voor het Maastrichtsch van C. Breuls in 1914, van Th. Dorren voor het Valkenburgsch in 1917 en van L. van der Heyden voor het Sittardsch

¹ Wat er voor dien tijd hier te lande over onze dialecten geschreven is, vindt men goed samengevat in Hoofdstuk I en II van L. Grootaers-G. Kloeke: Handleiding bij het Noord- en Zuid-Nederlandsch Dialect-Onderzoek, 's Gravenhage 1926 blz. 1-57. Ook het door mij hieronder besproken tijdvak is daar uitvoerig behandeld.

1927, voor het Kruiningensch in Zeeland van J. Dek 1928, voor het Hindeloopensch van T. van der Kooy in 1937 en voor het Heerdesch van de Veluwe door L. Bosch in 1940. De woordenlijst is dus de oudste systematische vorm van dialectstudie.

De tweede vorm is de vertaling van eenzelfde grondtekst in verschillende dialecten. Ook deze vorm is een uitvinding van den zelfden Zwitserschen Pfarrer Stalder die in 1819 op zijn *Idioticon* een *Dialektikon* liet volgen met „Die Gleichnisrede von dem verlorenen Sohne in allen Schweizer mundarten”, dat over bijna heel Europa weer navolgers won. In 1853 volgde hem B. Biondelli met denzelfde parabeltekst voor vele Noord-Italiaansche dialecten in zijn *Saggio sui dialetti gallo-italici*. Ook in Oostenrijk werd deze parabeltekst in allerlei dialecten bewerkt. C. Salvoni gaf nog in 1918 een reeks *Versioni Alessandro Monferrine e Liguri della Parabola del Figliuol Prodigo* in de *Accademia dei Lincei* vol. 15 fasc. 8 uit en voegt daar blz. 50—60 een volledige lijst der sinds Biondelli verschenen Italiaansche parabelbewerkingen aan toe. De illustre Nederlandsche navolging van Stalder is Joh. Winklers *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialection* uit 1874, dat niet minder dan 186 Nederduitsche, Friesche en Nederlandsche bewerkingen van Den Verloren Zoon-tekst bevat, met voor dien tijd een uitstekende toelichting en omlijsting. Trouwens ook de 40 zinnnetjes van Wenker, waarover wij in het volgend hoofdstuk zullen berichten, zijn slechts een nieuwe toepassing van hetzelfde beginsel, maar wegens de systematische vormvolledigheid natuurlijk voor het taalkundig onderzoek veel doeltreffender. Nog veel later werd dit vruchtbare voorbeeld nagevolgd door Colinet, Goemans en Grootaers in hun bewerkingen van het Antwerpsche volksverhaal *Het Spook van Conscience*. In mijn *Handboek der Nederlandsche Taal* heb ik van beide voorbeelden geprofiteerd.

De derde weer ietwat minder systematische vorm van dialectstudie is een vrijere bloemlezing van allerlei dialectische poëzie- en prozastukken. Hiermee kwamen van 1876—’81 de Gebroeders J. A. en L. Leopold: *Van de Schelde tot de Weichsel* zeer verdienstelijk voor den dag. Het is een navolging van J. M. Firmenich: *Germaniens Völkerstimmen*, 3 deelen, Berlin 1843—’54. Trouwens in zijn derde deel had Firmenich met J. H. Halbertsma’s hulp, ook reeds een zeker getal Nederlandsche teksten opgenomen.

Dan volgen als vierde vorm: verschillende dialect-tijdschriften in 1881 en volgende jaren. De voornaamste zijn wel: Guido Gezelle’s „*Loquela*”, Taco de Beers „*Onze Volkstaal*” van 1884—’90 en het *Drie-maandelijksch tijdschrift* met allerlei kleinere en grootere *Woordenlijsten* en *grammatische schetsen*. Uit den laatsten tijd moet nog het

Limburgsche Tijdschrift „Veldeke” 1926—’42 genoemd worden, dat naar de wijze van Leopold een keur van vrije bijdragen brengt uit allerlei totnutoe onbekende dialecten van Limburgsche dorpen en gehuchten.

De vijfde vorm is bescheidener maar vruchtbaarder, en de hiertoe behorende locale dialectstudies beperken zich tot de behandeling van één plaatselijk dialect, behandelen daarvan de klankleer, de vormleer en de grammatica, om te sluiten met een woordenlijst, en soms ook nog eenige syntactische opmerkingen. Een onvolmaakte voorlooper hiervan was J. Jongeneel met zijn Proeve voor het Heerlensch 1884. Van dit in zijn soort voortreffelijk type hebben wij een heele reeks Doctorale dissertaties: van A. Opprel voor Oud Beierland uit 1896, van M. Bruyel voor Elten-Berg in de Lijmers in 1901, van A. Verschuur voor het Noordbevelandsch 1902, van M. van Weel voor West-Voorne 1904, van W. van Schothorst voor de Veluwe 1904, A. van de Water voor de Bommeler Waard 1904, van J. Houben voor Maastricht 1905, van J. Gunnink voor Kampen en omstreken van 1908; van P. Sipma voor het Landfriesch in 1913 (natuurlijk eenigszins anders gebouwd), van F. Schuringa voor de Veenkoloniën 1923, van G. Karsten voor Drechterland (2 deelen 1931—’34), van W. Jacob voor Grave 1937, van K. Fokkema voor het Stadsfriesch van Leeuwarden in 1937 en van H. Bezoen voor Enschedé 1938. Ik moet hier nog bijvoegen, dat G. Karsten vooral een heele groote woordenlijst bevat, en dat het hierboven bij de Dialectwoordenboeken genoemde werk van G. Boekenoogen voor het Zaaansch ook een beknopte klank en vormleer geeft. Minder volledig zijn L. Simons voor Roermond 1889, W. de Vries voor Noordhorn 1895, P. Kloosterman voor Metslawier 1907, T. van der Kooy voor Hinde-loopen 1937, eigenlijk weinig meer dan een woordenlijst.

In Zuid-Nederland werkte men volgens een moeilijker te verwerken, maar dieper en vruchtbaarder methode naar het voorbeeld van A. Colinet voor Aalst 1896. Zoo L. Goemans voor Leuven 1897, L. Grootaers voor Tongeren 1908—’11, L. Grootaers en J. Grauls voor Hasselt en J. Dupont voor Bree 1914—’22 (onvoltooid). Deze studies verschenen in de Leuvensche Bijdragen. Minder systematisch en ietwat grillig zijn J. Vercoullie voor het Westvlaamsch 1885, H. Smout voor Antwerpen 1905, J. Bouchery voor Gent 1907 en G. Mazereel voor Brussel 1931.

Al deze boeken behandelen één plaatselijk dialect. De eene schrijver nam dat „plaatselijk” een beetje ruimer dan de ander, maar de drie kenmerken van al de locale dialectstudies waren deze:

- 1°. Zij gaven zooveel mogelijk détails van één enkel dialect.
- 2°. Alleen de afwijkingen van de landstaal trokken hun aandacht.
- 3°. Zij lieten het bij een zuivere constateering der feiten.

Toch waren er eenige onder, die als voorloopers der latere methodes mogen gelden. Zoo in Zuid-Nederland de boeken van A. Colinet, L. Goemans en L. Grootaers. Zij volgden hierin het voorbeeld van l'abbé Rousset: *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)* Paris 1891, die het eerst de experimenteele phonetiek in den dienst der dialectstudie genomen had; maar ook A. Verschuur besteedde de grootste helft van zijn boek aan de experimenteele-phonetische karakteriseering van het Noord-Bevelandsch dialect, waarbij de lippen- en mondhouding bij de verschillende klinkers gefotografeerd, de tongbeweging op een kunstmatig gehemelte vastgelegd, en vooral de qualiteit, de quantiteit en het muzikaal accent der vocalen volgens de methode van Boeke met het microscop op besproken phonograafrollen werden onderzocht.

Van den anderen kant begonnen W. van Schothorst en F. Schuringa toch ook reeds de geographische methode toe te passen, en legden eenige dialectverschillen van de Veluwe en de provincie Groningen in het kaartbeeld vast.

Maar ten slotte moeten wij hier ook als een welkome bijdrage G. Overdiep: *De Volkstaal van Katwijk aan Zee*, Antwerpen 1940, begroeten. Want ook dit boek brengt ons nu voor het eerst niet alleen in contact met de taal, maar ook met de volle realiteit van het harde en taaie beroepsleven onzer Katwijksche zeevisschers; en vult zoo onze kennis der heele Hollandsche strandbevolking aan, op een degelijke sociologische wijze met persoonlijke invoeling, die op een langdurig medeleven berust. Maar van dialect-geographisch standpunt vragen wij toch, of met een betrekkelijk geringe uitbreiding zijner belangstelling voor Scheveningen, Noordwijk, Ter Heyde, Zandvoort en Egmond, deze studie, die nu toch eigenlijk in de oudere serie der strikt lokale dialectstudies behoort, niet had uit kunnen groeien tot de nieuwe dialectgeographie van het Strandhollandsch, welk gebied door zijn één- en rechtlijnigen vorm een ideaal model van een taalgeographie had kunnen worden. Maar niet één kan alles. Wij eindigen dus met den wensch uit te spreken, dat een geboren en getogen Strandhollander Overdieps voorbeeld moge uitbreiden en aanvullen met de gegevens der vijf genoemde visschersgemeenten. Zijn vangst zal zeker vruchtbaar en gezegend zijn.

Men ziet duidelijk: na het oorlogsjaar 1914 begint dit vruchtbaar getij te verloopen. Bijna al deze monographieën volgden toch nog min of meer de methode der Neo-Grammatiker. En ondertusschen was er nieuw licht over de dialecten opgegaan. Wij moeten nu dus de nieuwere vormen van dialectstudie iets uitvoeriger gaan bespreken, en zullen dus aan elk een afzonderlijk hoofdstukje wijden.

III. DE TAALATLAS¹

De eerste die den nieuwen weg insloeg, om de dialectverschillen met grenslijnen of isoglossen voor een heel land in kaart te brengen, was Dr. Georg Wenker, die reeds in 1876 een groote dialect-enquête voor heel Duitschland opzette. Zijn beginsel was juist het omgekeerde als dat der voorgaande periode. En zoo moest het ook zijn. Zoo gaat het altijd met den menschelijken vooruitgang. Niet in rechte lijn, maar in zigzaglijnen komen wij verder. Elk goed beginsel heeft immers ook weer zijn grenzen. Als dus het onderzoek in één richting is vastgeloopen, of althans geen nieuws meer brengt, moeten wij een anderen weg inslaan. De vorige periode van het dialectonderzoek had er alles opgezet, om van één autonoom-gedacht dialect zooveel gegevens als het maar eenigszins mogelijk was in één boek bijeen te zetten. Maar Wenkers beginsel was de *dialectvergelijking*: Liever minder gegevens dan veel, als ik die gegevens maar in vele, ja liefst in alle Deutsche dialecten kan terugvinden. En daartoe maakte hij 40 zinnnetjes op, die 550 verschillende woorden bevatten, waarin al hetgeen hij weten wilde, in praktische voorbeelden was bijeengezet. En uit iets minder dan 41.000 Deutsche dorpen en steden kreeg hij, vooral door de onderwijzers der lagere school, zijn in het plaatselijk dialect vertaalde veertig zinnnetjes terug; alles bijeen waren het zelfs 44.251 redacties. Een wilde polemiek en een officieele tegenwerking heeft hem verhinderd de vruchten van zijn werk te plukken. Zijn mooie en eenigszins humoristische studie over het „Rheinische Platt” van slechts 16 bladzijden groot uit 1877 (waarin hij de toen juist door Leskien geproclameerde stelling van de Ausnahmslosigkeit der Lautgesetze aan de hand der Hoogduitsche klankverschuiving in het Rijnland aan een fundamenteele kritiek onderwierp), en de ontzaglijk veelbelovende eerste aflevering van den grootsch-opgezetten „Sprachatlas von Nord und Mitteldeutschland” van 1881 (met slechts 6 gecombineerde kaarten in folio-formaat), waren het eenige wat verscheen. Door de groote taalgeleerden, speciaal de Neogrammatiker, werd hij toch juist om zijn heterodoxe meeningen

¹ Jos. Schrijnen: Essai de bibliographie de géographie linguistique générale, Nimègue 1933.

gehoond en onder een onbarmhartige kritiek begraven.¹ Toch liet hij zich niet ontmoedigen en begon in 1887 een nieuwe enquête voor Zuid-Duitschland, waarin hij aan de 40 zinnnetjes nog 16 losse woorden, de dagnamen der week en 4 telwoorden toevoegde. J. Meier vermeerderde voor zijn Luxemburgsch onderzoek in 1888 dit getal nog met een vijftiental nieuwe woorden of staande uitdrukkingen.

Trouwens buiten Duitschland stuwde Wenkers voorgaan onmiddellijk anderen tot navolging. Reeds in 1879 zond ook onze beroemde taalgeleerde Prof. H. Kern van Leiden een analoge Nederlandsche Enquête over Noord-Nederland uit, die voor 212 plaatsen beantwoord werd. In 1885 stuurde Prof. P. Willems van Leuven een nog veel grootere vragenlijst van 2000 woorden en uitdrukkingen rond in heel Vlaamsch België, in Noordbrabant en Nederlandsch Limburg, het Zuidelijk deel van Gelderland, plus nog de heele Deutsche streek, die aan ons Nederlandsch taalgebied grenst. Uit 337 plaatsen ontving hij een uitvoerig antwoord. En hij heeft aan de verwerking van zijn overrijke materiaal gewerkt tot aan zijn dood in 1898, en het toen aan de Koninklijke Academie van Gent vermaakt, van wie ik de eigenhandige excerpten van Willems een vijftiental jaren ongeveer van 1915—'30 in bruikleen heb gehad, en waar bijna al de door mij gepubliceerde taalkaarten op berusten, al heb ik ze later voortdurend met H. Kerns en J. te Winkels gegevens vergeleken, en verder steeds getracht, al dit schriftelijk ingewonnen materiaal door een persoonlijk bezoek aan de voornaamste plaatsen, met eigen oor te controleeren, aan te vullen en te verbeteren.

Het materiaal der Enquête van Kern kwam na zijn dood weer in handen van het Aardrijkskundig Genootschap, dat het aan Prof. Jan te Winkel ter verdere uitwerking overgaf. Deze achtte een nieuwe aanvullende rondvraag noodig, die in 1895 werd uitgezonden, en waarop van 194 plaatsen antwoorden binnenkwamen, waarvan er 172 niet in de enquête van Kern waren betrokken. Alles te zamen beschikte te Winkel dus over een materiaal van 384 plaatsen. Hij begon hiervan de resultaten te publiceeren in „De Noordnederlandsche tongvallen”, Atlas van taalkaarten met tekst 1899. Maar het is bij één aflevering met

¹ Men zie b.v. de officieele tegenspraak van Otto Bremer in zijn Beiträge zur Geographie der deutschen Mundarten in Form einer Kritik von Wenkers Sprachatlas des deutschen Reichs mit 11 Karten im Text, Leipzig 1895. Op kleinere schaal verscheen echter in hetzelfde jaar H. Fischer: Atlas zur Geographie der schwäbischen Mundart mit 28 Karten, Tübingen, die opnieuw bewees, wat men juist in Wenkers atlas zo betreurde en niet wilde erkennen, dat elk woord bijna zijn eigen grenzen had en er dus voor de ausnahmslose Lautgesetze in de dialecten nergens plaats was, al hadden Hugo Schuchardt en Gaston Paris al lang dezelfde stelling gehuldigd. Ook Carl Haag: Die Mundarten des oberen Neckar- und Donaulandes, Reutlingen 1898, kwam opnieuw met Zwaabisch materiaal bewijzen dat er geen scherpomlijnde dialectgrenzen te vinden waren.

twee samenvattende taalkaarten voor de aa en de ij gebleven. Want hij wilde te veel ineens bereiken, en kende de waarde nog niet van één kaart voor elk woord afzonderlijk.

Dit het eerst begrepen en uitgevoerd te hebben, is de verdienste van den Zwitsersch-Franschen Professor Gilliéron, die als vervolg op zijn in 1880 verschenen dissertatie *La patois de la Commune Vionnaz* (Bas Valais) reeds het volgend jaar (en dus gelijktijdig met de eerste aflevering van *Wenkers Sprachatlas*) een *Petit Atlas phonétique du Valais roman* te Parijs had in het licht gegeven. Natuurlijk was het een ei van Columbus. Jan te Winkel vond dat tijd- en geldverkwisting en bracht de resultaten van een kleine 30 of 50 woorden op ééne kaart bijeen¹, maar hij bevroedde niet in het minst, dat hij zoo het kostbaarste materiaal zoek maakte. Door voor al die woorden overal dezelfde grens te willen aangeven tusschen twee verschillende klankontwikkelingen, verdonkeremaande hij juist de gegevens, die dien heelen isoglossenbundel konden helpen verklaren. Juist als men toch zien kan, welke woorden in zoo'n klankverandering vooropgaan en zich het verste uitbreiden, en welke andere slechts schoorvoetend op dien weg volgen, en zich dus binnen veel enger grenzen vertoonen, kan men vaak, als er b.v. leenwoorden of secundaire vormen bij zijn, of als men op de omgevende medeklinkers en klinkers let, of de geholpen van de gehinderde gevallen onderscheidt, ineens de chronologie of zelfs de oorzaak van zoo'n klankverandering bepalen. Maar bovendien voelde Gilliéron reeds met zijn flair voor het taallevens, — en hij heeft het naderhand uit zijn kaarten ter dege bewezen — dat bijna ieder woord in alle klankovergangen zijn eigen verbreiding heeft, en voortdurend — ook om zijn beteekenis, of om de sfeer waarin het thuishoort — moeilijkheden en hinderpalen op zijn weg ontmoet, die voor analoge woorden met ongeveer dezelfde klanken, heelemaal geen hindernissen zijn, enz.

Een tweede beginsel van Gilliéron was, dat hij de schriftelijke opgaven van de phonetisch onbedreven schoolkrachten niet vertrouwde, en dus zijn best geschoolden, en voor de onderscheiding van spraakklanken buitengewoon begaafden leerling E. Edmont persoonlijk 639 dorpsgemeenten van heel Frankrijk liet bezoeken, om er zijn bijna 2000 woorden en zinnnetjes af te hooren en in phonetisch schrift op te teekenen. Het aantal onderzochte plaatsen lijkt minimaal bij Wenker vergeleken, maar de persoonlijke methode met een man als Edmont is natuurlijk tien keer zoo betrouwbaar, en zijn notities zijn vooral vijftig maal veiliger met elkander te vergelijken.

¹ Toch was dit reeds een vooruitgang op H. Kern, die met ééne enkele overzichtelijke dialectkaart volkomen bevredigd zou geweest zijn.

Een derde principie van Gilliéron was, dat hij zich niet als Wenker tot eenige voorbeelden der voornaamste klankwetten en de gewone grammaticale vormen beperkte, maar ook werkelijk de kern van den heelen Gallo-romaanschen woordenschat aan een dialect-geographisch onderzoek heeft onderworpen.

Jarenlang hebben Gilliéron en Edmont samen aan de voorbereiding gewerkt. Vier jaar lang van 1896—1900 is Edmont op reis geweest. En gedachtig aan het spreekwoord *Ars longa vita brevis*, en het voorbeeld van Wenker kennende, gaf Gilliéron onmiddellijk daarna tusschen 1902 en 1910 de 35 afleveringen van zijn *Atlas linguistique de la France* (A.L.F.) uit met 1421 kaarten van heel Frankrijk en nog 499 van Zuid- en Zuid-West-Frankrijk; alles te zamen dus 1920 kaarten van voldoende groot formaat, dat bij elke plaats de daar gehoorde phonetische transcriptie kon worden afgedrukt.

Gilliéron's voorbeeld vond toen ook onmiddellijk navolgers. De verschillende kleinere Fransche dialectatlassen ga ik hier voorbij. Hij zelf begon onmiddellijk weer aan een kleinere Supplement Atlas van het Fransch op Corsica, die afzonderlijk in 1914 verscheen met 800 kaarten. In bijna alle landen van Europa beraamde men plannen daartoe, maar volstrekt niet alle projecten werden even doortastend uitgevoerd. In Denemarken verscheen van V. Bennike en M. Kristensen: Kort over de danske folkemål med forklaringer te Kopenhagen van 1898—1912 met bijna 100 kaarten. In Duitschland verscheen in 1909 G. Weigands *Dako-Roemeensche Taalatlas* met 67 kaarten. In Spanje kwam van 1923—'27 A. Giera met zijn Catalaansche Taalatlas *Atlas linguistique de Catalunya* (A.L.C.A.T.) in 4 deelen met 3500 kaarten voor den dag. Maar de grootste onderneming in dezen geest was de „Sprach- und Sachatlas Italiens und der Süd-Schweiz” (A.I.S.) van K. Jaberg en J. Jud, waarvan het eerste deel in 1928 verscheen. Thans in 1942 liggen van dit werk de 8 deelen klaar met 1681 kaarten. Er ontbreekt alleen nog een deel voor de realia afzonderlijk. In tegenstelling tot Gilliéron die een alphabetische volgorde koos, hebben toch Jud en Jaberg hun materiaal in zakelijk bijeen hoorende groepen gerangschikt.

De titel „Sprach- und Sach-atlas” leert ons trouwens ook reeds, dat hiermee een nieuwe leemte werd aangevuld. Ondertusschen had toch onder leiding van Hugo Schuchardt en R. Meringer de nieuwe leus „*Wörter und Sachen*” in breede kringen bijval gevonden. Men bedoelde daarmee, dat het onderzoek der plaatselijke volkswwoorden en vaktermen nooit tot zekere resultaten kon leiden, als niet tegelijkertijd de „*Sachen*” of de met die volkswwoorden en vaktermen aangeduide voorwerpen en dingen in hun oude en nieuwe vormen werden onderzocht en

onderscheiden. Zoo vroeg b.v. Gilliéron nog alleen naar het woord voor wieg (*berceau*) en mand (*panier*). En Edmont bracht daarvoor dan ook alleen de dialectvertalingen mee, die men hem had gegeven. Maar Jud en Jaberg lieten meteen informeerden, hoe er die zóógenaamde wieg in elk dorp uitzag; of het een hangende, op pooten vaststaande of op een ronden grondslag heen en weer schommelende wieg was; en bij een mand (*panier*) lieten ze tevens vragen, hoe groot die mand was, en waar ze voor diende en lieten er vaak een photo van nemen; zoodat ten slotte bij heel veel kaarten niet alleen een woord gegeven wordt, maar ook een teekening en soms zelfs verschillende teekeningen van het genoemde ding in al zijn vormen, want dan pas overziet men de werkelijke beteekenis van zoo'n woord in het dialectgebruik.

Trouwens ook naast Gilliérons *Atlas linguistique de la Corse* bleek de veel meer volkskundig georiënteerde *Atlante linguistico etnografico italiano della Corsica* van G. Bottiglioni 1933 en vlg. (die 10 deelen van elk 200 kaarten belooft) nog heelemaal geen overbodige weelde. Zoo dat ten slotte ook tijdens Jud en Jabergs nog loopende publicatie er reeds onder leiding van M. Bartoli, U. Pellis en Vidossi een nieuwe *Atlante linguistico italiano* begon te verschijnen, waarin vooral ook de regionale vaktalen een bijzondere plaats innemen en die ook daarom, juist gelijk Blancquaerts atlassen ten onzent, achtereenvolgens in vier verschillende dialectatlassen voor het Noordwesten en Noordoosten, het Zuidwesten en Zuidoosten verschijnt; een voorbeeld dat trouwens ook door den Poolschen taalatlas is nagevolgd, waarvan het eerste deel voor het Zuidelijk Poolsche taalgebied in 1940 is verschenen.

Voor Italië was deze Sach- und Sprach-vergelijking al buitengewoon vruchtbaar. Maar toen nu S. Puscariu, S. Pop en E. Petrovici samen overlegden, om naast Weigands eerste proeve een nieuwen grooten Roemeenschen taalatlas te ondernemen, begrepen zij, dat dit voor den Balkan nog veel noodzakelijker was, daar hier, veel meer dan in West-Europa nog allerlei oude afwijkende vormen van huishoudelijke voorwerpen en vak- of landbouw-werktuigen voorkomen, en bovendien het volksleven en de volksgebruiken nog vele in het Westen geheel onbekende gewoontes en opvattingen weerspiegelen, die er voor de woordbeteekenis noodwendig moeten worden bijgegeven. En zoo begon dan in 1936 onder leiding der drie genoemde geleerden een nieuwe groote Roemeensche Taal- en Zaak-atlas te verschijnen, die inderdaad aan al de nieuwste eischen beantwoordt.

Ondertusschen had in Duitschland Georg Wenker in 1911, het laatste jaar van zijn leven, na eindelooze tegenwerking ten slotte de officieele toestemming gekregen om zijn kaarten in het origineele groote formaat

te laten drukken. Maar hij stierf, eer dat hiermee kon begonnen worden. Er verliep toen eenige tijd, eer men wist, wat er met Wenkers nalatenschap moest geschieden. Maar ten slotte werd besloten den Atlas althans in handschrift te voltooien, waarmee Ferd. Wrede, die sedert 1889 Wenkers trouwe helper was geweest, zich belastte. En van 1889—1925 zijn er dus successievelijk 1650¹ groote, met de hand geteekende kaarten van den „Sprachatlas des Deutschen Reiches” gereed gekomen, waarvan één exemplaar te Marburg en een te Berlijn bewaard wordt en voor deskundigen ter inzage ligt. Een verslag van de resultaten der interessantste kaarten publiceerde Ferd. Wrede van 1892—1902 telkens in een bondig verslag van den loop der voornaamste isoglossen in den *Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, Bnd. 18—29. Maar hierbij mocht geen enkel kaartje gebruikt worden en werden de isoglossen alleen in lange lijsten van kleine dorpen gepubliceerd, zoodat bijna niemand zich de moeite getroostte, de een of andere isoglosse in kaart te brengen; en buiten Marburg of Berlijn dus niemand al deze isoglossen onderling kon vergelijken. Geen wonder dus, dat ook deze publicatie na tien jaar werd stopgezet. Want hierdoor vervielen immers weer plotseling al de aanschouwelijke voordeelen der geographische landkaart.

Door al de buitenlandsche voorbeelden aangemoedigd begon nu echter in 1928 Ferd. Wrede met zijn leerlingen den Deutschen Sprachatlas van Wenker op heel groot formaat te laten drukken, maar opnieuw veel te langzaam, zoodat nu in 1942 pas 11 afleveringen met 68 kaarten voor amper 43 woorden verschenen zijn: terwijl Jud en Jaberg juist in dien zelfden tijd van 1928—'40 ons hun volle 8 deelen met bijna 1700 woord- en zinskaarten afleverden.

Maar ook Nederland bleef niet achter. Hier zette Prof. Blancquaert van Gent geheel in Gilliérons geest een Nederlandsche taalatlas op touw, die echter, en dat was toen iets heel nieuws, successievelijk in provinciale Taalatlassen zou verschijnen. In 1925 begon hij met den Taalatlas van Klein-Brabant. Daarna volgde in 1930 het Zuiden van Oostvlaanderen, mede bewerkt door zijn leerling Dr. H. Vangassen. In 1935 kwam nr. 3 voor het Noorden van Oostvlaanderen en Zeeuwsch Vlaanderen, weer van Blancquaert alleen. Dr. Vangassen bracht ons in 1938 den Dialectatlas van Zuid-Brabant, en in 1940 verscheen van Blancquaert in samenwerking met den Zeeuwschen taalgeleerde P. J. Meertens de Dialectatlas der Zeeuwsche eilanden met insluiting van Goeree en Overflakkee.

Bovendien is thans in 1942 Deel 6 voor West- en Fransch-Vlaanderen

¹ Dus gemiddeld drie kaarten per woord, omdat vaak voor elke lettergreep van een woord een aparte kaart is geteekend, en soms zelfs voor den Auslautmedeklinker afzonderlijk.

ter perse, en zijn de opnamen voor Antwerpen, de Kempen en Limburg reeds volop aan den gang.

Naast dit initiatief van het Seminarie voor Vlaamsche Dialectologie van de Universiteit te Gent, dat voornamelijk de klankleer, de woordvorming, de grammatica en de syntaxis op het oog heeft, ontwikkelde ook Dr. Grootaers van de Universiteit te Leuven zijn eigen plannen, die weliswaar ook op de nieuwere dialectgeographie worden opgebouwd, maar toch een ander doel beoogen. Grootaers wil namelijk komen tot een groot vergelijkend Woordenboek der Zuid-Nederlandsche Dialecten, voortdurend opgeluisterd met allerlei kaartjes. Ook dit plan heeft illustre buitenlandse voorbeelden in Gauchat, Jeanjaquet, Tappolet: *Glossaire des patois de la Suisse romande*, Neuchatel 1899 en vlg. Jos. Müller: *Rheinisches Wörterbuch* Bonn 1928 en F. Wrede-L. Berthold: *Hessen-Nassauisches Wörterbuch*, Marburg 1927 vlg. en W. Wenzel: *Wortatlas des Kreises Wetzlar und der umliegenden Gebiete*, Marburg 1900 mit 104 Karten.

In de Leuvensche Bijdragen zendt Grootaers jaarlijks zijn enquêtes uit en geeft hij verslag van de ingekomen antwoorden. De bewerking van dit reusachtig materiaal vordert natuurlijk langzaam.

Een analoge onderneming om tot een volledig Zeeuwsch dialectwoordenboek te komen, werd in Noord-Nederland opgezet door Mej. Dr. Ghijsen, die thans in 1942 reeds aan haar 67ste Enquêtelijs gekomen is, die als „Vereenigingsnieuws” van de Zeeuwsche Vereniging voor Dialectonderzoek regelmatig verschijnt, met telkens een publicatie van 4 blz. interessante Zeeuwsche woorden, woordbeteekenissen en zegswijzen. Verder zijn de Nijmeegsche plannen van W. Roukens om daar een vast Bureau voor een Limburgsch Dialectwoordenboek met kaarten te openen in reeds gevorderden staat van voorbereiding.

Maar dit is natuurlijk nog slechts een klein begin voor den Noord-nederlandschen Taalatlas, met een daarbij aansluitend Dialectwoordenboek, die er toch eenmaal komen moeten. Noord-Nederland leent zich niet zoo gemakkelijk voor zulke groots opgezette ondernemingen door één persoon. En het is hier niet de plaats om alle moeilijkheden, die hierbij overwonnen moesten worden op te sommen. Genoeg zij het te vermelden, dat reeds in 1926 G. Kloeke en L. Grootaers het plan gevormd hadden, om steunend op de toen door hen gepubliceerde Handleiding bij het Noord- en Zuidnederlandsch dialectonderzoek een centrale organisatie te stichten ten dienste der Nederlandsche dialectologie. De titel was: Nieuwe Noord- en Zuid-Nederlandsche Dialectbibliotheek. Als tweede deel in die serie verscheen toen in 1927 Kloeke's eerste groote boek: *De Hollandsche Expansie in de 16de en 17de eeuw*

en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten, gevolgd door een vijftal andere werken, die wij hieronder zullen noemen.

Onafhankelijk daarvan werd echter in 1928 door de Nederlandsche Akademie van Wetenschappen: de Dialecten-Commissie voor de Nederlandsche en Friesche Dialecten opgericht, met het doel een grooten Nederlandschen Taalatlas voor te bereiden. De eerste voorzitter was Prof. J. Kern, die na zijn dood in 1932 door ondergeteekende is opgevolgd. Maar het is vooral de verdienste van den secretaris P. J. Meerens, dat sedert 1931 jaarlijks een vrij groote Enquêtelijsjt wordt verzonden, die gemiddeld door 2000 dialectsprekers over heel Noord-Nederland verspreid, trouw en zorgvuldig elk voor zijn eigen dialect ingevuld en bewerkt wordt.¹ Enkele kleine kaartjes werden gepubliceerd, maar het personeel van het bureau was te klein, de staatssubsidie te gering, om met den grooten Taalatlas te beginnen. De interne ontwikkelingsgeschiedenis kan men in de Jaarverslagen der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen nagaan. Maar toen verscheen in 1939 als een uitgave van Kloeke's en Grootaers' Nieuwe Noord- en Zuid-Nederlandsche Dialectbibliotheek de eerste aflevering van den Taalatlas van Zuid- en Noord-Nederland in 15 kaarten door G. Kloeke en zijne Leidsche leerlingen. En in 1941 volgde de tweede aflevering. Maar daartoe had de Dialectencommissie bereidwillig het materiaal van haar enquêtes ter beschikking gesteld. Er werd toen overlegd, dat de beide plannen onder de schutse der Nederlandsche Akademie zouden samenwerken. En dat is nu reeds volop aan den gang. Prof. G. Kloeke is ondervoorzitter van de Dialectencommissie geworden, en het is nu maar te hopen, dat spoedig de middelen en de medewerkers zullen toemenemen om den grooten Nederlandschen Taalatlas gestadig te laten groeien en gedijen.

Maar zien wij nu eens nader, hoe zoo'n Taalatlas er uit ziet.

Gilliéron teekende heelemaal geen lijnen op zijn kaart en gebruikte geen enkel symbolisch teeken. Hij gaf eenvoudig bij elke plaats, die op de kaart door een nummer wordt aangegeven in phonetisch schrift het woord of de vorm gelijk Edmont ze had opgeteekend. Hij trok dus voorloopig geen enkele conclusie en gaf zijn ruw materiaal, zonder éénige controle of correctie, zonder éénigen uitleg of commentaar. Ieder-

¹ In het jaar 1934 zijn toen ook voor Noord-Nederland de 40 zinnnetjes van Wenker in alle dialecten opgevraagd. Maar dit materiaal bleef totnutoe onbewerkt liggen, hoewel de uitgave van Th. Frings-J. van den Heuvel: *Die südniederländische Mundarten*, Marburg 1921, met 56 Zuid-nederlandsche vertalingen van Wenkers zinnnetjes een blijvende uitnoodiging vormt, om dezen achterstand in te halen, vooral omdat hiermede al de isoglossen van den Deutschen Sprachatlas door heel Nederland zullen kunnen worden doorgetrokken. Dit werk zou op het Marburgsche Atlasbureau door een Nederlandsch geleerde moeten uitgevoerd worden.

een kon dus met zijn materiaal doen wat hij wilde. En hij deed dit natuurlijk omdat hij Wenkers noodlot wilde keeren. Dat was een waagstuk, maar het middel is probaat gebleken, de kritiek kon niet loskomen en de uitkomst gaf hem gelijk. Want de resultaten die hij zelf met zijne leerlingen in allerlei kleinere en grotere studies — aanvanke-lijk heel verborgen — tusschen 1905 en 1930 daaruit heeft afgeleid, zijn verbluffend en verjongend geweest voor de heele taalwetenschap zoowel voor de cultuurtaal als voor de dialecten, en richtinggevend en wegwijzend voor de geschiedenis van alle Romaansche en Germaansche talen. En deze studies dankten juist hun overtuigende bewijskracht aan de tallooze voorbeelden van elk verschijnsel, die zij uit den Atlas konden aflezen. Hadden zij niet den heelen Atlas van Gilliéron tot hun beschikking gehad, dan waren bijna al hun resultaten hypothese gebleven.

Toch hebben natuurlijk niet alle Taalatlassen dat voorbeeld onge-wijzigd gevolgd.

Voor al het materiaal van Wenker leende zich heelemaal niet voor dezen kaartvorm. Men bedenke slechts even, hoe groot zoo'n woord-kaart voor Duitschland zou worden, als daarop in phonetisch schrift 41.000 à 44.000 dialectvormen moesten worden gedrukt. Hier was men dus op kleine symbolische teekentjes op de kaart aangewezen. Maar dat geeft het ongerief, dat men, om zoo'n kaart te verstaan, eerst een heele lijst, en soms een heele groote lijst van symbolische teekentjes elk met hun specifieke beteekenis moet leeren onderscheiden en verstaan. Om dit gemakkelijker te maken, maakte men kleinere en groo-tere groepen van verwante teekens; zoodat men b.v. allerlei soorten van driehoekjes nam voor klinkerverschillen en allerlei vormen van cirkeltjes voor medeklinker-afwijkingen; of b.v. alle symbolen voor Umlautsgevallen door de kleur van de niet-Umlautsgevallen onder-scheidde.

Hieruit ziet men aanstonds, dat zoo door deze symbolische teekens reeds een duidelijke schifting en rangschikking, ja soms zelfs een heele verklaring van het materiaal tot stand komt. Dit is natuurlijk een voordeel, als die schifting onfeilbaar en goed gekozen, maar een nadeel, wanneer ze onzeker of althans niet gelukkig is. Maar het ergste is: dit vraagt te veel tijd en men schiet dus met de publicatie niet op, en zoo wordt aan de gemeenschap het verzamelde materiaal onthouden.

Hoe dit ook zij, het Deutsche materiaal zelf eischte deze methode; en sedertdien hebben wij dus twee geheel verschillend bewerkte vor-men van een taalAtlas:

1°. die van Gilliéron gevolgd door Grier, Jud-Jaberg, Bartoli-Pellis en Pop-Petrovici;

2°. die van (Wenker)-Wrede, gevolgd door Weigand en den Duitschen Volkskunde-Atlas, welke laatste deze methode tot hooge volmaakteit heeft gebracht; en die in zijn eerste deel met 70 groote kaarten toch toont, dat ook hier in korten tijd nog veel te bereiken is.

Hier in Nederland zijn reeds beide vormen ingeburgerd. Blancquaert volgt toch de methode van Gilliéron, maar Kloeke volgt de methode van Wrede. Theoretisch is zeker die van Gilliéron voor mondeling opgenomen materiaal het best en het veiligst. Bovendien blijft het *Ars long vita brevis* toch steeds Gilliérons machtige bondgenoot. Maar omdat wij zoo op ons taalgebied de beide methodes toepassen, zullen zij elkander op den duur zeker wederkeerig aanvullen en verrijken. In ons hoofdstuk over de phonologie komen wij op deze onderlinge aanvullingen nog terug.

Een tweede punt van groot belang bij het ontwerpen van een taal-atlas is de dichtheid van het net der onderzochte plaatsen. Gilliéron koos voor heel Frankrijk slechts 639 dorpen. Met Wenkers 41 000 Deutsche plaatsen vergeleken onderzoekt hij dus slechts ééne plaats op een zelfde gebied, waarvoor Wenker 64 antwoorden thuiskreeg. Dat is dus een net met heele groote mazen, waaruit natuurlijk vele kleine visschen gemakkelijk ontsnappen, en alleen de groote en zware gevangen worden. Het resultaat heeft echter bewezen, dat de Fransche methode toch zeker verreweg het beste middel is, om de taalgeographie van een heel land voor het eerst aan te pakken. Daarentegen is de Deutsche methode natuurlijk vollediger en meer geschikt om allerlei détail-questies te beslechten. Bovendien verbeteren deze vele antwoorden uit vlak bij elkander liggende plaatsen elkander vaak opvallend mooi. Maar de ontzaglijk kleine mazen van den Duitschen taal-atlas hebben gemaakt, dat, hoewel er zeker even intens aan gewerkt is, de resultaten der Deutsche taalgeographie, van eenige bijzondere landstreken afgezien, nog altijd verre bij de Fransche ten achter staan. De

	Getal der onderzochte plaatsen	Gemiddeld getal der inw. op één onderzochte plaats	Gemiddeld getal der km ² op één onderzochte plaats
Gilliéron	639	64.000	830
Jaberg en Jud.	406	98.000	765
Pop en Petrovici.	300	52.000	778
Griera	250	17.000	192
Bartoli en Pellis	1.000	40.000	310
Gilliéron, Corsica.	43	7.000	203
Wenker en Wrede	41.000	1.100	11,5

66 voor heel Deutschland gepubliceerde kaarten kunnen immers in de verste verte nog niet tegen Gilliérons reusachtig materiaal van 1920 woord- en zinskaarten op. In het algemeen hebben de andere landen dan ook in dit opzicht het Fransche voorbeeld gevolgd, gelijk men zien kan uit het voorgaande staatje, dat ik gedeeltelijk aan de inleiding van den grooten Roemeenschen taalatlas ontleen.

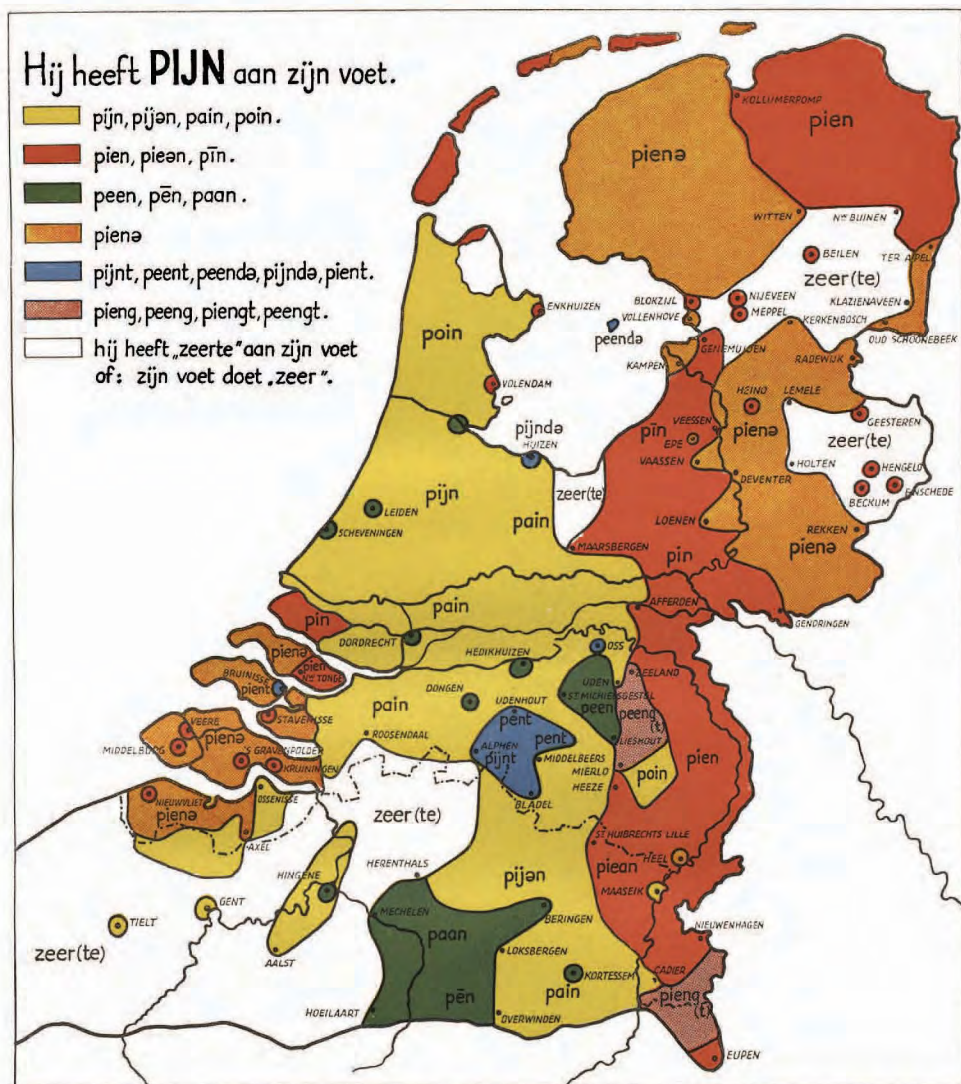
Het verschil der beide methodes is dus wel zeer groot. De Fransche en de Roemeensche atlassen lijken het meest op elkaar. Bartoli en Pellis hebben echter al een $2\frac{1}{2}$ maal dichtër net dan Jud en Jaberg, die, wat het getal der inwoners betreft, Gilliérons voorbeeld nog overtroffen. Het net van Griera voor Catalonië is reeds 4 maal zoo dicht als dat van Gilliéron, maar het Deutsche net is weer ruim 16 maal zoo dicht als dat van Griera. Als wij nu het heele Nederlandsche taalgebied samen op 1/11 van Frankrijk stellen, zouden volgens Gilliérons methode voor het Nederlandsch reeds ongeveer 58 observatiepunten voldoende zijn. Maar als wij het Deutsche rijk van vóór 1918 ruwweg ook ongeveer 11 maal zoo groot als Nederland rekenen, zouden wij naar Wenkers methode van 3700 dorpen en gehuchten het dialect moeten nagaan.

Maar beide methodes zouden natuurlijk voor ons taalgebied een overdrijving geweest zijn. Kloeke's keus om met ongeveer 1500 à 2000 observatiepunten tevreden te zijn, lijkt dus redelijk, al zou een meer geleidelijke verdeling vaak wenschelijk zijn.¹ En ook Blancquaert, die in zijn 5 Atlassen totnutoe ongeveer 1/4 van het Nederlandsche taalgebied bestrijkt zal met zijn nu reeds 540 observatiepunten wel ongeveer op 2000 uitkomen. Alleen is er begrijpelijkerwijze bij beiden een tamelijk merkbare onevenwichtigheid, daar Kloeke voor Zuid-Nederland over heel wat minder observatiepunten beschikt dan voor het Noorden, en ook Blancquaert met zijn 5den Atlas tot 58 observatiepunten te beperken, terwijl zijn 2de, 3de en 4de atlas respectievelijk van 104, 142 en 186 plaatsen de dialectvormen opnamen, van wege de grootere moeilijkheden denzelfden weg schijnt in te slaan.

Alles te zamen kunnen wij dus met deze keuze heel tevreden zijn, en komen wij, als onze beide Nederlandsche dialectatlassen zich gunstig ontwikkelen, onder de Europeesche dialectgeographieën zeker op een fatsoenlijke plaats. Trouwens toen Gilliéron kort na zijn Franschen taal-atlas dien van Corsica ondernam, begreep hij zelf aanstonds, dat voor dit kleiner gebied er betrekkelijk meer plaatsen onderzocht moesten

¹ Op de kaart van Kloeke-Grootaers zijn 3782, op die van Pée-Meertens 4186 genummerde plaatsen opgenomen. Maar praktisch reiken onze gezamenlijke enquêtes van Noord- en Zuid-Nederland zelden boven de 3000 gegevens.

MODELKAART VAN EEN KLEINEN NEDERLANDSCHEN TAALATLAS

Dit leenwoord uit het vroeg-middeleeuwse Kerklatijn, dat een goed overzicht geeft van de diphtongering der lange *i* in het geel-groen-blauwe gebied, is nog altijd niet doorgedrongen in Drente en Twente, rond Amersfoort en in het heele Zuidwestelijk deel van ons taalgebied.

worden en koos hij 43 observatiepunten; wat dus naar verhouding meer dan 1½ maal zooveel is als voor Frankrijk zelf.

Alleen wil ik hier toch nog op één punt de aandacht vestigen, dat voor den grooten Noord- en Zuid-Nederlandschen Taalatlas der Nederlandsche Akademie in ieder geval een praktische aanwinst zou teekenen. De Roemeensche taalatlant van Pop en Petrovici heeft toch ook nog een nieuwigheid ingevoerd, die navolging verdient.

Naast de groote kaarten verschijnen hier van sommige, althans die zich in het bijzonder daartoe leenen, kleine kaartjes, die door gekleurde vakken de verschillende woord- of vorm-terreinen duidelijk van elkander onderscheiden. En daar deze later in een aparten kleinen atlas samen worden uitgegeven, wordt hiermee een dubbel doel bereikt: 1°. het de vakgenooten gemakkelijk te maken, de groote lijnen van min of meer ingewikkelde kaarten in één oogopslag te overzien, en 2°. zoo voor betrekkelijk lagen prijs een kleinen populairen taalatlant onder de breedere kringen der belangstellende leeken te verspreiden.

Zoo zouden er ten onzent nu reeds van verschillende kaarten van Kloeke maar ook voor sommige Oostvlaamsche, Zeeuwsche of Zuid-brabantsche verschijnselen van Blancquaerts kaarten kleine gekleurde kaartjes kunnen gemaakt worden, gelijk ik er als voorbeeld een paar in dit boekje heb opgenomen. Met zijn ongekleurde kleinere kaartjes heeft trouwens Onze Taaltuin voortdurend een vruchtbare propaganda voor de taalgeographie gevoerd.

Maar behalve de twee groote taalatlanten en Grootaers' plan voor een Zuidnederlandsch taalgeographisch woordenboek, hebben wij er in de laatste jaren nog drie kleinere analoge ondernemingen bij gekregen. Ten eerste verscheen toch als Deel 3 der Noord- en Zuid-Nederlandsche Dialectbibliotheek nog een Friesche taalatlant, die weer zijn eigen wegen gaat, maar die ook de Friesche dialectstudie toch ineens op den nieuwen weg, en mijlen verder bracht. Ik bedoel natuurlijk J. Hof: Friesche Dialectgeographie met 68 kaarten, den Haag 1933. Ten tweede is er ook nog een Limburgsch-Brabantsch onderzoek ingesteld dat nog nauwer dan Kloeke bij Jud en Jabergs Sprache- und Sach-geographie aansluit. Mede onder den indruk van Gilliérons voorbeeld hadden de Hoofdinspecteur van het Lager Onderwijs de heer J. J. Verbeeten, Prof. Jos. Schrijnen en ondergeteekende in 1914 de handen ineen geslagen, om voor Limburg en Oost-Brabant een nieuwe schriftelijke Dialect-Enquête uit te zenden, die in de daaropgevolgde oorlogsjaren uit 170 gemeenten heel zorgvuldig beantwoord en ingevuld werd. En behalve andere straks nog te noemen studiën is hieruit de rijk opgezette Nijmeegsche doctordissertatie van W. Roukens voortgekomen, die

alleen door haar titel reeds te kennen geeft dat de schrijver speciaal den Atlas van Jaberg en Jud tot voorbeeld heeft gekozen: Dit werk bestaat uit twee deelen, een tekstboek en een mooien atlas en heet: Wort- und Sach-geographie in Niederländisch-Limburg und den benachbarten Gebieten; mit besonderer Berücksichtigung des Volkskundigen, Nijmegen 1937. Deze Atlas nu van 90 groote kaarten vormt met de daarbij hoorende teekeningen en photo's nu het eerste Nederlandsche en zeer verdienstelijke specimen dezer combinatie van taal- en volkskundige geographie. En het systeem waarnaar deze kaarten geteekend zijn, is nu een compromis tusschen de symbool-teekens en de oudere isoglossen-methode. In het algemeen trekt Roukens toch scheidslijnen tusschen de gebieden, die een ander woord of een anderen vorm gebruiken; maar om de ineenvloeiing vooral in de randgebieden te noteren, teekent hij de plaatsen die van het omlijnde gebied afwijken met het symbool van het ander gebied. M.i. is dit een heel geschikt middel, om de voordeelen der beide methodes te vereenigen.

Een derde meer omslachtige maar toch zeer verdienstelijke poging op dit zelfde terrein is het boek van Dr. C. Hijszeler: Boerenvoortvaring in de oude landschap, Termen en gebruiken van het boerenbedrijf in Drente, Assen 1940. Ook dit boek bestaat uit 2 deelen: I den tekst en II de platen. De oude kaart der dingspelen van Drente is echter de eenige geographische kaart die hierin te vinden is. Ik geef toe, dat deze met gebruikmaking van den tekst volop voldoende is; maar het tekstboek had bij een betere combinatie der beschrijvende en kaartteerende methode heel wat beknopter en overzichtelijker kunnen zijn. Ik ben ervan overtuigd, dat als schrijver de buitenlandsche Taalatlassen gekend had, hij zijn onderzoek heel anders zou geredigeerd en uitgegeven hebben; en dan had het ook dichter bij Hofs Friesche dialectgeographie aangesloten en zou het voor de niet-Drentenaars gemakkelijker kunnen worden nageslagen.

Zoo heeft inderdaad de zesde vorm van dialectonderzoek: de Taalatlas alle vroegere pogingen in de schaduw gesteld, en zal dat ongetwijfeld ook nog lang blijven doen. Want wij staan werkelijk nog aan het begin dezer nieuwe periode.

IV. DE VERGELIJKENDE DIALECTSTUDIE

Wij moeten nu echter bedenken dat de taalatlassen op zich zelf slechts een nuttig werkinstrument en prachtig middel tot materiaalpublicatie zijn, en dat de waarde der nieuwere taalgeographie niet zoozeer in den taalatlas zelf, als in de regionale dialectstudies ligt, die pas met de hulp van den taalatlas kunnen worden ondernomen. Want in scherpe tegenstelling tot de hierboven op blz. 16 behandelde locale dialectstudies stelt deze nieuwe zevende vorm van het dialectonderzoek zich nu niet meer tevreden met een lokaal dialect constateerend te beschrijven; maar tracht verschillende met elkaar in verband staande regionale dialecten te vergelijken en zooveel mogelijk oorzakelijk te verklaren. Wij komen hiermee dus aan het tijdperk der taalgeographische interpretatie. De eerste groep dezer studies steunen nu allemaal op den Franschen Atlas linguistique, die tusschen 1900 en 1912 in het licht verscheen. Wij citeeren slechts de voornaamste:

- J. GILLIÉRON: Notice servant à l'intelligence des cartes, Paris 1902.
- J. GILLIÉRON et MONGIN: Scier dans la Gaule romane du Sud et de l'Est, Paris 1905.
- K. JABERG: Sprachgeographie, Aarau 1908.
- J. HUBER: Bulletin de Dialectologie romane I 1909, blz. 89 vlg.
- J. GILLIÉRON et M. ROQUES: Etudes de géographie linguistique, Paris 1912.
- J. GILLIÉRON et M. ROQUES: Mirages phonétiques, Revue de philologie franc. et de lit. vol. 21, p. 118 etc.
- J. GILLIÉRON: L'aire clavellus, Neuveville 1912.
- A. TERRACHER: Les aires morphologiques dans les parlers populaires du nordouest de l'Angoumois, Paris 1914.
- J. GILLIÉRON: Genéalogie des mots qui ont désigné l'abeille, Paris 1918.
- J. GILLIÉRON: La faillite de l'étymologie phonétique, Paris 1919.
- J. GILLIÉRON: Pathologie et thérapeutique verbales, Paris 1915—1921 (4 fasc.).
- J. GILLIÉRON: Thaumaturgie linguistique, Paris 1923.
- A. DAUZAT: La géographie linguistique, Paris 1922.

En wat waren nu de resultaten? Het voornaamste negatieve resultaat is hetzelfde dat Wenker noodlottig is geworden, maar in Frankrijk en Zwitserland vanwege Gilliérons tact en voorzichtigheid niet zoo'n ontsteltenis verwekte. 't Was het éclatante bewijs dat er nergens scherpgescheiden dialecten bestaan, waarin telkens eigen klankwetten

zonder uitzondering zouden gelden, maar alleen taallandschappen die van lieverlede alle in elkander overloopen, zoodat er van nature of onwillekeurig geen enkel autonoom of eigenwettig dialect ontstaat. De klankwetten zonder uitzondering komen dus alleen op in kunstmatig of bewust geïsoleerde en gezuiverde hof-, stands- of stadstalen, terwijl deze bewuste isoleering en zuivering van alle opvallende onregelmatigheden vooral te danken is aan de centrale stands- en staatsadministratie, die natuurlijk een vaste ambtelijke spreek- en schrijftaal vordert; terwijl in zoo'n georganiseerd stads- of staatsverband ook de sacrale en de letterkundige taal hier aanmerkelijk toe bijdragen. De klankwetten zonder uitzonderingen of liever de uitbanningen der uitzonderingen, zijn dus vooral in de schrijftaal ontstaan, en pas succesievelijk heeft zich ook de spreektaal der ambtelijke kringen en redenaars, geestelijke waardigheidsbekleeders, letterkundige schrijvers en dichters, naar de regelmaat der geschreven lands- of cultuurtaal geplooid en geschikt. En dat vooral vele Indogermaansche talen spoedig hierin verder zijn gegaan dan andere taalstammen is slechts een gevolg van het staten-vormend talent der Indogermanen.

Hiermee was dus duidelijk, dat de heele taalwetenschap tot Wenker en Gilliéron toe uitsluitend officieele, naar Indogermaanschen stijl gecastigeerde, cultuur- en landstalen had bestudeerd; terwijl toen de eigenlijke volkstaalstudie pas beginnen kon. Dit was echter niet slechts een negatief, maar tevens een ontzaglijk positief resultaat; ja in de groote lijnen gezien, was het zelfs heelemaal geen verlies, maar een geweldige winst; daar hiermee ook de oorzaak dier geheimzinnige klankwetten zonder uitzondering gevonden was.

Maar bovendien was hiermee het materiaal der taalwetenschap ineens op een onverwachte wijze verrijkt, ja verhonderdvoudigd. Immers tot dan toe kende men van het Fransch slechts de nationale cultuurtaal en een vijf- of zestal regionale dialecten. Nu kwamen daar ineens nog 639 Fransche dorpstalen bij, waarvan het materiaal door Edmont's persoonlijke enquête en phonetische vastlegging ineens zóó wonderbaar nuttig bijeengebracht en zoo aanschouwelijk op de geographische kaart trouw naar de werkelijke landschapsruimte te overzien was, dat hiermee de experimenteele en exacte taalvergelijking eigenlijk pas begonnen is. De ontdekkingen van Gilliéron en Wenker openen dan ook een nieuw tijdperk in de vergelijkende taalwetenschap; waarmee de oudere periode van Grimm en Bopp tot Leskien en Brugmann, Hirt en Streitberg definitief is afgesloten.

Maar daarmee is dan ook de heele taalwetenschap van aanschijn veranderd. De taal is nu geen dood onveranderlijke erfstuk meer, uit den

klassiek Indogermaanschen tijd, dat wij alleen maar tegen een vulgair nivelleeringsverval te verdedigen zouden hebben; maar de allerbelangrijkste functie van het levend sociologisch organisme der menschelijke maatschappij, dat voortdurend aan een immanente verandering en wisseling onderhevig is; waarin gestadig en onverbiddelek allerlei onnuttige of overvloedige woorden uitsterven en als dorre bladen afvallen, maar telkens ook weer nieuwe bladen bij risjes tegelijk aan de jonge takken der nieuwe scheppingen, ideeën en uitvindingen ontspruiten. En zoo gaat het niet alleen met de woorden, maar ook met de klanken of phonemen en met de buigings- en vervoegingsvormen, met de afleidingen en samenstellingen, met de constructies en rectie-groepen, met den enkelvoudigen zin en zijn geledingen, met het tempo, de accenten, silbevormen en intonaties, met de spreekmelodieën en de rompsanden. Niets is in rust, alles is op gang, en het is altijd op gang geweest. De levende taal is in de gemeenschap nooit of nergens een versteend fossiel, maar ze is in beweging van boven tot onder, en de gemeenschap helpt en redt zichzelf op elk dorp zonder differentieërend klankbesef, zonder woordenboek, zonder grammatica, zonder klaarbewust vormsysteem. Ze heeft slechts twee behoeften: de beteekenis-differentieëring en de uitingsdrang. Zoodra daaraan iets hapert, ontwikkelt zich als uitvloeisel van het instinctmatige groeiproces een nieuw blad of zelfs een nieuwe spruit, waaruit een heele vertakking met bladeren of een nieuw systeem kan groeien en de genezingstherapie van een plotselinge wonde is slechts een geadapteerde groeivorm. Neen het zoo vaak in de vorige eeuw gekritiseerde denkbeeld van het leven der taal was geen wanbegrip, noch dichterlijke phantasie. Sinds men geleerd heeft het sociologische leven, zoowel der dorpsgemeenschap als der groote maatschappij als een hoogere vorm van het organische planten- of dierenleven te erkennen en te bestudeeren, is ook het leven der taal slechts een deel, een functie daarvan, namelijk het formuleërend of signeërend orgaan. Gilliéron heeft dat tot in onderdeelen en fijnheden over het heele gebied bewezen.

Maar hij bleef hierbij niet bij het heden. Om deze levensfeiten uit den tegenwoordigen toestand af te lezen, moest hij de geschiedenis der dorpsgemeenschappen over heel Frankrijk reconstrueeren. En dat kan. Elke boom draagt immers in zijn stam ook nog allerlei sporen van de vroeger afgebroken takken. Deze goede methode nam hij trouwens van zijn voorgangers over. Alleen het nieuwe was, dat hij deze reconstructies op honderd maal meer materiaal kon doen steunen, en dat bij hem de ruimtelijke samenhang zijner taallandschappen nu pas de volle beteekenis kreeg die ze verdiende. Gilliéron heeft toch niet alleen het eerst

zijn taalkaarten geteekend, maar hij heeft ze ons ook leeren lezen en interpreteren, door ze oorzakelijk uit de historie der menschengroepen in die landschappen te verklaren. Dat de peripherieën, ontoegankelijke bergstreken en wilde woestenijen het langst de oude volksgebruiken en taalrelicten bewaren; en dat van den anderen kant de groote verkeerswegen en bevaarbare rivieren de groote verkeersaderen zijn, die alle nieuwigheden langs hun oevers verbreiden en tot diep in verre landschappen dragen, dat zodoende door zulke nieuwe infiltraties telkens oude samenhangende taallandschappen in twee, drie of vier later geïsoleerde, maar nog altijd sterk gelijkende dialectstreken uiteenvallen; dat de groote bestuurs- en handelscentra langs deze wegen hun nieuwe taalelementen naar alle kanten uitstralen, en als er zich eenmaal bij de groeiende statenvorming een machtige cultuur- en landstaal ontwikkelt, deze zich bijna overal met een bijna onwederstaanbare kracht laat gelden, dat zijn zoo eenige grondbeginselen der verkeersgeographie die vóór Gilliéron nauwelijks in de taalgeschiedenis ter sprake kwamen, maar nu de elementaire gegevens zijn, waar elke beoefenaar der volkstaal voortdurend mee moet werken en rekenen.

Doch niet slechts het normale en geleidelijk verloop dezer talenconcurrentie had zijn gestadige aandacht, maar hij had ook een wonderbare flair voor de vaak hierbij optredende conflicten, voor de homonymie, zoo bedenkelijk immers bij de differentiatie; voor de soms tegen het heele klanksysteem indruischende klanken der leenwoorden, voor de *fausse régression* of de hypercorrectie, voor de metaphoren schepping uit louteren nood en woordgebrek, voor de contaminatie op de grenzen tusschen twee woord- of vormterreinen, voor de *liaison*, de onregelmatig vastgegroeide sandhi-vormen enz. Op dit alles heeft hij gewezen, en dat allemaal ineens tot gemeengoed gemaakt voor allen, die hem volgen en van hem leeren wilden. Zeker, hij heeft ook fouten gemaakt, en met zijn scherp temperament herhaaldelijk tot felle tegenspraak geprikkeld; hij heeft hier en daar de *pointe* zijner afwijkingen van de traditioneele opvatting een beetje overdreven, zijn stijl is vaak niet Fransch en glashelder, hij veronderstelt te veel bij zijn lezers, en vooral hij heeft dit alles allemaal slechts incidenteel te pas gebracht. Nooit heeft hij een systematische handleiding geschreven of een synthese beproefd. Maar dat neemt niet weg, dat hij met zijn Taalatlas en de daarbij behorende twaalf grootere of kleinere verhandelingen in mijn oog de grootste en vruchtbaarste taalgeleerde der laatste 80 jaren is geweest; daar zijn voorbeeld de heele taalwetenschap in een nieuwe richting heeft gestuwd, die reeds ontzaglijk veel vruchten heeft doen rijpen en altijd nog meer belooft.

Pas toen men in Deutschland deze resultaten zag, begon F. Wrede te Marburg in 1908 de serie *Berichte und Studien über G. Wenkers Sprachatlas des Deutschen Reiches*, onder den titel *Deutsche Dialektgeographie* in dezen nieuwen geest uit te geven. Het 5de Heft der *Deutsche Dialektgeographie* bracht zoo uit de hand van Theodor Frings in 1913: *Die Dialektgeographie des Niederrheins zwischen Düsseldorf und Aachen*; en in aansluiting daarbij kon ik, dank zij het materiaal van P. Willems met hem medewerken aan de vrij omvangrijke studie: *Zur Geschichte des Niederfränkischen in Limburg*, die onder ons beider naam in 1919 in het *Zeitschrift für deutsche Mundarten* van Hermann Teuchert in Berlijn verscheen en waarin de Duitsche isoglossen van Frings door Nederlandsch en Belgisch Limburg werden doorgetrokken.

Dit voorbeeld werd toen onmiddellijk door den te Venloo geboren Jos. Schrijnen gevolgd, die in aansluiting bij het 1ste Heft van Wrede's serie *Jacob Ramisch: Niederrheinische Dialektgeographie* (tusschen Venlo en Duisburg) 1908; in 1920 te Bussum „*De isoglossen van Ramisch in Nederland*” liet verschijnen, en daarbij reeds het nieuwe materiaal van de hierboven vermelde Limburgsch-Brabantsche Enquête gebruiken kon. En het eerste resultaat daarvan was nu, dat met dit materiaal de voornaamste isoglossen van Ramisch ineens door Noord-Nederlandsch Limburg en Brabant werden doorgetrokken, en onze Nederlandsche dialectstudies zoo dus ineens op den nieuwen weg werden gebracht.

Trouwens Frings' verdere resultaten over de rangschikking der klankverschijnselen in het Rijnland hebben op hunne beurt de heele taalgeographie weer veel verder gebracht. Wat in Gilliérons *Trouée de la Meuse* en de taalgeschiedenis van het Rhône-dal slechts in eersten aanleg aanwezig was, werd bij Frings tot een heel nieuwe systematische onderzoekingsmethode, die de taalgeschiedenis van West-Duitschland geheel en al heeft herschapen. Men onthoude echter goed, dat voor de Hefte dezer serie zoo maar niet blind op het schriftelijk materiaal van Wenker vertrouwd werd, maar telkens een landsman van de betreffende streek als bewerker werd uitgekozen, die niet alleen ter plaatse zooveel mogelijk Wenkers gegevens controleerde, maar vooral ook het materiaal aanmerkelijk uitbreidde, zoodat deze nieuwe soort taalgeographische studiën althans voor de kernplaatsen op evenveel materiaal berusten als de vroegere louter locale onderzoekingen der Neo-grammatiker-periode. En op grond van deze verschillende studies over het heele Rijnland kon Th. Frings in 1922 als een onderdeel van de groote *Geschiede des Rheinlandes von der ältesten Zeit zur Gegenwart* Bnd. 2 Essen: zijn prikkelende en boeiende *Rheinische Sprachgeschichte* uit-

geven, die in 1924 ook afzonderlijk verscheen. Maar het modelboek der nieuwere Deutsche dialectstudies dat als het eerste systematisch meesterstuk deze nieuwe aera met den zwaar-harmonischen klank eener Keulsche domklok inluidt, heet *Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden: Geschichte, Sprache und Volkskunde* van Hermann Aubin, Theodor Frings, Josef Müller mit 77 Abbildungen im Text (allemaal historie-, taal- en volkskunde-kaarten), uitgekomen te Bonn in 1926. Hier vinden wij toch de vrucht der nauwe samenwerking van drie vakgeleerden: een geschiedvorscher, een taalgeleerde en een folklorist. Prof. Reiners, een kunsthistoricus, die door een benoeming buiten Bonn was weggeroepen, had er nog bij moeten zijn, dan was het heele veld bezet geweest. De ontzaglijke eischen die thans aan de taalhistorie worden gesteld, zijn immers door één man bijna niet meer te vervullen. Maar bovendien heeft zoo'n samenwerking nog het groote voordeel, dat hiermee de taalhistorie uit haar isolement verlost wordt, en haar rijke plaats inneemt in de cultuurgeschiedenis van eigen land en volk, en zoo, veel meer dan ooit: de algemeene aandacht en belangstelling trekt.

Aanvankelijk was het Rijnland door den Rijn van het Noorden naar het Zuiden in twee helften gedeeld, en de beide oevers werden door heel andere Germaansche stammen bewoond, waarbij later de civitates van het Romeinsche bestuur aansloten. Maar sinds de drie machtige Aartsbisdommen van Mainz, Trier en Keulen zich het een na het ander ook over den Oostelijken Rijnsoever begonnen uit te strekken, ontwikkelden zich duidelijk drie dwars-assen van Oost naar West. Langs den Rijn trekken de kultuurstroomen van Noord naar Zuid, maar vooral van het Zuiden naar het Noorden. Doch de grenzen van den Trierschen en den Keulschen cultuurkring vormen nu barrières, die allerlei stroomingen weten op te houden en in te dammen. Welnu, op deze lengte-as door deze dwarsassen gekruist speelt zich nu het heele taal- en cultuurleven van het Rijnland af. Alles wat Gilliéron in Frankrijk gevonden had, vindt hier zijn echo's en parallellen. Het begrip taallandschap heeft hier voor goed het oude begrip der dialecten verdrongen en de klankwetten krioelen hier van conflicten en uitzonderingen. Maar elke uitzondering wordt hiermee ook afdoende verklaard. En elk conflict wordt uit de ruimte-verhoudingen volkomen begrepen en verstaan.

De conclusie hieruit trok dan ook weldra K. Wagner in zijn boek met den karakteristieken naam: *Sprachlandschaften* in F. Wredes reeks nr. 27, Marburg a. L. 1927, weldra gevolgd door Fr. Maurer, die in zijn *Sprachschranken, Sprachräume und Sprachbewegungen im Hessischen*, in de *Hessische Blätter für Volkskunde* 1930, blz. 43 vlg., het

taallandschap Hessen bij de Rijnsche taallandschappen liet aansluiten, terwijl in 1936 weer een nieuwe groep dialecten daaraan werd toegevoegd in de *Kulturräume und Kulturströmungen im Mitteldeutschen Osten*, uitgegeven te Halle, van W. Ebert en Th. Frings in samenwerking met K. Gleissner, R. Kötzschke en G. Streitberg.

De geniale visie van Gilliéron was hiermee op een geheel ander gebied tot een systematisch bewijs herschapen. Dat was het Duitsche aandeel, dat de leerlingen van Wenker in de grondwet der nieuwe taalgeographie, als een dankbare hulde aan Gilliérons nagedachtenis hebben betaald.

Voor ons zijn van deze Duitsche dialectstudies vooral nog die van Heinrich Neuse en van Albert Hanenberg van belang. De eerste behandelt toch het grensgebied van Elten en Emmerik naast onze Geldersche Lijmers, en de tweede onderzocht de Rijnlandsche dialecten aan den Linker Rijnsoever van Arcen over Venray, Gennep tot vlak bij Nijmegen. Beide verschenen met Heft 8 der *Deutsche Dialektgeographie* in 1915, blz. 179—277. Hierbij zou echter pas in 1941 de Nijmeegsche dissertatie van W. Janssen: *De verbreiding van de uu-uitspraak voor Westgermaansch û in Zuidoost-Nederland*, aansluiten. Naast de beide hierboven reeds vermelde studiën voor Nederlandsch Limburg moeten in dezelfde lijn nog de twee boeken van W. Welter over Luiksche Limburg genoemd worden: 1°. *Studien zur Dialektgeographie des Kreises Eupen*, Bonn 1929 en 2°. *Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich*, den Haag 1933.

Maar het groote boek, dat de taalgeographische methode ineens in Nederland populair maakte, en deze nieuwe periode op vaardige en nationale wijze inwijdde, was G. Kloeke's werk: *De Hollandsche Expansie in de 16de en 17de eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten*, Deel II der Noord- en Zuid-Nederlandsche Dialectbibliotheek, den Haag 1927. De ondertitel luidt terecht *Proeve eener historisch-dialectgeographische synthese*, maar het bij-schrift: *met een kaart* gaf meteen ook het thema aan der talrijke kritieken, die in het boek van W. Janssen voorloopig wel hun eindpunt zullen gevonden hebben.

Want Kloeke's werk is inderdaad frisch gedacht en grootsch opgevat. En hij heeft den labor improbus niet geschuwd, om het dialectisch materiaal voor zijn huis-muis-kaart persoonlijk per fiets in heel de lange en soms breede grensstrook bijeen te garen. En al is de dictie nogal eens die van een machthebber, de voorstelling van zijn betoog is pakkend en heeft eerst velen overtuigd, maar later teleurgesteld.

De uu-wording der oe was langzaam van het Zuiden naar het Noorden gekomen en kwam nu pas in het begin der 16de eeuw in Amster-

dam. Maar door den grooten uitstralenden bloei van onze groote koopstad in haar gouden eeuw, blaast een onweerstaanbare expansie-storm die Amsterdamsche uitspraak dan over bijna heel Midden-Nederland heen, zoodat de grens van de spoedig tot u gediphtongeerde uu in de woorden *huis* en *muis* als het ware een groote boog vormt rond Amsterdam. En Kloeke's typisch dialect-geographisch bewijs is dan, dat het in de intercommunale landstaal natuurlijk heel frequente woord *huis*, deze expansie veel verder voortstuwt, dan de bijna uitsluitend tot den huiselijken kring beperkte *muis*-naam. Maar is dit zoo zeker?

Welnu, men leze zelf in W. Janssen's ietwat nuchter, maar zeer degelijk boek de bezwaren na, die een kritisch na-onderzoek hieromtrent doet oprijzen; en in Onze Taaltuin 10, blz. 256, vlg. kan men het resultaat vinden der hierop gevolgde polemieek. Maar het is en blijft een onloochenbaar feit, dat de toen nog te Hamburg doceerende G. Kloeke aan dit boek niet alleen zijn Leidsche hoogleeraarsbenoeming te danken heeft, maar door heel ons land en tot ver daar buiten als de heraut der Nederlandsche dialectgeographie werd gehuldigd; en dus met deze Blijde Inkomst de nieuwe periode der taalgeographische interpretatie ten onzent joyeuselijk heeft ingezet.

Hierbij sluiten nu de nieuwere dissertaties van Leiden, Gent en Nijmegen aan, die een heel ander doel beoogen, dan de hierboven op blz. 16 genoemde. Want ook wij stellen ons nu niet meer tevreden met de nauwkeurige beschrijving van één plaatselijk dialect; maar een heele groep nauwkeurig op de kaart verantwoorde dialecten worden nu gezamenlijk onderzocht, in hun ontwikkeling vergeleken, en naast en tegenover elkander gesteld. Het Westgermaansch dient ook thans nog tot punt van uitgang, om de groepen der klanken en vormen naar de traditioneele wijze samen te overzien, maar de eigenlijke geschiedenis, die wij nu van de dialecten trachten te schrijven, bemoeit zich gewoonlijk al heel weinig met de Oudgermaansche periode, maar veel meer met de Middeleeuwen en den nieuweren tijd. Zeker ook wij trachten nog wel eens verder terug te gaan, maar dat is dan om een oud relict te verklaren, wat onmogelijk uit de latere eeuwen kan worden verklaard. Kortom, de dialectwetenschap is met de ontdekking der taalgeographie in een nieuw stadium getreden. Wij zijn niet meer tevreden met een constateering en beschrijving der dialectfeiten afzonderlijk, wij groepeeren ze naar tijd en ruimte, en trachten ze zoo oorzakelijk te verklaren en te verstaan. In dezen geest zijn de volgende studies gedacht en bewerkt:

K. HEEROMA: Hollandse Dialektstudies, Bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van het Algemeen Beschaafd Nederlands, Groningen 1935.

- A. WEYNEN: Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant, in aansluiting aan geographie, geschiedenis en volksleven, Fijnaart 1937.
- W. ROUKENS: Wort- und Sachgeographie in niederländisch-Limburg und den benachbarten Gebieten; mit besonderer Berücksichtigung des Volkskundigen, Nijmegen '37.
- A. HOL: Een tegenstelling Noord : Zuid in de praeterita en participia van de sterke werkwoorden, den Haag 1937.
- J. TANS: Isoglossen rond Maastricht in de dialecten van Belgisch en Nederlandsch Limburg, Maastricht 1938.
- B. VAN DEN BERG: Oude tegenstellingen op Nederlands taalgebied. Een dialect-geographisch onderzoek met 6 kaarten, Leiden 1938.
- A. KIEFT: Homonymie en haar invloed op de taalontwikkeling, Groningen 1938.
- W. JANSSEN: De verbreiding van de uu-uitspraak voor westgermaansch û in Zuidoost-Nederland, met bijbehorenden atlas met isoglossenkaartjes, Maastricht 1941.

Verder verschenen als voorloopers der definitieve bewerking der Atlasresultaten, van Blancquaert en zijn leerlingen reeds een heel rijtje studiën en verhandelingen in denzelfden nieuwen trant:

1. E. BLANQUAERT, W. PÉE: De Nederlandsche dialectnamen van de Spin, den Ragebol en het Spinnweb, 1933.
2. A. VAN BEUGHEM: Bijdragen tot de studie van het geslacht der zelfstandige naamwoorden in de Zuidnederlandsche dialecten, 1933.
3. L. GROOTAERS en G. KLOEKE's systematisch en alphabetisch Register van Plaatsnamen voor Noord-Nederland, Zuid-Nederland en Fransch-Vlaanderen, 1934.
4. W. PÉE: Dialectgeographie der Nederlandsche Diminutiva, 2 deelen, 1936.
5. K. HEEROMA¹: De Nederlandsche benamingen van de uier, met 4 kaarten, 1936.
6. C. VEREECKEN: Van slutila naar sleutel. Umlaut en spontane palataliseering op Nederlands taalgebied, 1938.

Het kan natuurlijk niet tot de taak van dit inleidend boekje worden gerekend, om hierover uitvoerig te berichten. Wij kunnen dit trouwens veiliger aan de bewerkers der volgende deeltjes overlaten, waarin telkens voor elk gebied de beste kenners aan het woord zullen komen.

Alleen moeten wij terugblikkend hier nog even op de in het vorig hoofdstuk reeds genoemde kleinere taalatlassen van Hof en Roukens wijzen, die ook aan deze interpretatie der door hen bijeengebrachte taalkaarten hun beste zorgen hebben gewijd. Ook moet hier nog worden gewezen op twee belangrijke studies van E. Blancquaert zelf:

- 1°. Klein-Brabantsche Dialect-Grenslijnen, in het Album Vercoullie, Deel I, Brussel 1927, blz. 53—61 en
- 2°. Intervocalische tenuis-verschuiving in Vlaanderen, in Onze Taaltuin, Deel VI 1937, blz. 5 —11.

Alles te zamen genomen mogen wij hiervan zeggen, dat wij thans in de Westeuropeesche nieuwere dialectstudie een eervolle plaats innemen en van de toekomst het beste mogen hopen.

¹ Zie ook nog van Heeroma in het Leidsche Tijdschrift der Maatschappij, Dl. 55, 1937, blz. 241 vlg.: Aantekeningen bij dialectkaartjes en Dl. 58, 1938, blz. 198 vlg.: Ingwaecoons.

V. DE PHONETISCHE DIALECTSTUDIE

Reeds in 1868 had Wilhelm Scherer de hulp ingeroepen der physiologie bij het beschrijven der afwijkende klanken in de verschillende tongvallen. En in 1870 gaf onze Nederlandsche professor F. P. Donders reeds zijn *Physiologie der Spraakklanken* uit. Maar pas uit de school van Ed. Sievers kwam in 1876 het beroemde boek van Winteler aan het licht: *Die Kerenzer Mundart des Kantons Glarus*, waarin, zij het dan nog zonder instrumenteele controle, een nauwkeurige beschrijving der dialectklanken voorkwam. En dit werd zelfs een der hoofdredenen, waarom men zich van toen af aan, meestal tot de beschrijving van één plaatselijk dialect beperkte, en de dialect-vergelijking een tijdlang op den achtergrond raakte. De theorie der Neogrammatiker kwam trouwens uit dezelfde school, en heeft deze eenzijdigheid voor lange jaren bestendigd.

In Frankrijk volgde pas in 1891 l'abbé Rousselot met zijn hierboven reeds aangehaald boek over het dialect van Cellefrouin. Maar het groote verschil was, dat deze ineens de intusschen zeer verfijnde instrumenteering der physiologische laboratoria in den dienst der taalwetenschap stelde. En hiermee komen wij aan den achtsten vorm van het dialect-onderzoek: die der experimenteele phonetiek. Ook Nederland heeft, gelijk wij hierboven reeds zagen, in Verschuur, Colinet, Goemans en Grootaers juist in hun dialectonderzoek waardige navolgers van Rousselot gevonden. Doch vooral moet hier de phoneticus L. Eykman genoemd worden, met zijn drie heel belangrijke onderzoekingen: *Description phonétique des sons de la langue frisonne parlée à Grouw*, *Archives du musée Teyler Haarlem* 1907, pp. 1—50, *Phonetische beschrijving van de klanken der Hindeloopensche taal*, *Kon. Ak. v. W.*, Amsterdam 1913, blz. 1—176 en de *Phonetische Beschrijving van de klanken der Schiermonnikoogse taal*, *Kon. Ak. v. W.*, Amsterdam 1925, blz. 1—127.

Maar bovendien had ondertusschen Edison zijn phonograaf uitgevonden, en was men in de Akademie der Wetenschappen na een voorstel van Sigmund Exner te Weenen reeds in 1899 op het denkbeeld ge-

komen: een phonogram-archief aan te leggen, onder andere ook voor de Oostenrijksche dialecten, waarbij steeds weer de 40 zinnnetjes van Wenker het eerst opgenomen, en dan door een meer plaatselijk gekleurden tekst gevolgd werden. Joseph Seemüller is toen begonnen die phonograaf-opnamen weer in fonetisch schrift te laten drukken en verder te bewerken. Men zie daarover: S. Exner: Katalog I der Platten des Phonogramm-Archives der Akad. d. Wiss. in Wien, 1922; Jos. Seemüller 11te, 15te und 20te Mitteilung der Phonogramm-Archivs-Kommission, Sitzungsberichte der K. Akad. d. Wiss., Bnd. 158, 161 en 167 Deutsche Mundarten I, II, III; en Hans Pollak, Ibidem Bnd. 164, 192 Phonetische Untersuchungen; L. Hajek: Das Phonogramm-archiv der Akad. d. Wiss. von seiner Gründung bis zur neuen Einrichtung im Jahre 1927. In 1902 kwam ook te Parijs Dr. Azoulay op hetzelfde idee en werd weldra aan het Institut de phonétique een „Musée de la Parole” gesticht, waarvoor de stad Parijs een eigen gebouw ter beschikking stelde. Maar daar bleef het niet bij. Weldra ging men nu in de akoustieke laboratoria ook die phonograafrollen met den mikroscoop onderzoeken of met den Lioretgraaf 1300 maal vergrooten, om de trillingen te tellen, en de verschillende fasen der klinkers en medeklinkers te onderscheiden. Ten onzent deden daar de professoren Zwaardemaker en Boeke te Utrecht ijverig aan mee, en Verschuurs toepassingen op het Noordbevelandsch dialect zijn dan ook uit het physiologisch laboratorium te Utrecht voortgekomen.

In 1914 deed Wilhelm Doegen aan de Berlijnsche regeering het voorstel voor een Phonographisches Lautmuseum, waarin 1°. zooveel mogelijk alle bereikbare talen der wereld, maar 2°. ook alle Deutsche dialecten op grammophonplaten zouden opgenomen worden. Door den oorlog kwam daar niets van, maar toen de tallooze gevangenkampen in Duitschland successievelijk tot een opvatting dezer oude plannen uitnoodigden, kon de initiatiefnemer toch met zijn opnamen van vreemde talen beginnen. In 1920 werd de toen tot Lautbibliothek omgedoopte onderneming met de Berlijnsche Staatsbibliothek verbonden. Zij bestond toen uit 1651 opnamen over 215 talen en dialecten verdeeld. Men kan het verslag hierover vinden in W. Doegen: Unter fremden Völkern, Berlin 1925. Maar onder deze omstandigheden waren de Deutsche dialecten natuurlijk vergeten. Dit werd echter spoedig weer ingehaald, toen Prof. Wrede de opdracht kreeg om voor de Lautbibliothek: Deutsche dialectopnamen voor te bereiden. Om praktische redenen werd toen met Elzas-Lotharingen, het Saargebied, de Rijnprovincie en Hessen, Nassau en Thüringen begonnen. Van 1922—'25 werden toen in het Fonetisch Kabinet der Marburgsche Universiteit 185 grammo-

foonplaten opgenomen en later volgden er nog 44 aan de Universiteit van Rostock voor de Nederduitsche dialecten, die ook alle weer met de 40 zinnnetjes van Wenker beginnen.

Weldra ontstonden toen ook in Zwitserland en Deutschland naar het Weensche model nog andere Phonogramm- en Grammophonarchive voor de dialecten, b.v. te Zürich en Hamburg, waarvan dat te Zürich natuurlijk vooral Zwitsersche dialecten opnam. Ook te Oslo is in 1923 een dergelijk phonogram-archief gesticht om de Noorsche dialecten vast te leggen. En sinds 1927 is ook de Provinciale Bibliotheek van Friesland in het bezit gekomen van een mooie verzameling grammophoonplaten met verschillende Friesche dialectopnamen met den grammophoon van Doegen.

Maar dit alles kreeg in Deutschland pas de algemeene belangstelling, toen in 1937 van het Marburgsche Dialecten-bureau uit: het idee gelanceerd, en weldra ook uitgevoerd werd, om aan den Führer op zijn geboortedag een „Lautdenkmal reichsdeutscher Mundarten zur Zeit Adolf Hitlers” aan te bieden, dat bestond uit 400 grammophoonplaten, met vrije teksten uit al de Duitsche dialecten, die op Wrede's kaart voorkomen. De uitvoering werd aan Wrede's opvolger Bernhard Martin toevertrouwd, en was daar in goede handen.

Alles tezamen beteekent deze heele vooruitgang dus dit: dat wat Stalder in zijn Dialektion en Firmenich in Germaniëns Völkerstimmen op papier in gewone drukletters hadden gegeven, nu in de volle oorspronkelijke klanken voorgoed op phonograafrollen of grammophoonplaten was vastgelegd; en als een steeds toegankelijke realiteit afgedraaid en herboren of onder de loupe kon worden bekeken en geanalyseerd. En wat dat voor verschil maakt, begrijpt iedereen aanstonds, die bedenkt hoeveel de articulatiebasis, de intonatie, het tempo en de silbenvorm juist in de dialecten uiteenloopen.

Daarom dan ook besloot de Dialecten-Commissie der Nederlandsche Akademie reeds in haar eerste zitting, in 1928 ook de phonographische Dialectopnamen naar het Weensche voorbeeld op haar program te zetten; en diensgevolge werden de noodige bestellingen te Weenen gedaan. Door de tijdsomstandigheden werd de leverantie evenwel uitgesteld, en toen na lang wachten de toestellen eindelijk arriveerden, had de grammophoon reeds zulk een technischen voorsprong op den phonograaf gemaakt, dat wij meenden ons archief niet op een reeds verouderd systeem te mogen baseeren, en dit te meer, daar wij toen reeds aan de sprekende film dachten, maar deze voor onze beurs toen nog niet toegankelijk was. Wij stelden ons toen met de verschillende Nederlandsche omroeporganisaties in verbinding om voor de Radio de

noodige dialectuitzendingen te organiseeren, op voorwaarde, dat de daartoe opgenomen grammaphoonplaten aan ons Archief zouden worden afgestaan. De Vara en de Avro hebben toen aan ons verzoek voldaan, en zoo zijn wij in het bezit gekomen van een collectie Nederlandsche taal- en dialectopnamen op grammaphoonplaten, die echter dringend om uitbreiding vraagt.

Prof. G. Kloeke wist ondertusschen in 1933 van de Droogmaking der Zuiderzee te profiteeren, om in opdracht van het Algemeen Nederlandsch Verbond een der bedreigde kustdialecten, namelijk dat van Bunschoten-Spakenburg op een sprekende film te laten vastleggen. Hij beschreef zelf dit experiment in het Tekstboekje, dat nog altijd bij het Algemeen Nederlandsch Verbond te krijgen is en drukte daarbij den heelen teekenenden dialecttekst af.

Het is te hopen, dat ons deze gelegenheid nog menigmaal wordt aangeboden. Onze vrienden in de filmindustrie kunnen hiermee aan de dialectstudie inderdaad groote en blijvende diensten bewijzen. Maar ook van artistiek standpunt kan immers een echte Nederlandsche film met lokale kleur nooit volop echt zijn, zonder den een of anderen en soms een heele groep medespelers, die vooral of uitsluitend dialect spreken. Alleen moeten er dan natuurlijk voorzorgen genomen worden, dat zoo'n dialect authentiek en onvervalscht wordt weergegeven, wat gewoonlijk de librettist zelf niet zal kunnen beoordeelen. De Dialectencommissie der Nederlandsche Akademie is in zulke gevallen gaarne bereid hiertoe haar medewerking te verleen.

Maar ondertusschen was de weer veel nauwkeuriger electriche oscillograaf uitgevonden. Het best overziet men den schielijken vooruitgang, dien de instrumentale taal- en dialect-registreering hierdoor in de laatste jaren genomen heeft, in de nuttige studie van den Nijmeegschen hoogleeraar Th. Baader: Einführung in die Lautschrift und instrumentale Sprachregistrierung, Nijmegen 1933. Daarbij sluit dan de Nijmeegsche dissertatie aan van N. C. Stalling: Das phonologische System des Schwedischen. Oszillogrammatische Untersuchungen zum Akzentuationssystem, Nijmegen 1934.

Men lette er echter op, dat hier met het phonologisch systeem, volgens den ondertitel niet de phonologie van de Praagsche School, maar het phonetisch intonatie-systeem van het Zweedsche accent bedoeld wordt.

Het meest belovend van al deze nieuwere oscillographische taal- en dialect-onderzoekingen zijn voorzeker de resultaten van Prof. Gemelli en zijn leerlingen te Milaan, die in het boek van Baader nog niet voldoende tot hun recht konden komen, omdat de meeste juist pas in de

laatste jaren verschenen zijn. Men vindt ze opgegeven in de *Proceedings of the Third International Congress of Phonetic Sciences*, Ghent 1939, blz. 357.

Door deze oscillographische onderzoeken werd het nu pas mogelijk, het wisselend verloop der toonhoogten en intensiteitsverschillen in lettergrepen, woorden en zinnen nauwkeurig na te gaan, wat door de nieuwe techniek van M. Grützmacher, E. Gerlach, E. Freystedt, F. Trendelenburg en E. Franz, weer aanmerkelijk vergemakkelijkt werd. En dat dit voor het dialectonderzoek weer een groote stap vooruit is, beseft iedereen die bij het onderzoek der levende volkstaal steeds weer opnieuw door die eigenaardige en bijna ondefinieerbare afwijkingen van het muzikaal of het nadruksaccent getroffen werd. Daar echter deze onderzoeken nog dagelijks verbeterd en verfijnd worden, en de resultaten hiervan nog niet op grooter schaal bij de dialectstudie zijn toegepast, moet ik het hier bij deze algemeene vaststelling laten.

Wat echter van veel algemeener belang is, en vooral bij Gemelli en den Boheemschen physioloog Hala gereleveerd wordt¹, is het onderscheid tusschen de qualiteiten waardoor de phonemen zich bij al de sprekers eener zelfde taal van elkander onderscheiden; en de qualiteiten, waardoor de individuele sprekers weer persoonlijk in de reproductie dier phonemen van hun medesprekers verschillen. Gemelli noemt de eerste soort *variations significatives*, en de tweede soort *variations individuelles*. B. Hala drukt het met beperking tot de vocalen aldus uit: Les résonnances vocaliques servent à distinguer les voyelles, p.e. un i d'un a; l'ensemble de ces résonnances, c'est *le timbre vocalique*. Les autres (résonnances) servent à caractériser les différentes voix humaines: elles forment *le timbre individuel ou personnel*.

Het belang van deze onderscheiding ligt natuurlijk hierin, dat zoo eindelijk het persoonlijk element in de taal, onze individuele stemkleur, met exacte middelen benaderd wordt. En dat dit een ontzaglijke vooruitgang is, begrijpt een ieder. Want de taal (la langue) moge nu nog zoo essentieel een sociaal verschijnsel zijn, de sprekers zijn toch altijd individuele personen, die op elk van hun spreekuitingen (paroles) steeds een persoonlijken stempel drukken. En men kan ook heelemaal niet zeggen, dat deze reproductie-verschillen irrelevant zijn in het taalverkeer.² Want wij letten er wel degelijk op, en houden er voortdurend rekening mee. In elk huishouden kennen wij elkander aan die persoonlijke stemkleur. Als wij aan een gesloten deur kloppen en wij van binnen

¹ Zie hun Voordrachten op het 3de Internationaal Congres voor Phonetische Wetenschappen te Gent in 1938, *Proceedings* van 1939, blz. 126 en 355—364.

² Wel zijn zij irrelevant voor de woord-onderscheiding.

antwoord krijgen, is er geen oogenblik twijfel in ons, wie daarbinnen aanwezig is. En als wij 's nachts niet zien kunnen, wie tot ons spreekt, hooren wij het aan de stem. En zoo kennen wij al onze goede bekenden, niet slechts aan hun gezicht en hun gestalte, maar evenzeer aan hun persoonlijk stemgeluid. En reeds lang heeft men vermoed, dat juist dit persoonlijk element van invloedrijke personen of heele groepen in de taal- en dialectgeschiedenis wel eens een heel belangrijke rol kon spelen. Want dat bij de algemeen menschelijke nabootsing de individueele spraak voortdurend en altijd weer opnieuw de algemeene taal beïnvloedt, is zoo duidelijk als de dag.

Ik sprong daar ineens van den persoon naar een heele groep. Want ieder die b.v. een vriend heeft, dien hij reeds lang en goed kent, maar nu voor het eerst met diens broers en zusters of met zijn vader en moeder kennis maakt, merkt dan aanstonds, dat niet alles strikt individueel was in die vriendenstem, maar dat er in de stemmen van diens verwanten veel is, wat heel veel op zijne stem gelijkt. En dat is evenmin wonder, als dat bloedverwanten ook in hun gezicht en hun gestalte op elkander lijken. Een groot deel daarvan is zeker erfelijk en aangeboren, een kleiner deel is aan hun gelijke en gezamenlijke opvoeding te danken en moet dus op hun onderlingen invloed berusten. Maar als die groep van verwanten nu allemaal personen van aanzien zijn, dan gaat er van hun stem en stemgebruik een werfkracht uit over heel de hen omringende gemeenschap.

Deze nauwkeuriger constateeringen kwamen echter niet geheel onverwacht. Want L. Eykman was in 1907 bij zijn onderzoek van het Friesche dialect te Grouw al heel sterk onder den indruk gekomen van al die individueele afwijkingen bij zijn verschillende proefpersonen. Volgens de toenmalige opvatting der taal- en dialectwetenschap had hij toch aanvankelijk gemeend, dat alle Friezen b.v. ongeveer dezelfde kaak- en mondopening, dezelfde rondingen en stulpingen der lippen zouden vertoonen. En dit te meer, daar de groote louter observeerende phonetici als Ed. Sievers, Sweet, Victor Passy en Jesperen de articulatie der klanken van het Duitsch, Engelsch en Fransch zoo nauwkeurig plachten te beschrijven, dat er bijna geen individueele afwijkingen mogelijk leken. Maar zoodra nu L. Eykman in de eerste der drie hierboven genoemde studiën proefondervindelijk met instrumenten begon te meten en te tellen, bleek het heel anders te zijn. Want hoewel van den eenen kant de Friezen in doorsnee met een groote kaakopening bleken te articuleeren, waren er 6 van de 20, die bijna met gesloten mond spraken, zoodat het niet mogelijk was, den afstand tusschen de boven- en ondertanden te meten. Aanvankelijk wilde Eykman dat aan

schuchterheid of een spraakgebrek wijten, maar weldra bleek er één bij te zijn, die juist zóó goed sprak, dat hij vaak met voordrachten in groote zalen optrad en uitstekend werd verstaan, maar daarbij slechts een minimale mondopening gebruikte (blz. 6).

Verder constateerde hij, dat de Friezen in doorsnee een slechts geringe lippenarticulatie vertoonen, ja dat de gewone ronding en stulping bij de oe en uu zelfs bij sommigen geheel achterwege bleef. Maar desniettegenstaande waren er toch weer drie, die heele groote lippenbewegingen maakten. In tabel I en II gaf hij daarvan voor alle klinkers de juiste maten; en ten slotte teekende hij in zijn Tabel III voor 7 uiteenlopende proefpersonen met de pen de mondopening bij de uitspraak der geronde vocalen af, en de aanblik van die tabel is eenvoudig verbluffend voor allen die misschien nog gelooven dat het tot het wezen van een taal of dialect behoort, dat alle sprekers voor dezelfde klanken dezelfde articulatiebewegingen maken. Dit is namelijk in geenen deele het geval.

Daarom heb ik in 1935 op het 2de Internationale Congres der Phonetische Wetenschappen te Londen (Proceedings, blz. 65—69) eerst uitdrukkelijk de stelling verdedigd: Il y a plusieurs manières de prononcer correctement les phonèmes d'une langue moderne, om daarna de oorzaken van deze verschillen te onderzoeken. En ik ben tot de conclusie gekomen, dat onze moderne Europeesche talen allemaal met minstens drie of vier geheel verschillende articulatiebases gesproken worden; en dat wij aan die articulatiebasis weinig of niets kunnen veranderen, omdat ze op de aangeboren vormen onzer articulatie-organen berust.

En om dat voor Nederland experimenteel te bewijzen, ben ik toen begonnen met systematisch bij al mijn proefpersonen de lippen- en mondstanden hunner 20 verschillende klinkers te photographeer en al deze photo's op een persoonskaart te vereenigen en deze kaarten in verschillende groepen te rangschikken. En daarbij vond ik nu onmiddellijk vier groote groepen:

- 1°. de sprekers die met open mond of groote kaakopening spreken;
- 2°. de sprekers die met bijna gesloten mond of een minimale kaakopening de Nederlandsche klinkerphonemen articuleeren. (Men zie de photo's in Onze Taaltuin III, blz. 145—152);
- 3°. de sprekers die bij geronde klinkers hun lippen heel duidelijk verticaal ronden en horizontaal vooruitstulpen;
- 4°. zij die in hetzelfde geval hunne lippen zoo goed als niet bewegen.

Eerst dacht ik, dat de 1ste met de 3de en de 2de met de 4de groep samenviel, maar dat bleek bij verdere inductie niet het geval. Trouwens Eykman vond immers bij de meesten van zijn Friezen meer dan nor-

aal

ouw

ui

ei

oom

eu-vel

een

oer

uur

ler

al

och

el

ons

Urk

in

aal

ouw

ui

ei

oom

eu-vel

een

oer

uur

Ier

al

och

el

ons

Urk

in

male kaakopening en minder dan normale lipbeweging. En mijn aanvankelijke meening dat de tweede groep dus veel minder onderscheid tusschen de verschillende klinkers maakte dan de eerste, of anders gezegd: dat het acoustieke gevolg bij de tweede groep minder karakteristiek gedifferentieerd zou zijn als bij de eerste groep, moest ik al heel spoedig opgeven, daar in beide groepen zoowat evenveel duidelijk als onduidelijk articuleerende sprekers voorkomen. En er restte mij dus slechts één besluit: dat de tweede en vierde groep blijkbaar door scherper articulatie binnen in den mond het gebrek aan uiterlijke articulatie weten te compenseeren. Zoo rondt de vierde groep haar klinkers niet met de lippen, maar blijkbaar met het zachte verhemelte, en schijnt de tweede groep met de strottenhoofdconfiguratie aan te vullen, wat er aan hun mondresonanties ontbreekt. Gallée had trouwens al in 1900 in *Taal en Letteren*, Deel X, blz. 85 opgemerkt, dat juist bij de personen die hun klinkers met bijna gesloten mond articuleeren, deze glottis-articulatie opvallend sterk is. Hij constateerde namelijk, dat het signal électrique dat bij Zwaardemakers toestel tegen den Adamsappel wordt gedrukt, gewoonlijk pas goed begint te werken, als men de klinkers met gesloten mond articuleert, gelijk hij dat vaak bij de Tukkers van Twente gevonden had.

Trouwens dat zelfde ongeveer hebben ook Zwaardemaker en Eykman in hun *Leerboek der Phonetiek*, blz. 103 over de compensatie, reeds uit bijna dezelfde feiten afgeleid: „Een kleine afwijking is daarbij in de uitspraak geoorloofd, omdat een teveel in de beweging van het eene orgaan gemakkelijk gecompenseerd wordt door een te weinig in de beweging van het andere. In deze compensatie moet de verklaring gezocht worden voor het feit, dat sommige menschen bij het spreken den mond flink, andere zoo goed als niet opendoen, met ongeveer hetzelfde resultaat, of dat iemand met een potlood of pijp tusschen de tanden alle klinkers behoorlijk kan voortbrengen. Hoewel dus van een absoluten orgaanstand geen sprake kan zijn, is het toch wenschelijk, voor iedere taal zooveel mogelijk vast te stellen hoe de spraakwerktuigen zich gemiddeld tot elkander verhouden.”

Er schijnen dus in Nederland twee paren van aangeboren articulatiebases voor te komen, die als contraria tegenover elkander staan:

- 1°. de open monden en de gesloten monden;
- 2°. de kneedbare bewogen lippen en de strakke stille lippen.

En dat deze laatste tegenstelling met het vóór of achter in den mond spreken moet samenhangen, zal wel door niemand betwijfeld worden; en dit temeer, daar de delabialiseerende dialecten merkbaar ook alle andere klanken in den mond naar achter trekken.

Deze onderzoeken zijn door Dr. L. Kaiser van het Physiologisch en Phonetisch Laboratorium te Amsterdam voortgezet, door met de mondopening en de lippenbeweging ook de grootendeels erfelijke vormen van het gehemelte te vergelijken, en de zoo telkens gevormde klinkers in een oscillogram vast te leggen. (Zie Archives Néerl. de Phonétique expérimentales 1935 en de Mélanges v. Ginneken 1937, p. 17—24).

Hierbij bleek al aanstond een scherp verschil zoowel in transversale als in sagittale richting:

- 1°. tusschen lage vlakke en hooge gegolfde gehemeltes eenerzijds en
- 2°. tusschen de gehemeltes met het hoogtepunt vóór of achter in den mond anderzijds.

De transversaal-lage vlakke gehemeltes leenen zich natuurlijk beter voor de dentale en velare consonanten, terwijl de hogere gegolfde verhemeltes de vocalen en de palatale suisconsonanten beter tot hun recht doen komen, en dus vooral voor een welluidende zangstem onmisbaar zijn.

Dr. Korkhaus uit Bonn, die hierover vooral zijn materiaal bij één-eiige tweelingen zocht, meent dat de erfelijkheid voor den vorm van het gehemelte vooral in de sagittale richting beslissend is. Ook ik heb bij mijn hierboven vermelde persoonskaarten met gefotografeerde klinker-articulaties steeds vooral naar een-eiige tweelingen gezocht, om alle verwarring van de genotype met de phaenotype te vermijden.

Ons materiaal is nog niet groot genoeg, om een zekere conclusie te rechtvaardigen, maar alles wijst er op, dat de eerste transversale tegenstelling in den een of anderen zin met de kaakopening, en dat de tweede sagittale tegenstelling met het spreken vóór of achter in den mond zullen samenhangen. In hoofdstuk VII kom ik hier op terug.

Verder merkte Dr. Kaiser nog op, dat bij hooge verhemeltes de hoogste formanten der ee in het woord *beek* b.v. opvallend sterk zijn, terwijl bij lage verhemeltes, de lagere formant (gewoonlijk bij het octaaf van den grondtoon) meer op den voorgrond treedt.

Iedereen ziet, dat zich hiermee een heele reeks nieuwe antwoorden op oude vragen opdringen, maar dat hiermee ook weer allerlei nieuwe problemen opduiken. Wij zijn toch nog altijd van Faust's geslacht:

Da muss sich manches Rätsel lösen
Doch manches Rätsel knüpft sich auch.

VI. DE PHONOLOGISCHE DIALECTSTUDIE

Maar naast dezen experimenteel-phonetischen vorm van dialect-onderzoekingen, begint zich in den laatsten tijd nog een heel andere ontwikkeling af te teekenen.

De negende, nog zeldzame soort der dialectonderzoekingen is toch de phonologische. Gelijk meestal kwam ook hier de aanleiding uit het buitenland. Op het Haagsche linguistencongres in 1928 was de Praagsche School met haar nieuwe phonologie voor den dag gekomen. En haar druk opeenvolgende acht deelen „Travaux du Cercle linguistique de Prague”, 1929 —1939, hebben in breede kringen bijval gevonden.

Het nieuwe in de phonologie bestaat nu vooral hierin, dat zij de organische articulatiebewegingen en de daardoor ontstane taalklanken niet meer alleen als phonetische geluidgeving beschouwt, maar ze tevens bestudeert als de differentieele teekens, waardoor zich de woorden der menschentaal van elkander onderscheiden. Dit spreekt eigenlijk vanzelf, maar toch hadden de phonetici en Neogrammatici dat meer en meer vergeten, en moest Ferdinand de Saussure ons weer komen herinneren, dat de taalklanken „des entités différentiatrices” zijn. Immers leerde Hermann Paul ons van zijn standpunt nog, dat de Duitsche taal uit een ontelbaar aantal phonetische klanken bestond, daar het getal der variaties en overgangsklanken tusschen de verschillende taalklanken, die wij in ons schrift door letters weergeven, oneindig groot was. Welnu, de phonologen ontzeggen nu den naam taalklank aan al die tallooze niets bedoelds beteekenende variaties en overgangsklanken, en reserveeren den nieuwen naam „phoneem” alleen voor die kerngeluiden, waar immers bij de bedoeling van het taalverkeer om de gesproken woorden te verstaan alles op aankomt. Om maar aanstonds een voorbeeld te geven, leerde totnutoe elke Nederlandsche phonetiek, dat de *ee*, *oo* en *eu* voor *r* heel andere klanken waren als in alle andere gevallen. En phonetisch, physisch hebben zij daarin volkomen gelijk. Luister maar: *mee*, *veel*, *deeg*, *week*; *zoo*, *oom*, *poot*, *loos*; *beu*, *beul*, *reus*, *beuk* hebben alle een gewone *ee*, *oo* en *eu*; maar *weer*, *meer*, *leer*, *keer*; *voor*, *hoor*, *moor*, *goor*; *keur*, *sleur*, *geur*, *deur* klinken heel anders. De

phonologen zeggen nu met recht: dat deze verandering niets is als het gevolg van den meer open mond, die de volgende *r* vraagt. Deze andere *ee*, *oo* en *eu* zijn dus geen apart bedoelde spraakklanken om er het woord mee te onderscheiden. Wij *kunnen* in deze omgeving de *ee*, *oo* en *eu* eenvoudig niet anders uitspreken en wij bedoelen er precies dezelfde klanken mee als in alle andere woorden.

Deze meer open gearticuleerde *ee*'s, *oo*'s en *eu*'s zijn dus geen aparte Nederlandsche taalphonemen, maar slechts in de combinatie eenigszins gevarieerde phonetische realisaties van de drie unieke phonemen *ee*, *oo* en *eu*. Op het eerste gezicht lijkt dat slechts een woordenkwesitie, maar in werkelijkheid is hierdoor onze heele klankleer van aanschijn veranderd; en beteekent phoneem of taalklank iets heel anders als een spraakklank of phonetische realisatie. Want de taalklanken alleen zijn bedoeld, naar de taalklanken worden onze woorden onderscheiden en verstaan, en naar de min of meer toevallige variaties en overgangsklanken luistert niemand, want ze zijn voor het verstaan der woorden van geen belang. Men ziet, dat de phonologie dus uitsluitend betrekking heeft op wat Gemelli de *variations significatives de la langue* noemt; en zich met de *variations individuelles de la parole* niet bemoeit.

Daardoor ontstond nu pas de mogelijkheid om voor elke taal nauwkeurig na te gaan, welke phonemen zij gebruikt en bedoelt; en nu bleek, dat de phonemen van elke taal een eigen systeem vormen, dat bijna nooit hetzelfde is als in een andere taal. Maar vooral blijken er nu allerlei correlatieve phonemen te bestaan, die een gelijk bestanddeel hebben, dat ook elders in andere combinatie voorkomt; en disjuncte phonemen, die onderling zoo goed als niets gemeen hebben.

Zoo is er dus correlatie tusschen *f*, *s*, *ch*, en *v*, *z*, *g* naar de fortis en lenis-uitspraak; tusschen *f*, *s*, *ch* en *p*, *t*, *k* naar de nauwe monddopening en de mondsluiting, of tusschen *a*, *o*, *e* en *aa*, *oo*, *ee* naar de korte dofheid en langere helderheid van het klinkergeluid; maar een *l* en een *f*, een *m* en een *k*, of een *ui* en een *h* zijn voor ons taalgevoel geheel en al disjunct. Nu kunnen wij dus heel nauwkeurig uitmaken, dat onze tegenwoordige landstaal 32 phonemen bezit, die door al die correlaties samen een eigenaardig gebouwd phonologisch systeem vormen, waarvan de leden in frequentie en bezetting echter zeer ver uit elkander loopen; en wier voorkomen in den aan- of afloop der woorden aan allerlei phonologische regels gebonden zijn. Zoo komen in onze landstaal b.v. korte doffe klinkers, behalve in een paar interjecties die buiten de phonologie vallen, nooit op het einde van een woord voor. Zoo staat de *h* alleen aan het stam- of woordbegin en komt b.v. de *ng* juist omgekeerd nooit aan het begin van een Nederlandsch woord voor. Maar gelijk men aan-

stonds ziet, hebben onze Nederlandsche dialecten weer elk hun eigen afwijkend phonologisch systeem. En zoo was er dus een nieuwe weg geopend om onze streektalen zoowel onderling als met de algemeene landstaal te vergelijken.

Zoo heeft b.v. het Algemeen Beschaafd Nederlandsch slechts ééne korte *e*, en ééne korte *o*, maar vele onzer dialecten onderscheiden zoowel bij de *e* als *o*: twee phonemen, een meer open en een meer gesloten phoneem. Onze landstaal heeft verder de velare media *G* als afzonderlijk phoneem verloren, maar het Limburgsch bezit ze nog. Omgekeerd hebben vele Nederlandsche dialecten de *h* als phoneem verloren, maar de landstaal heeft ze bewaard.

En zoo is er dus weer een nieuwe weg geopend om onze streektalen zoowel onderling als met de algemeene landstaal te vergelijken.

In 1936 nam nu de „Internationale Phonologische Arbeitsgemeinschaft” op het Kopenhaagsche Linguistencongres het besluit tot een Internationale Enquête, om te komen tot een phonologische karakteristiek van al de Europeesche landstalen en streektalen. De Dialecten-Commissie der Nederlandsche Akademie besloot de bewerking hiervan voor ons land ter hand te nemen, en op haar verzoek werd in Onze Taaltuin, Deel 6, de heele vragenlijst in den Franschen grondtekst (blz. 259 vlg.) opgenomen met een Leidraad bij de Nederlandsche beantwoording (blz. 282 vlg.). Vooral te Nijmegen werd hieraan gewerkt. En weldra kwamen hierin handschrift eenige min of meer volledige Dialectphonologieën gereed, allemaal opgebouwd naar het model der Phonologie van het Algemeen-Nederlandsch door ondergeteekende uitgegeven in Onze Taaltuin II, blz. 321 vlg., blz. 353 vlg., III blz. 8 vlg. en VII blz. 33 vlg.

J. TANS: De phonologie van het Maastrichtsch.

J. PULLES: De phonologie van het Nijmeegsch dialect.

J. TIECKE: Het vocaalsysteem van het Enschedeesch dialect.

P. VAN ROOY: Het phonologisch systeem van het dorp Wehl in de Lijmers.

W. DOLS: De phonologie van het Sittardsch dialect.

H. DOHMEN: De phonologie van het Kerkraadsch dialect.

H. SCHURINK: De phonologie van het Venloosch dialect.

W. JANSEN: Het vocaalsysteem van het Venraysch dialect.

J. RENDERS: De phonologie van het Woenselsch dialect.

A. VAN GERWEN: De phonologie van het dorp Zeeland in Oost-Noordbrabant.

B. TEN BERGE: De phonologie van het Groningsche Hoogeland.

G. VAN DE BILT: De phonologie van het Zeeuwsch-Vlaamsch dialect te Sluiskil.

Slechts één later uitgebreid nummer dezer reeks is gedrukt en uitgegeven:

J. KATS: Het phonologisch en morphonologisch systeem van het Roermondsch dialect, Roermond, 1939. — Later verscheen nog afzonderlijk:

ANT. WEIJNEN: De vocaalphonemen in het dialect van Fijnaart, Onze Taaltuin X, blz. 198—208.

Hierbij sluiten nu ook volgens eenigszins gewijzigde methode aan:

G. KNOP: De phonologische beschrijving van het Westerschellingsch, *Onze Taaltuin* VII, lz. 363 vlg. en VIII, blz. 11 vlg.

B. v. D. BERG¹: Naar aanleiding van de vocaalphonemen van het dialect van 's-Graven-deel, *De Nieuwe Taalgids* 34, 1940, blz. 350—357.

Van heel bijzondere beteekenis is ten slotte P. RIBBERT: *Phonologie des Dialektes von Tilligte in Twente* I, Nijmegen 1933. In 1938 volgde hierop een IIde deel onder denzelfden titel, maar bewerkt door TH. BAADER en P. RIBBERT, terwijl het IIIde deel van 1939 alleen door TH. BAADER bewerkt is. Met deze drie deelen is voor Twente voor het eerst een zeer volledig dialectonderzoek geboden, dat vooral ook de bijeenhoorende woordgroepen bijeenzet. H. BEZOEN: *Klank en Vormleer van het dialect der gemeente Enschede*, Leiden 1938, die meer den ouden weg gaat, heeft hier goed van geprofiteerd en dit verder weer heel aardig geïllustreerd en aangevuld.

Al deze uitvoerige in het Nederlandsch geschreven studies geven veel meer dan in de Enquête gevraagd werd. Daarnaast werden nu nog de in het Fransch gestelde antwoorden op de internationale Enquête ingeleverd: voor Tilburg, St. Michielsgestel, 's Hertogenbosch, Nijmegen, Wehl (in de Lijmers), Montfoort (bij Roermond), Sittard, Maastricht en Hoogland in Groningen.

Mijn persoonlijke conclusie uit al deze uitvoerig met de bewerkers besproken proeven was deze: dat de meeste dialecten eigenlijk nog niet zoo'n volkomen afgewerkt phonologisch systeem bezitten als de lands- en cultuurtalen, waarnaar Trubetskoy en Jacobson hun al te eenzijdige ideologische theorie hebben opgebouwd; maar er nog slechts eenige groote vaste lijnen van aanwezig zijn, terwijl nog vele hoofdzaken en bijkomstigheden in het onzekere op en neer zweven. Ook het juist aangehaalde boek van J. Kats geeft daar allerlei bezwijzen van; hoewel deze conclusie nergens duidelijk en scherp wordt geformuleerd.

Dit beantwoordt trouwens volkomen aan den indruk van onafheid en onzekere veranderlijkheid, die ons bijna bij elk Nederlandsch dialect opvalt, zoodra wij het phonologisch gaan beschouwen. En de reden hiervan is duidelijk. Al onze dialecten voeren toch een dubbelen strijd met wisselende kansen van het phonologisch systeem der ingeboren streekbewoners tegen het systeem der omgevende dialecten eenerzijds en tegen het systeem der algemeene landstaal anderzijds. En ik geloof zelfs, dat dit bij de definitie van een tegenwoordig dialect behoort. De dialecten geven ons nimmer een gaaf afgewerkt vocaal- en consonant-systeem, maar zijn daarom juist des te interessanter, omdat zij ons de gelegenheid geven het ontstaan en den groei van zoo'n vast cultuur- en

¹ Zie ook een proeve van denzelfde over het Deventersch dialect in zijn historische fasen in het 2de Jaarverslag der Phonologische werkgemeenschap.

landstaal-systeem in al zijn kinderziekten en verdere ontwikkeling, maar misschien ook zelfs in zijn decadenties, te vervolgen.

Daarop kwam nu het groote handboek van N. van Wijk: *Phonologie*, Een hoofdstuk uit de structurele taalwetenschap, den Haag 1939, dat over de synchronische phonologie betrekkelijk kort is, en trouw de later gemitigeerde leer der Praagsche School volgt; maar de diachronische phonologie, of de geleidelijke ontwikkeling en verandering der phonologische systemen in de taalgeschiedenis veel uitvoeriger behandelt, en daarbij op allerlei punten van Trubetskoj afwijkt en inderdaad iets nieuws brengt, dat ook voor de dialectstudie van het hoogste belang is.

Van Wijk geeft toch aan Trubetskoj gaarne toe, dat vele klankwetten en klankovergangen geheel en al in de lijn liggen van het geldende phonologisch systeem; maar daarnaast wijst hij op klankwetten en zelfs samenhangende tendenzen die vele klankwetten omvatten, die recht tegen het tot dan toe geldende phonologisch systeem ingaan, en het desorganiseeren en het vaak tot een geheel nieuwe reconstructie dwingen. Welnu, daaruit leidt van Wijk nu met volle recht af, dat er in de taalgeschiedenis dus ook nog andere krachten werken als het phonologisch systeem zelf, terwijl Trubetskoj en Jacobson de heele taalgeschiedenis tot het phonologisch systeem zelf willen beperken.¹ In een belangrijk artikel in *De Nieuwe Taalgids*, Dl. 26, blz. 66 vlg., gaf van Wijk hier een voorbeeld van in de eigenaardige velaren-ziekte der Slavische talen; die, gelijk ik later bewees², ook in onze landstaal en nog sterker in sommige onzer dialecten voorkomt. Zij bestaat hierin, dat de *g*, *ch* en *k* voortdurend meer naar achter in den mond gesproken worden, zoodat zij ten slotte geheel en al verdwijnen. Zoo is ten onzent de Westgermaansche *ch* eerst tot *h* geworden en later in veel dialecten geheel en al verdwenen. Zoo is de als de Duitsche *g* uitgesproken Oudnederlandsche velare media *G* tot een veel verder naar achter liggende glijder *g* verzwakt en in Zeeland is ze zelfs tot een stemhebbende *h* geworden. Bovendien wordt in verschillende dialecten b.v. op Noord-Beveland, de intervocale *k* tot een strottenhoofd-explosief of glottal catch. Welnu, dat zijn allemaal klankveranderingen, die recht tegen de

¹ Dat niet alle Praagsche phonologen dit met hen eens zijn, zien wij het duidelijkst uit de *Xenia Pragensia* van 1929, waar Vilém Mathesius op blz. 443 reeds constateerde: *Der Leitgedanke der allen Forschern gemeinsam ist* (sic) welke sich in die Probleme der phonologischen Entwicklung vertieft haben, ist der, dass in allen phonologischen Verschiebungen *das Ergebnis von zwei Faktoren zu sehen ist*:

1. der dynamischen Kraft verschiedenen Ursprungs, welche das Gleichgewicht des existierenden Systems zerstört, und
2. des Bedürfnisses zu einem neuen Gleichgewicht zu gelangen, was durch die Umwandlung des vorhandenen Materials in ein neues phonologisches System geschieht.

² *Ras en Taal*, Amsterdam 1935, blz. 84 vlg.

correlaties der *v*, *f*, *b* en *p*, en *z*, *s*, *d* en *t* indruischen, en aan ons Nederlandsch phonologisch systeem reeds zware schade berokkend hebben. Er zijn dus, zegt van Wijk terecht, in de taalgeschiedenis zoowel phonologische als contra-phonologische krachten aan het werk. En hij wijst er terecht op, dat Trubetskoj dat eigenlijk zelf toegeeft met het aannemen zijner extra-phonologische variaties; gelijk b.v. de *ee*-, *oo*- en *eu*-uitspraak voor de *r*, die — al is ze extra-phonologisch — toch wel degelijk bij de Nederlandsche taal hoort. Want als een buitenlander die klinkers voor de *r* anders uitspreekt als wij, zal men hem wel verstaan, maar spreekt hij zeker toch geen zuiver Nederlandsch, omdat hij blijkbaar een andere *r* uitspreekt, als onze Nederlandsche articulatie-basis vraagt. Zoo komen wij er vanzelf toe met Mathesius en van Wijk in de articulatie-basis der spraak (parole), die ook weer in elke taal een beetje anders is, een tweede kracht naast het phonologisch systeem der taal (langue) te erkennen. Van Wijk beseft dan ook heel goed, dat zijn boek geen einde, maar een begin is, en spoort zijn deskundige lezers en vakgenooten aan, de handen ineen te slaan en de nieuwe veelbelovende Phonologie juist in dezen geest verder uit te bouwen.

Tengevolge van dit magistrale boek werd toen onder voorzitterschap van den schrijver de Nederlandsche werkgemeenschap voor Phonologie gesticht. En uit de Jaarverslagen dezer Vereeniging kan men zien hoe verschillende leden hiervan, als A. de Groot, W. Dols, J. Wils, H. van den Berg en ondergeteekende, met den voorzitter in hun voordrachten eraan hebben meegeholpen de Phonologie in de richting van twee elkaar bestrijdende factoren verder te ontwikkelen.

Maar het in hetzelfde jaar 1939 uitgegeven derde deel van het reeds genoemde boek van Baader (en Ribbert) over het Twentsche dialect van Tilligte, brengt ons hier weer een stap verder. Geheel en al in dezelfde lijn als van Wijk, brengt Baader de verdwijning en het behoud van het *h*-phoneem in de phonologische systemen der verschillende Nederlandsche dialecten met hun sterk uiteenlopende articulatie-bases in verband. Hij wijst daarbij op mijn eigen, straks verder te ontwikkelen anthropologische theorie over de twee tegengestelde labiale en laryngale articulatiebases, die de talen van alle werelddeelen in twee groepen verdeelen. De labiale of frontale articulatie-basis spreekt toch vóór in den mond, en onderscheidt zich door labialisaties en palatalisaties; de laryngale articulatiebasis daarentegen wordt gekenmerkt door velarisaties en laryngalisaties en spreekt achter in den mond, ja tot diep in het strottenhoofd toe.

Men ziet, hoe goed dit alles bij het in het vorige hoofdstuk gevondene aansluit. Maar verder brengt Baader dit nu in verband met een belang-

rijk artikel van Gunther Ipsen in de Festschrift Streithberg uit 1924. Deze was toch getroffen door het verdwijnen en zelfs ontbreken der *p* en *f*, vooral aan het woordbegin in vele Mediterrane talen¹, die toch juist door menschen met een geprononceerd labiale articulatiebasis gesproken worden, en dus, als de onwillekeurige fonetiek der articulatiebasis alleen de taal beheerschte, zouden doen verwachten dat daar de *p* als labiale explosief juist heel frequent moest zijn. En dat is ze daar ook vaak. Maar even vaak is juist het omgekeerde het geval.

En dit wordt nu juist duidelijk door de tweede hoofdkracht in de talenwereld: de phoneem-differentieering of de fonologie. Als het toch om taalklanken als „entités différenciatrices” gaat, spreekt het vanzelf, dat de meest frequente, en de gemakkelijkste articulatie-producten ook het eerst hun onderscheidings- of differentieerings-vermogen verliezen, en dan ten slotte in veel gevallen heel en al worden opgegeven. Welnu, juist als de labiale articulatie-basis nu met de labialen doet, met ze eerst dooreen te warren (denk aan de Spaansche *b* en *v*) en ten slotte op te geven (denk aan Fransch *hors* uit *foris* en nog veel meer voorbeelden in het Gascon, en de Spaansche *h* uit *f*), zoo gaat het nu ook met de laryngale articulatiebasis, die eerst de *G*, *g* en de stemhebbende *h* van het Zeeuwsch verwacht, de *ch* en *h* laat samenvallen en ten slotte de *h* en de tot glottal catch geworden *k* heelemaal laat verdwijnen.

Maar dan heeft Baader ineens met zijn proef op de som de twee elkaar bestrijdende factoren bewezen en bovendien een nieuwe groepeerings-onzer Nederlandsche dialecten gevonden, die wij dus juist aan den strijd tusschen de fonologie en de fonetische articulatiebasis te danken hebben. Juist mijn *h*-phoneem-kaart uit Onze Taaltuin I, blz. 381, die nu op verschillende punten kan gecorrigeerd en aangevuld worden², wijst ons daarbij den weg. Overal waar de *h* niet meer als phoneem geldt of zelfs heelemaal verdwenen is, hebben wij te doen met het domineeren der laryngale articulatie-basis. Maar overal waar de *h* gebleven is, en nog volop als phoneem functionneert, moeten wij aannemen dat de labiale frontale articulatie het taalleven beheerscht; tenzij wij later nog een derde articulatiebasis vinden, die tusschen beide inligt.

Ondertusschen was echter in 1938 ook reeds W. Hellinga's boek over De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands, te Amsterdam verschenen. En wat is nu het belangrijke van dit boek? Dat het zonder de fonologie te noemen, en zonder eenig vermoeden van het verschil tusschen de fonologie van streektaal en landstaal (zie blz. 52 hierboven), dat ik ondertusschen meende ontdekt te hebben,

¹ Armenisch, Lydisch, Etruskisch, Latijn, Iberisch, Baskisch, Spaansch, Gascon en Keltisch.

² Zie J. Grootaers in de Verhandelingen der Kon. Vlaamsche Akademie, 1942, blz. 217.

ineens juist de ontwikkeling van het vaste phonologisch systeem der landstaal uit de labiele, nu eens meer labiale, dan weer meer laryngale dialect-phonologieën tot onderwerp koos, en die heele ontwikkeling bewust als een „Opbouw” komt karakteriseeren.

Al voelden dus sommige dialectonderzoekers dit boek van Hellinga als een aanval op hun heele vak, in werkelijkheid was het slechts een aanval op het heininkje, waartusschen zij zich verscholen; en werd door het omhalen daarvan, hun gezichtseinder veel breeder, en moesten zij in den snooden aanvaller bij nadere kennismaking een machtigen bondgenoot erkennen. Ten slotte was het waarschijnlijk ook geen toeval, dat Hellinga zich in zijn doctorale stellingen reeds onmiddellijk als een voorstander der erfelijke articulatie-basis uitsprak.

Ondertusschen heeft ook Hellinga zijn taak en plaats in de nieuwere phonologie begrepen, in 1941 werd hij lid van de phonologische werkgemeenschap, en in April 1942 hield hij in dit milieu een belangrijke en gewaardeerde voordracht over den opzet van zijn voorbeeldigen aanslag op de oude veste. (Zie Onze Taaltuin X, blz. 169—192).

Maar de beantwoording der phonologische Enquête liet buiten Nijmegen toch al te lang op zich wachten. Men vond het te moeilijk. En daarom bewerkten de voorzitter en de secretaris der Phonologische Werkgemeenschap N. van Wijk en K. Heeroma een nieuwe Nederlandsche lijst met Nederlandsche voorbeelden, geheel en al op de Nederlandsche dialecten toegepast. Deze verscheen in Onze Taaltuin IX, blz. 77 vlg. Maar ook hierop viel de beantwoording nog niet mee, en daarom maakte K. Heeroma ten slotte een heel beknopt lijstje op, van de hoofdvragen, die wij spoedig uit heel het land zouden ingevuld willen zien. Wie het beantwoorden wil, kan het bij de Amsterdamsche Dialectencommissie (adres: Trippenhuys, Kloveniersburgwal nr. 29) aanvragen.

Mocht dit nòg niet gelukken, dan zullen wij, zonder van phonologische regels of conclusies te reppen, eenvoudig een ietwat grootere woordenlijst uitzenden, waarvan de getrouwe invulling ons vanzelf al de verlangde phonologische geheimen zal verraden.

Ondertusschen werkt een jonge Nijmeegsche kracht aan de voorbereiding van eenige kleinere phonologische Nederlandsche dialectkaarten, die op de genoemde beknopte Enquête der „Phonologische Werkgemeenschap” berusten.

VII. DE ANTHROPOLOGISCHE DIALECTSTUDIE

Maar gelijk uit onze twee voorafgaande hoofdstukjes nu al duidelijk blijkt, is ook de zuivere phonologie al niet het nieuwste meer. En zoo heeft zich ten slotte uit de phonologie en de phonetiek reeds weer een andere vorm van dialectstudie ontwikkeld. En dat is de anthropologische. De Zweedsche geleerde Axel Kock is zoover ik weet de eerste geweest, die in zijn studie „Om Sprakets förändring”, Göteborg 1896, heel nadrukkelijk op de groote afwijkingen der articulatieorganen bij de verschillende mensenrassen gewezen heeft en de klankwetten van een taal uit de erfelijkheid der aangeboren articulatiebasis wilde verklaren. Vooral in den bouw van mond en lippen heerscht er een ontzaglijk verschil. De Weensche physicus Ernst Mach gaf daar in zijn *Prinzipien der Wärmelehre* 1900, blz. 418, nog een ander treffend voorbeeld van:

Ein Kollege (Jude) versichert mich, dass er jeden Juden, ohne den selben zu sehen, nach dem Laut eines einzigen Wortes erkenne. *Ich* glaube dasselbe in bezug auf die Slawen behaupten zu können. Wenn also auch nicht ganze Worte angeboren sind, wie Psammetich (Herodot. II, 2) glaubte, *sind doch für die Rasse charakteristische Laut-elemente angeboren.*

Dit denkbeeld werd toen ter tijd door E. Wechssler: Gibt es Lautgesetze? Halle 1900, gepropageerd: „*Man vergleiche einmal sorgfältige Abbildungen der Menschenrassen, so wird man sich sofort davon überzeugen, dass hier die Artikulationsbasis mit physischer Notwendigkeit verschieden sein muss.* Ob z.B. dicke und schwülstige oder feine und schmale Lippen vorhanden sind, kann für die Labialen nicht bedeutungslos sein. Solche in den Rassen begründete Verschiedenheiten verdienen wohl einmal eine Untersuchung” (blz. 83).

Prof. Bernstein heeft echter den eersten stap gezet, om dit met exacte feiten volgens de erfelijkheidswetten van Mendel te verantwoorden, met name voor het stemregister. Hij stelde vast, dat slechts één paar erfactoren, althans bij de Europeesche rassen, het stemregister van man en vrouw bepaalt. Na eerst uit een statistische inductie bewezen te hebben, dat het stemregister in elke familie de wetten van Mendel

volgt, en dat de hoogste jongens-sopraan later vanzelf tot de diepste bas, de mezzo-sopraan tot een baryton, en de jongens-altstem tot een tenor opgroeit; leert hij ons dat de combinatie AA aan een man zijn bas-, en aan een vrouw en den knaap de sopraanstem geeft. Uit Aa groeit een baryton en een mezzo-sopraan, terwijl aa den man tot een tenor, en de vrouw en den jongen tot een alt stempelen. De homozygote factor AA voor bas en sopraan komt nu in Oost-Friesland met zijn hoog percentage van het Noordsche ras in meer dan 60 % aller gevallen voor. Naar het Zuiden gaande vermindert dit percentage heel geleidelijk, tot dat het in Italië 14 en op Sicilië slechts 11 of 12% meer haalt. De combinatie AA hoort dus hier in Europa aan het Noordsche ras.

Een analoog voorbeeld bracht O. Rutz ons voor de rompstanden, die levenslang dezelfde blijven. Ook hier blijkt uit de Europeesche verspreiding der drie rompstanden bij de componisten, dichters en schrijvers, dat de thorakale stand met het zacht helder geluid aan het Noordsche, de abdominale stand met de zacht donkere stemkleur aan het Mediterrane, en de longitudinaalstand met den hard helderen klank aan het Alpiene, Dinarische en Armenoïde ras behooren. Deze beide onderzoekingen betreffen echter de variations individuelles. Ant. Meillet, Vendryes en Gunther Ipsen zijn de eersten geweest, die dit op de variations significatives, de klankwetten en de historische taalontwikkeling gingen toepassen.

In 1902 schreef Vendryes in de *Mélanges Meillet*, p. 119—120:

Non seulement les changements phonétiques sont conditionnés par l'ensemble du système articulatoire au moment où ils se produisent, mais ils sont encore déterminés par l'évolution antérieure de ce même système. Ils dépendent des conditions physiologiques des organes où ils sont préparés, et s'il est vrai que les conditions physiologiques de ces organes se modifient à chaque génération nouvelle, du moins dans un même groupe social, *grâce à l'hérédité* ne se modifient-elles que dans un sens rigoureusement déterminé. Tout changement phonétique peut donc être considéré comme dû à l'action de forces intimes et secrètes, auxquelles convient assez bien le nom de *tendances*.

Tout changement phonétique n'est qu'un fait particulier de l'évolution d'une tendance phonétique à un moment donné.

Ant Meillet vernieuwde in 1922 op dezen grond de substraat-theorie van Ascoli en Hirt: voor het Armenisch, het Germaansch en het Fransch:

Le système de l'articulation des occlusives a donc changé tout entier. Ce grand changement du type articulatoire a des chances de s'être produit brusquement, lorsque l'indo-européen s'est étendu à des populations nouvelles. Mais il y a d'autres changements spécifiques qui se produisent après le changement de langue, souvent longtemps après, et qui n'ont lieu que peu à peu, sans doute en vertu de tendances héréditaires

acquises. . . . En apprenant une langue nouvelle, les sujets ne perdent pas pour cela leur hérédité. Des tendances qui se font jour dans la langue indigène peuvent dès lors se manifester aussi dans la langue nouvellement adoptée. On comprend ainsi que le latin ait subi des transformations particulièrement profondes sur les domaines où il a remplacé d'autres langues à tendances toutes différentes, et notamment le gaulois.

On sait par exemple que l'un des traits qui caractérisent le celtique est une forte tendance à altérer, à conformer aux voyelles voisines et même à éliminer les consonnes placées entre voyelles. Or, nulle part plus que sur le domaine gallo-roman, et surtout en français, les consonnes intervocaliques latines ne se sont altérées ou même n'ont été éliminées comme elles l'ont été en français: *lepore(m)* devient *lièvre*, et *amata(m)* devient *aimée*. On est amené ainsi à supposer que les innovations les plus caractéristiques du français tiendraient, non seulement à la façon dont le latin a été prononcé en Gaule mais à une hérédité d'habitudes acquises par les sujets parlant gaulois. Avec cette forme de l'hypothèse, les objections que l'on fait souvent à la théorie du substrat se résolvent immédiatement. Le passage de u fermé à ü sur le domaine gallo-roman et en Alsace ne serait pas une survivance immédiate du gaulois, mais l'effet lointain de certaines habitudes acquises transmises par hérédité.

Gunther Ipsen schreef — gelijk wij reeds zagen — geheel in denzelfden geest in 1924 (Festschrift Streitberg, blz. 212—216) over de labiale tendenz van het Armenisch, Lydisch, Etruskisch, Latijn, Iberisch, Spaansch, Gascon en Keltisch:

„Wir haben (hier) an einem gemeinsamen Grundstock der Bevölkerung zu denken, deren Artikulationsbasis ähnlich war und die stets über kurz oder lang den stimmlosen Labial verhauchte. — Es handelt sich also wohl um einen jener häufigen doch geheimnisvollen Vorgänge, wonach die eingeborene Rasse nach längerer Latenzzeit ihre Art immer wieder durchsetzt.“

Trouwens Meyer-Lübke, die immers zijn beste latere krachten er aan besteed heeft om de substraat-theorie in discrediet te brengen, heeft ook een studie geschreven over de gemeenschappelijke klanktendenzen van het Albaneesch, Dalmatisch, Sardinisch en Roemeensch en moest daarin op blz. 12 in een voetnoot toch aan de brutale feiten deze concessie doen: „Es handelt sich um Vorgänge, die nur im Überwiegen der labialen Artikulation übereinstimmen, sonst aber ganz verschieden sind.“

En daar had hij groot gelijk in, maar daaraan hebben wij, van anthropologisch standpunt, ook volop houvast genoeg. Het door E. Wechssler aanbevolen onderzoek en de constateeringen van Gunther Ipsen brachten mij er nu vanzelf toe, de in onze vorige hoofdstukken reeds beschreven labiale articulatiebasis, die heelemaal vóóraan in den mond spreekt, aan het dolichocephale negerras en zijn naaste verwanten het Mediterrane en het Noordsche ras toe te schrijven. De verregaande prognathie en de daarbij passende lippenstand der negers, dringen dit onweerstaanbaar op; en dit niet slechts als men in de ethnologische

boeken de negerkoppen bekijkt, maar vooral wanneer men de gelegenheid heeft met negers om te gaan. Bovendien ziet en hoort men in Algiers en Zuid-Italië heel geleidelijk den langzamen overgang naar het Mediterrane en Iberische ras met hun dikke lippen en kent men het ten slotte ook bij de Noorderlingen in de gemitigeerde vormen hunner lippenrondingen en stulpingen heel duidelijk terug.

Daarentegen suggereeren de profielteekeningen der Alpiene, Dinarische, Armenoïde en ook Baltische brachycephalen met hun rechtlijnig gezicht, hun orthognathie en hun smalle dunne lippe onmiddellijk de juist omgekeerde velare of zelfs laryngale articulatiebasis, die alles delabialiseert en naar achter in den mond uitspreekt.

Maar dit moest nu nog door een algemeen inductie bewezen worden. Daarom ben ik toen de klankleer van allerlei Afrikaansche Chamiten- en negertalen uit den Soedan en de Afrikaansche Westkust en verder de Bantoetalen gaan studeeren, om die met de Semitische, Altaïsche, Kaukasische en Amerikaansche talen te vergelijken. En bijna overal vond ik mijn vermoeden bewaarheid. In de negertalen krioelen de labiale consonanten, maar worden ze ook vaak onderling verward, en verdwijnen dan bij bosjes. In alle Berber- en Koesjitentalen ontbreekt de *p*. Ook in de Noeba-Koenama en de Bedzja-Gallagroep. Ook het Ga en Yoruba missen de *p*. In Ewe, Anecho, Dahomey en Tsji wisselen *p*, *f* en *h*. De *h* is hier overal gelabialiseerd, m.a.w. ze ruischt een beetje tusschen de lippen. Ook in de grootste helft der Bantoetalen gaat de *p* in *f*, *v* of *h* over, terwijl de *k* en *t* in dezelfde omstandigheden niet verschuiven. Maar met dat al blijft het toch in bijna al die talen krioelen van labialen en labialiseeringen, waaruit natuurlijk volgt, dat er steeds weer nieuwe labialen bij moeten komen.¹ Bovendien geven vooral de talrijke Creoolsche negertalen hiervan een sterke en eenstemmige bevestiging. Gelijk bekend is, zijn dat moderne Europeesche talen, die door de labiale articulatiebasis der Creoolsche negers op allerlei wijze getourmenteerd worden in hun labiale bestanddeelen, wat door al de linguïsten die zich hiermee hebben bezig gehouden, aan den eigenaardigen negertootvorm van mond en lippen wordt geweten.

In de Semitische, Altaïsche, Kaukasische, Palaeo-Aziatische en Amerikaansche talen wemelt het daarentegen van laryngalen, emphatische consonanten, explosieven en zelfs glijders met glottis-sluiting, verschillende velaarrijen en allerlei soorten van *h*'s en *x*'s; die weer grillig in elkander overgaan, waardoor ze hun phonologisch differentieeringsvermogen verliezen, en dan collectief weer plotseling uit de taal ver-

¹ Wij zien dat b.v. in het Keltisch, waar al vroeg de *p*- via *f* en *h* verdwijnt, maar in het Welsh en Breton worden spoedig alle Indogermaansche labrovelare tenues weer tot *p*.

dwijnen, om dan weer later uit andere voormondsconsonanten te worden herteeld.

Ten slotte heb ik vooral in de zooveel beter bekende, maar natuurlijk ook meer gemengde Europeesche talen, de labiale tendenzen scherp van de laryngale tendenzen kunnen afscheiden. En pas daarna heb ik, met al deze parallellen gewapend, ook de Nederlandsche dialecten aan een zelfde beschouwing onderworpen. Maar tot een stringent bewijs kon ik voor Europa niet komen, omdat de rassenkaart van ons meest gemengde werelddeel nog altijd een onbereikbaar ideaal bleek te zijn. Ik ben hiermee echter pas tot een voorloopig bevredigend resultaat gekomen, sinds ik in de laatste jaren van liever lede kennis kon nemen van het belangrijke onderzoek dat Prof. von Eyckstedt van Breslau in 1935 heeft ondernomen naar „Rasse, Volk, Ergbut in Schlesien”¹. De resultaten hiervan zullen in een 25-tal deeltjes gepubliceerd worden, waarvan nu in 1942 reeds ongeveer de helft verschenen zijn. Totnutoe bestond er nog nergens een bevredigende studie over de anthropologische samenstelling van een West-Europeesche populatie. Er bestaat namelijk nog van geen enkel land een volkomen vertrouwbare raskaart. Men werkte steeds weer maar met gemiddeldes, die gewoonlijk juist verbergen, wat men zou willen weten. Von Eyckstedt heeft nu den moed gehad een methode te ontwerpen, om een anthropologischen atlas te maken, die bijna geheel en al met de taalatlassen overeenstemt, of er althans onmiddellijk mee kan worden vergeleken. Het geluk heeft hem gediend, dat hij een heele schaar van getrainde leerlingen op het Silezische landvolk kon loslaten; zoodat reeds voor een tamelijk groot gebied de resultaten hiervan gepubliceerd en in kaart gebracht zijn, en er zoo reeds een heele reeks verschillend geschakeerde ras- en dialectgebieden kunnen vergeleken worden. Natuurlijk is ook dit onderzoek niet heel en al vlekkeloos of onfeilbaar; maar het centrale probleem: hoe leggen wij het aan, om voor een bepaalde streek het ras der inwoners in kaart te brengen, is in principie zeker bevredigend opgelost.

En daaruit blijkt nu, dat de rasvermenging hier in West-Europa nog veel verder is gegaan dan men vermoedde. Von Eyckstedt's methode komt kortweg hierop neer, dat hij voor elk der 5 rassen, die hier in aanmerking komen: het Noordsche, het Baltische, het Dinarische, het Alpiene en het Mediterrane: zes karakteristieke en vergelijkbare kenmerken heeft bijeengebracht, en dat hij dus van elk individu zes maal

¹ Den opzet van deze onderneming vindt men door hem zelf beschreven in Zeitschrift für Rassenkunde, 2, 1935, blz. 1—32. Een verslag van de eerste resultaten vindt men in Forschungen und Fortschritte 1936, blz. 60 vlg. en 129 vlg. De wetenschappelijke verantwoording met de tabellen, kaarten en photo's verschijnen in kleine deeltjes van ongeveer 60 blz. sinds 1939 bij Priebatsch in Breslau. Er zijn er thans 12 van verschenen.

het ras laat bepalen; zoodat pas iemand die al de zes kenmerken van een ras vertoont, als een zuiver rastype wordt geboekt. Dit geeft natuurlijk tevens het middel om later al de geconstateerde kenmerken van elk ras op de heele bevolking samen te tellen, en het percentage van elk ras in de heele populatie te berekenen.

En wat blijkt nu? Dat er hier in Europa bijna geen zuivere rastypen bestaan, maar de groote meerderheid der Europeanen een mengvorm van twee of drie rassen vertoonen.

In den kring Gross Strehlitz van Opper-Silezië behooren er van de 1385 onderzochte mannen slechts 3 % of 41 individuen tot één ras, 63 % of 873 tot twee rassen (voor 33 % Noordsch en Baltisch) en 34 % of 471 tot drie rassen, Noordsch, Baltisch en Dinarisch.

In den naburigen kring Kosel gaat de onderlinge vermenging nog dieper. Van de 1510 proefpersonen behooren er hier slechts 1 % of 21 personen tot één ras, 46 % of 698 tot twee rassen en de absolute meerderheid 53 % of 781 tot drie rassen.

Maar in sommige dorpen afzonderlijk van den kring Gross Strehlitz rijzen deze getallen nog hooger. In het dorp Petersgratz b.v. stijgt het getal der trihybriden zelfs tot 62 % en te Einsiedel het getal der dihybriden tot 81 %.¹ In den kring Brieg behooren er op de 1335 onderzochte personen slechts 0,7 % of 9 personen tot één enkel ras, 44 % of 587 tot twee rassen en weer een flinke meerheid 55½ % of 739 tot drie rassen.² Van de 44 % der dihybriden zijn er 12 % Noordsch-Baltisch, 10 % Noordsch-Alpien, 10 % Noordsch-Dinarisch en 7 % Dinarisch-Baltisch. Van de 55½ % trihybriden zijn er 30 % Noordsch-Dinarisch-Baltisch, 12 % Noordsch-Dinarisch-Alpien en 10 % Noordsch-Alpien-Baltisch.

Dit alles wordt nu ook op de kaart vastgelegd, en daarbij kan men met één blik overzien, dat het streektype (der Gautypus) meestal in een groep bijeenliggende dorpen ongeveer hetzelfde blijft, maar dat soms plotseling een paar dorpen heelemaal uit den toon vallen en dat de groepen van dorpen of de streken hierin vaak zeer aanmerkelijk verschillen.

Ik geef nu verder van de totnutoe gepubliceerde kringresultaten over heel Silezië een tabel die door optelling der verschillende raskenmerken van alle onderzochte personen is berekend. Het hoogste en laagste cijfer van elk lijstje laat ik respectievelijk vet en cursief drukken. De

¹ Werner Klenke: Rassenkunde der oberschlesischen Kreise Gross Strehlitz und Cosel, Breslau 1939, nr. 3 der serie, blz. 31—32 en Tabel 9.

² Michael Antlauf: Rassenkundliche Erhebungen im Kreise Brieg, Breslau 1941, nr. 14 der serie, blz. 21.

volgorde geeft de regelmatige daling van het Noordsche aandeel in de bevolking der verschillende Kringen aan.

Kringen	Noordsch	Baltisch	Dinarisch	Alpien	Mediterraan
Guhrau.	51	16	15	17	<i>1</i>
Oppeln.	49	28	13	<i>8</i>	<i>1</i>
Kreuzburg	45	33	10	10	2
Habelschwert . . .	45	23	18	13	1
Rosenberg	40	34	12	12	2
Brieg.	39	23	24	14	
Oels	39	26	12	23	
Gr. Strehlitz. . . .	39	35	17	<i>8</i>	<i>1</i>
Frankenstein . . .	39	27	21	11	<i>1</i>
Schweidnitz. . . .	38	26	15	15	2
Löwenberg	38	20	15	27	
Guttentag.	37	35	<i>8</i>	17	3
Kosel.	37	31	21	9	2
Landeshut	36	15	21	25	<i>1</i>
Gemiddeld	44	29	17	16	1

Hieruit zien wij dus, dat in al deze Silezische kringen het Noordsche ras nog het grootste aandeel heeft in de bevolking, maar alleen in den kring Guhrau nog even de meerderheid haalt. Dan volgt het Oosteuro-pide of Baltische ras, dat alleen in den kring Guttentag het Noordsche ras bijna evenaart. Pas daarna volgen het Dinarische en Alpiene ras, wier beider aandeelen het in den kring Landeshut overtreffen; terwijl een van beide afzonderlijk nog boven het Baltische ras uitgaat, resp. in Brieg, Guhrau en Löwenberg. Het aandeel van het Mediterrane ras blijft hier overal onbeteekenend. Terwijl dus de kringen Guhrau en Oppeln het meest Noordsch zijn, staan de kringen Landeshut, Kosel en Guttentag hierin verre ten achter.

In de beide eerste kringen komen verder zelfs dorpen voor die als Kra-schen, en Blumenthal-Tauentziem nog verder oploopen, terwijl in de drie laatste kringen b.v. in het dorp Grüssau duidelijk het Alpiene ras het overwicht heeft en in Gr. Grauden, Breitenmarkt en Petershof het Baltische ras domineert, gelijk het volgend staatje toont. Wegens de al te kleine cijfers is het Mediterrane ras hier weggelaten.

Kringen	Dorpen	Noordsch	Baltisch	Dinarisch	Alpien
Guhrau	Kraschen	56	12	16	16
Oppeln	Blumenthal	58	14	8	14
Landeshut	Grüssau	31	9	22	37
Cosel	Gross Grauden	30	36	23	10
Guttentag	Breitenmarkt	32	37	9	18
Guttentag	Petershof	28	33	11	21

Maar zulke plaatselijke domineeringen van het Baltische ras komen ook elders voor. Zoo vinden wij b.v.:

Kringen	Dorpen	Noordsch	Baltisch	Dinarisch	Alpien
Gr. Strehlitz	Frauenfeld	32	39	20	8
Gr. Strehlitz	Sandowitz	27	33	20	15
Gr. Strehlitz	Einsiedel	37	42	13	6
Gr. Strehlitz	Hohenkirch	34	36	18	9
Gr. Strehlitz	Himmelwitz	33	41	18	6
Kreuzberg	Schönwald	38	41	11	10
Kreuzburg	Kuhnau	37	39	12	10
Kreuzburg	Bienendorf	33	44	15	7
Rosenberg	Schoffschütz	35	37	10	16
Rosenberg	Rada	36	40	8	14

En nu is het merkwaardige, dat deze dorpen, die door hun anthropologische kenmerken min of meer bij hun omgeving afsteken, niet zoo maar in het wild verstrooid liggen, maar dat deze plaatselijke afwijkingen uit de geschiedenis van het landschap en zijn inbezitneming duidelijk kunnen worden verklaard. Zoo blijken b.v. de Middeleeuwsche dorpen, die zich door hun Duitsch recht onderscheidten, ook nu nog door een hooger percentage van het Noordsche ras gekenmerkt, terwijl de Middeleeuwsche broeklanden daartusschen, die door de Slaven werden bezet, ook nu nog een overwegend getal Baltische rasvertegenwoordigers kunnen aanwijzen. Merkwaardig is ook, dat de plaatsen van het Sudeten-voorland, waar de illyrische en de klokkenbeker-cultuur op de vrije vlakte tusschen de bosschen ons Dinarische schedels naliet, ook nu nog een grooter aandeel van het Dinarisch ras vertoonen.

Verder vormen Hohenkirch, Einsiedel, Frauenfeld, Himmelwitz en Sandowitz met hun naar het Zuidoosten geleidelijk afnemend procent Noordschen, een lijn, die ook in den aansluitenden kring Gleitwitz doorloopt¹ (Klenke, p. 28). Hier bevindt zich toch van heel Silezië de sterkst domineerende Baltische volksgroep tusschen het elders alom overwegende Noordsche ras in. Een analoog verschijnsel treffen wij in den kring Guttentag en het Zuiden van den kring Rosenberg aan. Hier is namelijk bijna overal het Alpiene aandeel veel grooter dan in de omgeving, wat duidelijk bij het naburige West-Galicië in Polen aansluit, waar het Alpiene ras geheel en al domineert.² Maar tot een domineering komt het Alpiene ras hier in Silezië toch daarom niet, wijl hier naast het Noordsche ook het Baltische ras heel sterk is, en in Breitenmarkt en Petershof zelfs domineert, evenals in Schoffschütz en Radau. Zoo is er ook nog een Baltisch eilandje in het Oosten van den kring Kreuzburg, waar in Bienendorf en Kuhnau dit ras weer het overwicht heeft. Bienendorf heeft misschien den hoogsten hoofdindex (87,65), dus waarschijnlijk de kortste hoofden van heel Duitschland; terwijl de Alpiene en Dinarische elementen samen slechts juist de helft (22) van het domineerende Baltisch aandeel (44) bedragen.

In den kring Landeshut is het heel duidelijk, waarom te Grüssau het Alpiene ras sterk domineert.³ Grüssau was toch in de Middeleeuwen een beroemde Abdij met veel landgoederen vooral in het Ziederdal. De dorpsnamen Abtsbach en Pfaffendorf hebben deze herinnering bewaard. Maar bovendien is de bevolking van dezen kring Roomsche Katholiek gebleven. Ook de kring Rosenberg met Radau en Schoffschütz bleef katholiek behalve het Noordwesten. En zelfs in Kreuzburg bleven Bienendorf en Kuhnau katholiek. Deze confessiegrens vormt natuurlijk ook een huwelijks grens.

Prof. von Eickstedt trekt daaruit nu het volgende belangrijke besluit:

Die Sonderheit des Gautypus, die typologische Verschiedenheit etwa des Rheinländers oder Schwaben vom Schlesier, liegt (also) in erster Linie darin begründet, dass am Gestalttypus der Bevölkerung als solcher verschiedene rassische Komponente beteiligt sind. Deren Erfassung und Aufgliederung durch die Rassenfrequenz-formen ermöglicht eine exakte quantitative Darstellung des biologischen Aufbaues der Bevölkerung und ein Erschliessen von dessen Beziehungen zu historischen, volks- und siedlungskundigen Tatsachen, also eine Erfassung der lebendigen Wechselbeziehungen zwischen Mensch- und Menschengruppen einerseits und Raum und Zeit andererseits (Forschungen und Fortschritte 1936, blz. 129).

¹ E. Frh. v. Eickstedt: Die rassische Struktur eines deutschen Gaues. Forschungen und Fortschritte 12, 1936, blz. 60, 129—132.

² J. Schwidetzky: Rassenkunde des Nordöstlichen Oberschlesien, Kreise Krenzburg, Rosenberg, Guttentag, Breslau 1939, nr. 2 der serie blz. 47—48.

³ U. Vogel: Rassenkunde des Kreises Landeshut, Breslau 1940, nr. 10 der serie, blz. 21.

Maar wat er voor ons vooral op aankomt, is dat von Eickstedt er nadrukkelijk op wijst, dat onder die „historische, volks- und siedlungskundige Tatsachen” ook de Opper-Silezische tongvallen en streektafen met hunne voornaamste isoglossen behooren. Op blz. 43 van het eerste deeltje¹ der reeks: „Rasse, Volk, Erbgut in Schlesien” lezen wij toeh: „Gewisse mittelalterliche Klostersiedlungen zeigen mehr alpine Elemente, ebenso mittelalterliche süddeutsche Siedlungsgebiete, wo zudem die Dialektgrenze gleichzeitig zur Typengrenze wird.” In het Zeitschrift für Rassenkunde, Bnd. 12, 1941, blz. 153 zegt hij nog: „Auch oberschlesische Dialektgrenzen konnten in dem heutigen Menschenbestand nachgezogen werden. Standorttypen ergaben sich in grösserer Zahl. Für Einzelheiten muss auf die einschlägigen Arbeiten der Reihe: Rasse, Volk, Erbgut in Schlesien verwiesen werden.” In de totnutoe verschenen deeltjes zocht ik echter tevergeefs naar nauwkeurige voorbeelden hiervan. Wij zullen ze echter hieronder nog vanzelf ontmoeten.

Men ziet uit dit alles, dat de methode van dit anthropologisch onderzoek van het Silezische landschap ook voor onze Nederlandsche dialecten van beslissend belang is.

Want ook in het landschap onzer Oostelijke en Zuidelijke Nederlandsche dialecten leven nog heden verschillende streektypen van menschen, waarin weliswaar het Dinarische ras ontbreekt, maar het Noordsche, het Baltische, het Alpiene en Mediterrane ras alle vier ook weer in verschillende proporties vertegenwoordigd zijn. Dat hier Noordschen, Alpenen en Mediterraneanen elkaar evenals in het Duitsche Rijnland ontmoet hebben, was allang bekend. En speciaal het Limburgsche achterblijven bij het geleidelijk grooter worden van de gemiddelde Nederlandsche lichaamslengte voor de overige provinciën in de laatste 80 jaar, is de aanwezigheid der Alpenen en Mediterraneanen met hun geringe lichaamslengte daar weer eens proefondervindelijk en tastbaar komen bewijzen. Maar dat ook het Noordsche ras in Limburg leeft en zelfs soms duidelijk domineert, bleek vooral duidelijk uit de onderzoekingen der Belgische anthropologen, die er herhaaldelijk met goede gronden op gewezen hebben, dat een deel van Belgisch Limburg vanwege de dolichocephalie het meest Noordsche Zuidnederlandsche landschap is. Maar ten slotte is het vooral onze Amsterdamsche Prof. Bolk geweest, die de opvallende korthoofdige rasafwijking in het Oosten van ons land, terwijl daar de lichte kleur van haar en oogen niet slechts behouden maar toegenomen is, uit een mengsel der vroegere langhoofdige Noordsche bewoners met een sterken inslag van het juist blondharige en lichtoogige maar korthoofdige Baltische ras heeft verklaard.

¹ E. von Eickstedt: Die Rassenuntersuchung Schlesiens. Heft I. Breslau 1940.

Bijzondere kenteekenen van het Baltische ras zijn verder nog: de smalle oogspleet, de scheeve oogspleten, het vooruitspringen der jukbeenderen en het concave neusprofiel of de wipneus. Ook Parsons en Czekanowski hebben dit ras trouwens her en der in Duitschland, en voor het Westen vooral in Westfalen en het Rijnland en voor het Oosten in Pommeren, Pruisen en Silezië, langs heel de Slavische taalgrens gesignaleerd. Bovendien is dit ras in Polen en Rusland zóó sterk vertegenwoordigd, dat de heele Poolsche en Russische taalgeschiedenis er overal de duidelijke sporen van vertoont. Van Wijks Poolsch-Nederlandsche parallelle klankverschijnselen bleken immers slechts een paar onmiddellijk evidente staaltjes te zijn van de vele groote visschen, die ik plotseling tot mijn eigen groote verwondering in mijn netten ontwaarde, toen ik in 1935 in mijn Akademieverhandeling over Ras en Taal dit gebied eens systematisch ging afvisschen, en die ik toen nolens volens wel aan de inwerking van datzelfde ras in Polen en Nederland heb moeten toewijzen.

Zeker kende ik toen von Eickstedts Silezisch ras-onderzoek nog niet, maar ik wees toch toen reeds op blz. 160—166 nadrukkelijk op de vele en treffende parallellen tusschen onze Oostnederlandsche Friesche, Saksische, Limburgsche en Brabantsche klankontwikkeling en die der Duitsche Silezische dialecten; maar om de portée van die 6 bladzijden te begrijpen, moet men het heele boek in het hoofd hebben. Daarom wil ik, na een vergelijking met von Eickstedts resultaten, hier de specifiek Nederlandsche resultaten van mijn Ras en Taal opnieuw verbeterd en aangevuld in enkele bladzijden samenvatten (blz. 67—77).

I

De Nederlandsche bevolking bestaat uit een mengeling van minstens vier rassen: het Noordsche, het Baltische, het Alpiene en het Mediterrane. De volgorde geeft hun afnemende frequentie aan, die bij benadering gemiddeld 40 %, 30 %, 20 % en 10 % zal bedragen. — Vergelijk de percentages in de verschillende kringen van Silezië. — In het Oosten van Nederland heeft echter zeker het Baltische ras vrij lang over het Noordsche gedomineerd, en misschien doet het dat nog; zeker domineert het nog in Friesland, de Belgische delabialisatiegebieden en de Peeldorpen van Oostelijk Noordbrabant.

Welnu, op één heel belangrijk punt staan nu de articulatiebasis van het dolichocephale Noordsche en het brachycephale Baltische ras als twee polen tegenover elkander. Het Noordsche ras heeft een openmond-

basis met een hooggegolfd gehemelte, en het Baltische ras heeft een bijna gesloten smalle mond-basis met een laag en vlak gehemelte.¹ En dit komt niet slechts overeen met de open oogenspleet van het Noordsche en de slechts half open smalle-oogen-spleet van het Baltische ras maar bovendien met de wijde opening der groote rechte neus van het Noordsche en de smalle opening der korte wipneus van het Baltische ras. Men ziet de heele stijl van gezicht en hoofd vormt een principieele tegenstelling: het Noordsche ras heeft een lang ovaal gezicht waarin plaats is voor die drie hooge openingen, maar het Baltische ras heeft een kort breed gezicht, waardoor die drie openingen van zelf breeder en platter moeten uitvallen. Maar in de lichte oog- en haarkleur en de groote lichaamslengte komen deze beide rassen overeen.

Welnu, die ronde open mondspleet van het Noordsche ras met zijn hoog gehemelte moet natuurlijk bij haar ruststand aanvangen en leidt dus vanzelf ertoe, elk woord en elke lettergreep met een open klinker te beginnen, en met een consonant of met een steeds enger wordende consonantgroep te sluiten; wat natuurlijk een geluidsgolf geeft van maximale maar snel afnemende sonoriteit, maar oplopende spierspanning. Vandaar dus gesloten silben met gedekte vocalen, Sievers' scharfer Silbenschnitt, Baaders Decrescendo-accent, in het Limburgsch de valtoon en in het Brabantsch Vlaamsch en Hollandsch de klinkerverkortingen. Normale Noordsche silben zijn dus onze monosyllaba: *op, af, in, om, ik, hem, hen, hun, al, er, is, heb* en onze meersilbige woorden: *appel, opper, kikker, bakker, ketter, adder, ikke, hunne, alle, Otto, hup-pelen, hakkelen*², zoodat de implosie der medeklinkers domineert en onder de klinkers de open *a, e, en o* favoriet zijn.

Maar de enge smalle mondspleet van het Baltische ras met zijn laag en breed gehemelte moet natuurlijk met een min of meer gesloten consonant beginnen en met een open-mondvocaal sluiten; wat natuurlijk een minimale maar langzaam toenemende sonoriteitscurve geeft en tegelijk oplopende spierspanningen. Vandaar de *j*- en *w*-prothese voor alle klinkers en verder ongedekte en open silben: „Sievers' schwach-geschnittenheit, Baaders Crescendo-accent, in het Limburgsch de sleeptoon, in het Brabantsch en Hollandsch de klinker-rekkingen. Normale

¹ Zie hierboven blz. 48.

² Een sterk bewijs daarvoor is de opvallende metathesis der Noord-Fransche dialecten, die juist zóó ver gaat, als de Germanen daar in de vroege Middeleeuwen zijn doorgedrongen. Al de meest gangbare woorden, de pronomina, praeposities, adverbia en de meest gebruikte werkwoorden hebben een prothetische vocaal aangenomen: *demain: edmain, devant: edvant, depuis: edpi, mon fils: em fils, ton ami: etnami, ma fille: em fille, ton habit: etnabi, sa femme: es femme, comment: ekment, venue: evnue, recevoir: ercevoir, semer: esmer, je pars: ej pars, semaine: esmaine*. Zie Onze Taaltuin II 298—99 met taalkaarten en nog veel meer voorbeelden.

Baltische silben zijn dus onze monosyllaba: *ja, ma, pa, wee, mee, vee, Jo, zoo, toe, nu, beu, lui, jij, gij, mij, zij, jou, nou*, en de meersillbige: *maaien, paaien, schreien, bouwen, trouwen, gouwen, buien, luie, huwen, schuwen, duwen, dalen, baren, wezen, dooven, mogen, ga-pe, sla-pe, we-te* enz. enz., zoodat de explosie der medeklinkers domineert¹ en de gesloten *ie* en *oe* de meest gewilde klinkers zijn.

Deze tegenstelling tusschen de twee rassen zien wij nog altijd duidelijk vigeeren tusschen de Slavische en de Germaansche talen. Maar voor het Czechisch en Duitsch heeft Mathesius² dit zelfs met statistische cijfers bewezen. In het Czechisch zijn toch van de 897 woorden met drie phonemen er slechts 74 of 8,2% die met een klinker beginnen. Maar in het Duitsch zijn het er 136 van de 560, of 25,2%, dat is dus meer dan driemaal zooveel.

Het makkelijkst ontmoeten elkaar nu de beide rassen in de dalende en stijgende diphtongen, omdat de *j* en *w*, waar de meest voorkomende diphtongen mee beginnen of eindigen, juist aan den ruststand van het Baltische ras beantwoorden, en voor de Noordsche articulatiebasis van alle consonanten althans het dichtst bij den ruststand liggen. Daarom vinden wij nog heden in onze dialecten de Baltische stijgende diphtongen het trouwst bewaard in de Oudgermaansche woorden met dalende diphtongen. Verder brengt de *j*- en *w*-ruststand van het Baltische ras natuurlijk de *ie*- en *oe*-kleur of de mouilleering en labiovelariseering der overige beginconsonanten mee, gelijk wij die in de Slavische talen vinden, maar die het Noordsche ras in Limburg, Brabant en Friesland na een tijdelijke Baltische overweldiging door een omwerping van de silbenbalans weer spoedig geheel of gedeeltelijk heeft opgeruimd.³

Natuurlijk leerde bij een vermenging der beide rassen de Noordsche articulatiebasis ook spoedig woorden en silben met beginconsonanten, en de Baltische articulatiebasis ook woorden en silben met eindconsonanten uitspreken. Maar deze later aangeleerde vormen blijven nog lang labiele grootheden naast de aangeborene.

Die labiliteit der later aangeleerde consonanten blijkt verder bij beide rassen nog vooral in de assimilatie op de silbengrens. In de Slavische talen is de aangeboren Anlautconsonant nog altijd de machthebber over den voorafgaanden Auslautconsonant, en daarom is de assimilatie hier dus regressief. Maar in de Germaansche talen is het precies omgekeerd: hier is de Auslautconsonant de baas, en daarom is de assimilatie

¹ De Oudgermaansche allitteratie-verzen stonden dus al sterk onder den invloed van het Baltische ras; maar omdat hier ook de klinkers met elkander allittereeren, komt de vermenging met het Noordsche ras nog duidelijk uit.

² Travaux du Cercle linguistique de Prague I, blz. 67—84.

³ Ras en Taal, blz. 38—43, 68—71, 132—141 enz.

dus progressief. Onze Oostnederlandsche dialecten toonen echter weer een duidelijke concurrentie der beide assimilatie-richtingen¹.

Maar ook in de klinkers leerde het Noordsche ras van het Baltische. Het Noordsche ras nam bij de rekkingswet van het Baltische ras ongeveer het jaar 1000 den open silbevorm met Schwachgeschnittenheit² over, en zoo werd b.v. lat-e tot la-te; en tengevolge der apocopeering ontstonden hieruit reeds spoedig ook de nieuwe Nederlandsche silbenvormen met een helderen gerekten klinker voor den eindconsonant en tòch ongedekt, als: *aan, laat, beek, hoop, slaaf, boos, ik leef*.

Men ziet, dat was opnieuw een compromis. Maar in het Oosten van Overijsel en den Achterhoek, in Oost-Noordbrabant en een deel van Limburg is onder den invloed van het daar sterk vertegenwoordigde Baltisch ras deze rekking in de meeste woorden pas veel later of zelfs nooit opgekomen, en hebben deze woorden dus vaak nog een korten klinker, zoo b.v. *better, etten, brekken* voor *beter, eten en breken*.

Maar het sterkst staan de twee rassen nog altijd tegenover elkaar in de medeklinker-groepen, die het Noordsche ras alleen op het eind der silbe aangeboren heeft, terwijl het Baltische ras ze van huis uit juist aan het begin der silbe plaatst. Wij zien dat heel duidelijk in de Slavische liquida metathese, die van *Karl: Král* maakte en zoo overal de l en r der idg. Auslautgroepen naar den Anlaut verplaatst; terwijl het Noordsche ras ten onzent juist andersom van *Christ: Kerst* en van *crustum: korst* maakte en zelfs van *treden: terden* en van *Rhodenburg: Aardenburg*. Tengevolge der Baltische invasie in Brabant en Limburg, verplaatsten nu ook daar tijdelijk alle eindgroepen met l dezen consonant naar den Anlaut: galg werd *glag*, balk: *blak* enz., en te Neer en Buggenum in Limburg, en in Budel, Dorp en Gassel in Noord-Brabant is het nòg zoo. Maar over het heele gebied werd hier weldra weer de silbebalans omgeworpen, en werden de oude Noordsche vormen weer in eere hersteld. Alleen de reeds vastgeroeste samenstellingen *godsvrucht* en *noodddruft* hebben in de landstaal den Baltischen vorm bewaard. Mathesius bewees verder t.a.p., dat dit opmerkelijk verschil nog altijd de Slavische van de Germaansche talen, maar heel speciaal het Czechisch van het Duitsch onderscheidt. Onder de Czechische woorden van drie en vier phonemen zijn er nog geen 100 die op twee of drie consonanten uitgaan, maar er zijn er meer dan 400 die met een of twee of drie consonanten beginnen, dat is dus 20 tegen 80%. Daarentegen zijn er in

¹ Ras en Taal, blz. 100—108, 144—147. Denk vooral aan de Limburgsche en ook oude Twentsche praeterita: ik doopte: *ik doobde*.

² Natuurlijk zullen de idg. lange vocalen hier wel aan meegewerkt hebben, want na de rekkingswet vallen ze veelal met de gerekte vocalen samen, maar ik betwijfel het sterk of wij b.v. aan got *slēpan, lētan* een ongedekte uitspraak of schwache Geschnittenheit mogen toeschrijven

het Duitsch bijna 500 woorden van drie of vier phonemen die op twee of drie consonanten uitgaan en slechts 150 die met twee of drie consonanten beginnen, dat is dus 77 tegen 23%. Dat is dus juist de omgekeerde verhouding, evenals de articulatiebasis van het Baltische en Noordsche ras liet verwachten. Alleen heeft dit met de differentieerende ideologische phonologie niets te maken, maar is het een anthropologisch aangeboren feit. Maar zoo is het met bijna al de phonologische onderzoeken gegaan. Juist door de phonemen als entités différenciatrices te onderzoeken, zijn wij op reeksen van verschijnselen gestooten, die hiermee niets te maken hebben en extra-phonologisch zijn.

Een algemeen bewijs voor den grooten invloed van het Baltische ras op de Nederlandsche (en Duitsche) articulatiebasis hebben wij ten slotte in het bekende feit, dat onze lange ongedekte ee en oo opvallend meer gesloten zijn dan de Fransche è en ô; wat vooral in onze Fransche leenwoorden uitkomt, zoodat b.v. van der Meer als een algemeene klankwet opgeeft, dat wij bij het overnemen van Fransche woorden, de klinkers der geaccentueerde silben altijd veel geslotener maken.

Wij zouden nu nog kunnen onderzoeken in hoeverre het Alpiene en het Mediterrane ras hierin hebben geholpen of tegengewerkt. Vooral het brachycephale Alpiene ras schijnt hierin namelijk dicht bij het Baltische ras te staan en het dolichocephale Mediterrane ras lijkt met het Noordsche nauw verwant; zoodat wij b.v. in de Romaansche landen in heel andere omstandigheden toch eenigszins gelijkende verhoudingen aantreffen. Voor ons doel is dit echter niet beslist noodig, daar in het Oosten van ons land, het Noordsche en het Baltische ras zeker verreweg de voornaamste rol hebben gespeeld.

II

Maar in het Westen en Noordwesten van ons land is het anders. Hier speelt namelijk het Alpiene ras een veel gewichtiger rol dan het Baltische. Ook het Mediterrane ras komt hier waarschijnlijk meer op den voorgrond. Denk aan den ouden Franschen en den lateren Spaanschen invloed op Brabant en Vlaanderen. Welnu, de beide tegengestelde articulatiepolen zijn hier de labiale die bijna alles vóór in den mond spreekt, en de laryngale, die voortdurend achter in den mond spreekt. De labiale articulatiebasis is nu eigen aan het Mediterrane en in eenigszins mindere mate aan het Noordsche ras; terwijl de laryngale articulatiebasis bij het Alpiene ras thuishoort en in mindere mate ook bij het Baltische ras voorkomt. In mijn Ras en Taal heb ik deze laryngale inwerkingen te

uitsluitend aan het Baltische ras geweten, omdat bijna al deze feiten, hoewel minder, ook in de Slavische talen voorkomen.

Later is mij echter gebleken, dat juist het Baltische ras in de Slavische landen heel sterk met Alpiene elementen vermengd is, wat nu ook door de Nederlandsche feiten bevestigd wordt, want de Nederlandsche laryngaliseeringen komen noch in plaats, noch in tijd met de Baltische gesloten mondivloeden overeen, maar komen juist in de streken voor, waar de Alpenen sterker vertegenwoordigd zijn.

Dit heb ik in Ras en Taal, blz. 83—87, uitvoerig toegelicht, en toen vooral op de concentreering dezer laryngale tendenz in Zeeland gewezen. Later heb ik echter vooral uit de Atlassen van Blancquaert geleerd, dat ook West- en Oost-Vlaanderen hier heel sterk aan meedoen, en waarschijnlijk Zeeland nog overtreffen, terwijl Brabant er vooral in zijn Westelijke helft aan deel heeft, gelijk mijn H-kaartje in Onze Taaltuin I, blz. 381, trouwens al toonde. Wij zien hieruit dus, dat deze Alpiene invloed op onze dialecten niet van uit het Oosten, maar van het Zuidwesten komt, en dus, gelijk de verdwijning der *h* in het Fransch reeds suggereerde, bij het Alpiene gebied van Centraal Frankrijk aansluit.

Een tweede gevolg der laryngale tendenz is dat bijna alle Zeeuwsche en Westvlaamsche gedekte klinkers een stap naar achter in den mond doen. Zoo luidt te Kruiningen op Zuid-Beveland *dik: dek, spek: spak, geluk: gelak, en dak: dok*. En daar doet West-Vlaanderen met *is: es, flesch: flasch, arduin: orduin, kaffie: koffie* geducht aan mee.

Een derde gevolg is de verandering van *ft* en *st* in *cht*; en in het algemeen de dissimilatie van twee labialen of dentalen tot velaar + dentaal, zooals in *after: achter, graft: gracht, juvenus: jeugd, Jugend, bakstoven: wvla bakstogen, behalvens: wvla balgens, engl dwarf: wvla dwerg, got aipþau: wvla ochte, ags siððan: wvla sichten, Zeeuwsch zetel: zekl, broenetel: broenekkel; en verder wvla gort: gork, wortel: workel, milt: melke, molter: molchter; Brugsch hand: hankt, honderd: oengdert*. Ja zelfs in de conjugatievormen vertoont zich deze tendenz: *hij hoort: horkt, hij snort: snorkt, hij bult: bulkt, hij leurt: lurkt, hij pult: pulkt, hij gint: ginkt, hij zant: zankt*, waaruit dan naast de oude Infinitieven *hooren, snorren, bullen, leuren, pullen, ginnen en zannen*, de nieuwe vormen *horken, snorken, bulken, lurken, pulken, ginneken (of hinneken) en zaniken* ontstaan, die Verdam e.a. ten onrechte met een iteratief *k*-suffix in verband hebben gebracht.

Maar het sterkste voorbeeld van deze laryngale articulatie-tendenz zijn de zoogenaamde verharde diphtongen, waardoor de *u* of *w* voor *t* tot een *k* en voor *d* tot een *G* wordt. Zoo klinkt in Brugge goud:

go-oekt, hout: *ho-oekt*, zout: *zo-oekt*, woud: *wo-oekt*, gouden: *go-oeGde*, houden: *ho-oeGden*.

Zoo ontstonden reeds in het Mnl. uit het graauwt: *het graakt* en uit: hij schreeuwt thans nog te Malden: *hij schreeukt*. Zoo is trouwens het Algemeen Nederl. woord *speeksel* uit speeuwsel ontstaan.

Maar de *i* of *j* wordt tot *g* of *k*. Zoo *jij: gij*, *jener: gene*, ohd *jesan: gist*. Ook de uit *d* ontstane *j* wordt *g* in *moede: muug*, *taai: tiêg*, hgd *Freude: vreujde: vreugde*. Ze *deden: dejen: degen* en de verleden tijdsuitgang der zwakke werkwoorden *dede: deje: dege*. Denk verder aan *spiejen: spuwen: spugen; duwen: douwen: dagen; brauw: brug*. En denk verder hier aan got *truwi: triggws* en de parallelle Oostndl. en Westfaalsche gevallen, waarop Baader reeds herhaaldelijk heeft gewezen en waarin de gesloten mond met de laryngale tendenz samengaan.

Sommige van deze verschijnselen verbreiden zich vrij ver naar het Oosten en Noorden, maar ze zijn alle duidelijk uit onzen Zuidwesthoek afkomstig; en wat meer zegt, trots latere parallellen zijn van elk dezer groepen althans een twee- of drietal feiten even oud als onze Oudwest-frankische taal zelf. Ze dateeren dus reeds uit den tijd der Salische wet. Ja sommige zijn al duidelijk in het Oergermaansch of het Keltische Oude Gallisch begonnen, zoo de overgang *ww* in *ggw* en die van *ft* in *cht*. En dat is toch voor de Doringsch-Baltische invasie wat al te vroeg.

Wij hebben hier dus in beginsel niet met de Baltische maar met de Alpiene articulatiebasis te doen, al vinden wij later de beide invloeden duidelijk vermengd.

Maar verder liggen nu een heele reeks klinkerdelabialisaties in dezelfde lijn: *u: i*, *eu: ee*, *uu: ie*, *ui: ei*, *ou: au*, *o: a*; want ook deze hebben aan gene zijde der Vlaamsch-Fransche taalgrens hun parallellen en wel het meest weer in het Westelijk Noord-Fransche gebied. (Zie het kaartje in Onze Taaltuin II, blz. 295). Het waren nu vooral de drie Oostelijkste delabialisatie-gebieden van Zuid-Nederland: rond Leuven en in Belgisch Limburg, die mij in Ras en Taal bewogen, om ook deze aan het Baltische ras te wijten. Maar het grootste Westelijk en veel ouder gebied heeft mij nu overtuigd, dat wij hier overal ten slotte met Alpiene invloeden te rekenen hebben, al zal ook het Baltische ras hiertoe hebben meegeholpen. Deze Nederlandsche delabialisatie-gebieden gaf ik op het juistgenoemde Fransch-Nederlandsche kaartje al bij benadering op, maar veel nauwkeuriger vindt men ze omgrensd in Taal en Ras op blz. 18.¹ Uit dit nieuwe kaartje wordt hun samenhang evident. En vooral in dit geval beseffen de dialectsprekers zelf meestal heel goed, dat het

¹ Een nieuwe proeve om de grenzen mijner delabialisatie-gebieden nauwkeurig te omlijnen vindt men in V. Verstegen: Toponymie en Dialectologie 1941, blz. 299—304.

hier om de aangeboren articulatiebasis gaat. Herhaaldelijk verzekeren mij de meer ontwikkelde dorpsbewoners, dat zij pas op school met veel moeite de *eu* hadden leeren uitspreken, terwijl hun minder ontwikkelde plaatsgenooten hier eenvoudig niet toe in staat waren.

Maar ook de medeklinkers delabialiseeren, hoewel niet zoo systematisch, in dezelfde gebieden. De sterk bilabiale *w* wordt dentolabiale *w*, of een zwak bilabiale *m* of *b*, of een dentolabiale *v* of *f*, die dan gelijk wij zagen zelfs tot *g* en *ch* worden.

De oudere anthropologen-school, die nog meende, dat ook in de Westeuropeesche landen het streektype nog tot één ras behoorde, kon nu natuurlijk niet begrijpen dat in datzelfde Vlaanderen naast de laryngale articulatiebasis er ook een sterke labiale articulatiebasis aanwezig was. Maar sinds wij von Eickstedt's Silezisch onderzoek kennen, is dat heelemaal geen bezwaar meer. Het is toch een feit, dat naast deze delabialisaties althans in Vlaanderen ook vele labialisaties voorkomen, die zeker ook aan het Noordsche, maar toch vooral aan het Mediterrane ras zijn te wijten. Het sterkst is echter die Mediterrane inslag in Zuid-Brabant en Zuid-Limburg; het gebied dat het dichtst bij het Fransche Ardennen-dialect van Charles Bruneau aansluit¹, die op blz. 534 van zijn eerste boek terecht tal van bijzonderheden tot de labiale articulatiebasis weet te herleiden.

Zoo zet ten Zuiden van Leuven, dat zelf nog delabialiseert, onmiddellijk een sterke labialisatie in. *Helpen* wordt *hulpen*, *bederven*: *bedurven*, *elf*: *ulf*, *rib*: *rub*, *lip*: *lup*, *hemd*: *umbd*, *klimmen*: *klummen*, *scheppen*: *sjöppe*, *krimpen*: *krumpen*, *zelf*: *zölf*, *hebben*: *höbbe*, *helpt*: *hulft*, *zwemmen*: *zwwimmen*, *schelp*: *schulp*, *sterven*: *störven*, enz. enz. Men ziet, elke labiale medeklinker werkt hier als een olievlek die altijd verder uitdijt.

Maar ook in Vlaanderen hier en daar, en vooral in Zeeland, worden *vijf*, *pijp*, *wijf*, *twijfel* en *blijven* met hun interlabialen klinker tot *vuuf*, *puup*, *wu(u)f*, *twufel* en *bluven*. Ook *spieuwen* werd tot *spuuen* en *hieuwen* tot *huwen*. Maar Noord-Bevelenad heeft ook *tummere*, *wuppe*, *zullever*, *dulf* en *wulfer* voor timmeren, wippen, zilver, delf (sloot) en wervel. En bijna al deze gevallen zijn, dank zij de medeplichtigheid van het Noordsche ras, uit het Zuiden tot ver naar het Noorden gedrongen. Zoo heeft b.v. ook het Veluwsch *vuef* voor *vijf*, *puep* voor *pijp*, *zeuft* voor *zeef* en *speun* voor *speen*. Onder deze labiale aantrekking werd in Holland de Baltische labiovelariseerende o-Umlaut tot een zuivere labialisering in *speulen*, *zeuwen*, *leunen*, *steune*, *deuze* enz. En in Volendam worden zelfs alle gerekte *ee*'s tot *eu*'s.

¹ Ch. Bruneau: Etude phonétique des Patois d'Ardenne, Paris 1913. Ch. Bruneau: La limite des dialectes wallon, champenois et lorrain en Ardenne, Paris 1913.

Maar ook de nasale medeklinkers doen aan deze Mediterrane en Noordsche labialisaties en Alpiene laryngalisaties mee.

Reeds in de oudere Indogermaansche talen vinden wij die tegenstelling in den uitgang *m* of *n*. Het Latijn, Avestisch en Oudindisch zijn labiaal met *-am*, *-em* en *-um*, maar het Grieksch en het Oudiersch hebben een *n*.

Ook tusschen het Nederlandsch en het Duitsch vinden wij hetzelfde verschil bij: *vadem*: *Faden*, *bezem*: *Besen*, *bodem*: *Boden*, *boezem*: *Busen*, waarvan wij waarschijnlijk onder invloed van de *b* aan het begin, de *n* aan het einde gelabialiseerd hebben evenals in *prune*: *pruim*, *peregrinus*: *pelgrim* en mnl *blixene*: nieuw nederl *bliksem*; trouwens het Oudsaksisch had al *blixmo* naast het Oudnederfrankisch *blikisni*.

Maar ook in onze dialecten komt dit verschil duidelijk uit. Sommige dialecten, b.v. die van de Veluwe, spreken stelselmatig van *bökkem*, *bönzem*, *elsem* (uit elsen), *vaorem* (uit varen), doch bijna alle andere en vlak ernaast gelegene kennen alleen *bokking*, *bunzing*, *els* en *varen*.

Zoo vinden wij juist ook weer ten Zuiden van Leuven tot in Limburg toe in het sterk-labialiseerend gebied voor 't oudere *zeisen*, overal een gelabialiseerden eindnasaal: *zeissem*: *zeessem* en *zaassem*, en vlak daarbij in het delabialisatiegebied van Belgisch Limburg *zeissing* en *seizing*. Zie Kloeke's kaart van *zeis* (nr. 13 der 1ste Aflevering). En in West-Vlaanderen vinden wij op dezelfde kaart de oudere *zeissen*-vormen naast de gelabialiseerde vormen *zeisme* en *seisme*. Maar ook in Gelderland vinden wij, dat bijna de heele Veluwe den gelabialiseerden *zeissem*-vorm heeft, terwijl aan de beide West- en Zuidgrenzen, zoowel te Eemnes-buiten als te Bennekom en Rhenen de gevelariseerde vorm *zeissing* gehoord wordt.

Toch mogen wij hier niet te spoedig overal aan de suprematie van één labiaal of laryngaal ras gelooven, gelijk in Belgisch Limburg; want terwijl *zeissem* in de Noord-Veluwe tot Ermelo en Harderwijk reikt, heeft op Kloeke's veulen-kaart (nr. 5 der 1ste Aflevering) de heele Veluwe tot Ermelo juist omgekeerd *vulling* en *voling* uit *vullen* en *volen*, terwijl ten Noorden daarvan pas met Harderwijk een labiaal gebied *vullem* = *fullem* begint, dat zich tot in Genemuiden, Vollenhove en Urk uitstrekt. Als wij nu echter verder zien, dat de Veluwsche laryngale woorden *peuling* en *zening* uit *peluw* en *zenuw*, daar van Brabant, via de Betuwe zijn binnengedrongen, terwijl zwaluw er *zwaolef* bleef, komen wij vanzelf tot de conclusie, dat *vullem* vroeger niet slechts te Harderwijk, maar over de heele Betuwe gehoord werd, en pas later met het binnendringen van *peuling* en *zening* naar het Noorden is opgeschoven. Dat immers over het algemeen het Veluwsch dialect een

sterken labialen inslag heeft, zagen wij reeds aan *vijf: vuef* en *pijp: puep*; en verder uit de vele gevallen van o-Umlaut in *speulen, zeuwen, reupen, reupel*, en aan *zeuft* voor zeef en *speun* voor speen; terwijl hier overal een labiale consonant in het woord aanwezig is.

Maar een zelfde concurrentie tusschen labiale en laryngale articulatiebasis vinden wij ook weer in Zeeland. Naast de reeds genoemde laryngalisaties en labialisaties vinden wij op Noord-Beveland *bokking* en *bonzek*, maar *vin* wordt daar tot *vim* en *medien* (meteen) tot *mediem*; en zelfs *kinketting* tot *kimkitting* en *onthouden* tot *omtouwe*. Ja ook de *ng* wordt in *Langendijk* tot *Laovendiek*. Aan labialiseeringen is dus geen gebrek. Maar daarnaast staan hier nu ook op hetzelfde eiland delabialiseringen als *rug: rik*, *put: pit*, *rups: ripse*, *stuk: stik*, *knuppel: klippel*, *kruk: krik*, *luns: linze*, en elders in Zeeland nog *dun: din*, en verder nog in heel Zeeland enz. *dier, vier* voor duur, vuur.

Zoolang men niet weet, wat taalgeschiedenis is, vindt men dat onaangenaam, en had men misschien zelfs liever, dat men van het Zeeuwsche, en van alle andere dialecten zoo maar ineens en voor altijd kon zeggen: Dit is een labiale streektaal en dat is een laryngale tongval. Maar zoo eenvoudig is nu eenmaal het volksleven en ook het taalleven niet. En is het nu zoo erg, en zoo moeilijk, dat wij voor het Zeeuwsch moeten aannemen, dat het in vroeger tijden, b.v. van 900 tot 1200 nog sterk delabialiseerde; terwijl het in de latere Middeleeuwen, want *wu(u)f* komt al in het Middelnederlandsch voor, aan het labialiseeren is geslagen? Ik zeide het immers reeds van het begin af aan: in elk dialect ligt het oude naast het nieuwe, en het is juist het mooie van de dialectstudie, dat zij dat veel nauwkeuriger kan nagaan dan de meeste andere cultuurwetenschappen. Ja maar een ras verandert toch niet? Neen, maar de samenstelling van een volk uit verschillende rassen verandert wel. En dit moet zoo zijn, juist volgens de erfelijkheidswetten van Mendel, gelijk ik reeds meermalen uitvoerig bewezen heb, en Eickstedts onderzoek in Silezië duidelijk bewijst.

Maar bij de labiale articulatiebasis hoort ten slotte ook het vóór in den mond praten. En juist als onder den invloed der laryngale articulatiebasis vooral de korte gedekte vocalen een stap naar achter plegen te doen, zoo toonen de lange ongedekte vocalen onder de leiding van de labiale articulatiebasis de tendenz om alle een of meer stappen naar voren in den mond te zetten. Juist nu als in het Fransch door het typisch Mediterrane vóór in den mond praten de Oudlatijnsche *a* van *fabam* tot *fève*, en de *o* van *cor* tot *coeur* en de *oe* van *murum* tot de Fransche *uu* van *mur* geworden is, zoo vinden wij nu ook in Nederland, en wel voornamelijk in het Zuidwesten, door de zelfde, maar eenigszins

zwakkere labiale articulatiebasis van het Noordsche ras: den overgang van de gerekte aa tot ae of ê, b.v. in het Haagsch en Zeeuwsch, van de gerekte oo ook zonder Umlautsfactor tot eu, en van de Oudgermaansche $\bar{u}$ (of $\bar{o}e$) tot $\ddot{u}$ of uu. Zie op de kaart der patalaliseering van *cor: coeur* en *oor: eur*, *zoon: zeun* in Onze Taaltuin II, blz. 294, hoe aan de beide zijden der taalgrens de isoglossen precies in elkaar loopen, wat op zich zelf reeds een extra-phonologische verklaring suggereert.

Men noemt dit een spontane palatalisatie, daar ze met den uit het Oosten ingevoerd Umlaut of andere mouilleeringen blijkbaar niets heeft te maken, daar ze juist weer van uit het Zuidwesten in ons taalgebied is opgekomen; terwijl de eu-uitbreiding heel goed overeenkomt met het Oudnederlandsch gebied, dat volgens N. van Wijk de Westgermaansche $\hat{a}$ in een $\hat{e}$ veranderde. Men overziet deze uitbreiding der eu voor oo het best in het reeds genoemde boekje van C. Vereecken: Van slutila naar sleutel. Umlaut en spontane palataliseering op Nederlands gebied, Gent 1938.

De bij iedereen aanstonds opkomende vraag, waarom dan in de overige Germaansche talen dit verschijnsel zoo zeldzaam is, wordt waarschijnlijk het best beantwoordt door de opmerking, dat hier in het Zuidwestnederlandsch meer Mediterrane raselementen aanwezig zijn dan elders. Want Zuid-Engeland, dat hierin het verste met ons meegaat, heeft ook tamelijk veel Mediterraansch bloed in de aderen. En ik zei het reeds hierboven, dat de labiale tendenz bij het mediterrane ras veel sterker werkt dan bij het Noordsche.

* * *

Maar natuurlijk zullen al deze vraagstukken pas definitief kunnen opgelost worden, als onze anthropologen ook hier von Eickstedt's voorbeeld voor Silezië gaan navolgen en een algemeen onderzoek naar de anthropologische samenstelling onzer bevolking organiseren, en de resultaten daarvan op een voor ons leesbare wijze in kaarten zullen nederleggen.

Om dit statistisch onderzoek voor te bereiden, en voor ons land dan nauwkeurig te weten, hoe wij, speciaal voor het anthropologisch dialectonderzoek onze kenmerken te kiezen, en waarop wij vooral te letten zullen hebben, zijn Dr. de Froe en ik in 1942 te Nijmegen een gecombineerd anthropologisch en linguistisch familieonderzoek begonnen. Totnutoe heeft nog niemand getracht in het gezin de verschillende articulatiebases te onderscheiden, en met de verdere erfelijke gelijkenissen te vergelijken; laat staan dit vergelijkend onderzoek op exacte wijze in

anthropologische metingen, op photo's en grammophoonplaten en ten slotte in oscillogrammen en op klankfilters in formant-analyses vast te leggen. De experimenteele laboratoriummethodes, die totnutoe alleen op individuen werden toegepast, brengen wij zoo dus over naar het groote gezin, waar, zoo mogelijk, eerst de vier grootouders, dan vader en moeder met hun eventueele broers en zusters en ten slotte al de kinderen op juist dezelfde wijze worden gemeten, gefotografeerd, afgehoord en vergeleken.

Voorloopig zullen wij ons met een 25-tal grootere en kleinere families tevreden stellen. Het gezinsbezoek heeft geloopt van October 1942 tot Juni 1943. Wij werken thans aan de berekeningen en uitwerkingen, de analyses, de afhooringen, en de gedeeltelijke reproducties in geluidsfilters en oscillogrammen. Aan de exacte vergelijkingen zijn wij nog niet begonnen. Wat hiervan de resultaten zullen zijn, is natuurlijk nog niet te zeggen. Juist om de zaak niet nòg moeilijker te maken, hebben wij bij dit eerste proefonderzoek alleen gezinnen gekozen, waarin Algemeen Beschaafd Nederlandsch gesproken wordt. Maar al moesten wij ons, wegens de transportmoeilijkheden der instrumenten tot de stad Nijmegen beperken; toch zijn onder onze proefpersonen reeds bijna alle Nederlandsche provincies voldoende vertegenwoordigd, en komen zelfs de noodige buitenlandsche en Oostindische invloeden, zoowel in het rasbeeld als in de articulatiebasis reeds duidelijk aan den dag.

Ook Mej. Dr. L. Kaiser heeft bij den opzet van dit onderzoek meegewerkt en ons eenige harer instrumenten geleend, en de phonetische uitwerking dezer proeven zal zelfs grootendeels op haar laboratorium moeten plaats hebben. Wij zullen daarbij dan onze resultaten op allerlei punten 1°. met het door haar geleide Nederlandsche-studenten-¹ en 2°. met haar Wieringermeerpolder-onderzoek kunnen vergelijken.

Een gemengden vorm van phonetisch, psychologisch en anthropologisch streektaalonderzoek vinden wij ten slotte in de Phonotypologische beschrijving van de bevolking der Wieringermeer door Dr. L. Kaiser. Publicaties van de stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders. I. Algemeen gedeelte No. 5, Alphen a. d. Rijn 1940.

Daar wij hier met het begin van een nieuwe kolonie te doen hebben, werden er van de 3000 eerste bewoners van de Wieringermeer de algemeene spraakeigenschappen, als snel of langzaam, luid of zacht, hoog of laag, zangerig of stootend, labialiseerend of delabialiseerend, met open of gesloten mond, enz., naar subjectievemethode, en objectiefslechts van

¹ L. Kaiser: Biological and statistical Research concerning the Speech of 216 Dutch Students Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale. tomes 15, 16, 17, 18, 1939—1942.

330 vertegenwoordigers van alle leeftijden en klassen, grammophonplaten en klinkerphoto's opgenomen. Van 130 personen werd een gehemelteafdruk gemaakt, en van 69 proefpersonen werden op een kunstmatig verhemelte al de klinkers in zoogenaamde palatogrammen vastgelegd. Het verschenen Eerste deel geeft echter alleen nog de resultaten der naar subjectieve methode aangelegde persoonskaarten, terwijl de verwerking der objectieve gegevens nog voor het Tweede gedeelte bewaard is.

De groepen en klassen, die hierbij onderscheiden werden, zijn: schoolkinderen, jongelui en volwassenen, dorpsbewoners en boeren, en verder Friezen, Noord-Hollanders, Saksen, Franken (Zuid-Hollanders, Utrechtenaars, Veluwers), West-Brabanders en Zeeuwen. Voor ons is natuurlijk de laatste verdeling naar de herkomst der nieuwe polderbewoners van het meeste belang.

De uit Zeeland en de Saksische provincieën gekomenen spreken in groote getallen met open mond, maar de Noord-Hollanders spannen hierin de kroon. Zij articuleeren ook hun klinkers scherper. Daarentegen spreken de Friezen, West-Brabanders, Hollanders, Utrechtenaars alle met gesloten mond en mompelen min of meer binnensmonds met de daarbij hoorende nasaleering. De labialiseering vinden wij vooral bij de West-Brabanders, waar zich dan de Zeeuwen en Hollanders met iets kleinere getallen en vooral de Hollandsche vrouwen, bij aansluiten.

Delabialiseerend spreken daarentegen onder de Saksen vooral de Drentenaren en verder de Friezen.

Het intensiteitsaccent leek het sterkst in den mond der Saksen, het zwakst in den mond der Friezen, terwijl al de anderen er tusschen in staan.

Voor het muzikale accent moeten wij er vooral aan denken, dat Limburg in de Wieringermeerpolder zoo goed als niet vertegenwoordigd was. Welnu, van Limburg afgezien viel het muzikaal accent het sterkst op bij de Noord-Hollanders en Zeeuwen; het zwakst was het bij de Saksen, wier spreken ietwat bijtend en stootend aandoet, terwijl de Noord-Hollanders met hun lijzige zangerigheid daar lijnrecht tegenover staan. De Zeeuwsche vrouwen spreken echter niet zangerig en hebben toch wel een opvallend muzikaal accent. Al deze conclusies berusten echter op een statistische verwerking van subjectieve indrukken. Eer wij hierop verder bouwen zullen wij dus het IIde gedeelte, met objectieve exacte gegevens, moeten afwachten.

VIII. DE STREEKTALen EN NEDERLANDS EIGEN BODEM

Dankbaar hebben wij dus van al deze buitenlandsche ontdekkingen kennis genomen, en ze ook op onze Nederlandsche taallandschappen toegepast; ja, op sommige punten hebben wij zelfs de leiding genomen. Maar naast deze algemeener taalgeographische problemen, heeft Nederland ook nog een eigen complex van vraagstukken, waaromtrent, als wij ze definitief konden oplossen, misschien het buitenland op zijn beurt van ons zou willen leeren.

Het is toch al een oude constateering: God gaf aan elk volk zijn land. Maar Nederland heeft zijn eigen vasten bodem moeten ontworstelen aan de baren. Juist die voortdurende strijd tegen het water en de stormvloeden heeft ons volkskarakter zoo taai gemaakt en tot degelijkheid en wakkere waakzaamheid opgevoed. Heel de geschiedenis van den Nederlandschen bodem is vol van overstromingen, terpen en vlucht-heuvels, van dijken en droogmalingen, van eilanden, die tot vasteland en van groote meren, die tot polders werden. Heel ons land is toch niets dan een delta van drie groote rivieren, de Schelde, de Maas en den Rijn, die al hun slib rond hun monden afzetten, en ons bleef slechts de taak van die zandbanken, die wadden en Biesbosschen, weer vruchtbaar land te maken. Dat is het wezen van de lage landen aan de zee; dat is hèt kenmerk van het Nederlandsche landschap. Zouden daar onze streektalen en taallandschappen niets van hebben bewaard? En zouden daar de andere landen en talen niets van hebben te leeren?

Ik geloof van wel. Onze Nederlandsche Geschiedkundige Atlassen onderscheiden zich immers vooral daardoor van hun illustre buitenlandsche voorgangers, dat zij zoo vaak met heel andere kustlijnen aankomen, dan die wij tegenwoordig kennen. Immers, kaart 1 van Hette-ma's Grooten historischen Schoolatlas geeft voor den Romeinschen tijd nog maar een heel klein Flevomeer, terwijl kaart 12 voor het begin der Middeleeuwen ook nog slechts een betrekkelijk klein Almeri kent, waardoor de Noordelijke Rijnmond, de Geldersche IJssel en de Utrechtsche Rijn in de richting van den Vliemond naar het Noorden stroomden; en

ook kaart nr. 5 van den universitaircn Nederlandschen Geschiedkundigen atlas voor Holland, Zeeland en West-Friesland in 1300 en de nevenkaart bij nr. 7 over de veranderingen van Zuid-Holland en Brabant door den Sint-Elizabethsvloed van 1421 brengen ons ineens een heel ander Nederland voor den geest als het vaderland, dat wij thans het onze noemen.

Welnu, al die oude oevers en kustlijnen, al die oude meren en verzande rivierarmen, al die oude eilanden en binnenzeeën zijn nu op de taalkaarten steeds in het een of ander verschijnsel of bij het een of ander woord en soms zelfs in heele isoglossenstrengen bewaard gebleven. Want een tijd lang zijn al die grenzen tusschen het nieuwe en het oude land ook werkelijk scheidingslijnen tusschen twee vaak heel verschillende volksgroepen gebleven. En in dien tijd hebben zich dus de taalverschillen gevormd, die nu onze dialecten nog bewaard hebben.

Want volstrekt niet altijd kwamen de nieuwe bewoners uit de onmiddellijke nabijheid. Heel vaak zijn zij van elders en soms zelfs van verre gekomen.

Zoo is er dus, om met de omgeving te beginnen, waar ik zelf als kind ben opgegroeid: nog altijd een scherpe verkeersgrens tusschen Oudenbosch, een dorp van vóór den Sint-Elizabethsvloed en Stand daar buiten, met metathesis gevormd uit 't Sandt daer buiten, dat dus als een zandbank op het einde der 15de eeuw voor de reede van Oudenbosch uit de wateren opdook. In het Bredaasche Sacramentsspel van die dagen zien wij duidelijk, hoe Klundert of Nieuwervaert toen nog een eiland was, dat telkens weer dreigde verzwolgen te worden, zoodat men ten slotte de miraculeuze hostie naar Breda heeft moeten overbrengen. Tusschen Oudenbosch en Standaardbuiten loopen er nu nog verschillende isoglossen. Trouwens van daar af begint de bevolking ziender-oogen minder Brabantsch en meer Hollandsch te worden. Stampersgat en Zevenbergen hebben dan ook reeds een heel ander dialect als Oudenbosch. Fijnaart is nog sterker naar het Noorden gericht. Want vlak ten Zuiden daarvan loopt de scherpe dialectgrens van den Brabantschen Westhoek, door Dr. Antoon Weynen (uit Fijnaart zelf afkomstig) het eerst nauwkeurig beschreven, waar men al bijna Zuid-Hollandsch spreekt en de bevolking in groote meerderheid tot den Protestantschen godsdienst behoort, omdat deze heele streek van Willemstad, Hainingen, Klundert, Fijnaart en Dinteloord is ingepolderd door Hollanders, die van Overflakkee en de Hoeksche Waard aan den overkant van het Volkerak en Hollandsch diep kwamen.

Een tweede voorbeeld is Het Bildt in Friesland, dat pas in de 15de eeuw werd ingepolderd, en toen door Friesche en Hollandsche kolo-

nisten in cultuur werd gebracht. Hoe sterk daar de Hollandsche inslag in het dialect doorwerkt tot op den dag van heden, ziet men duidelijk op J. Hofs Friesche dialectkaarten, waar — misschien met een iets te strenge consequentie — Het Bildt altijd pikzwart, d.w.z. on-Friesch is geteekend. Over de détails oriënteert hier Kloeke in zijn Hollandsche expansie, blz. 61—86 het best, maar misschien met een wat te grooten nadruk op den invloed der geestelijke ἀπόστοι, al biedt de Zwabenkolonie aan den Weichsel bij Culmsee ons een merkwaardige parallel. Hier kwamen toch 100 Durlachers met 1265 Wurtembergers samen, en toch hebben de Durlachers op deze nieuwe streektaal een veel duidelijker stempel gedrukt dan de 12 maal zoo talrijke Wurtembergers.¹

Maar ook in het Westfriesche deel van Noord-Holland vinden wij hetzelfde. En nog sterker op de Zeeuwsche eilanden. Maar hier zijn de dialecten nog niet voldoende met de oude landschappen in verband gebracht, al geven Weynens dialectkaartjes in Onze Taaltuin, Karstens Dialect van Drechterland, Kloeke's kaarten en Blancquaerts vijfde Dialectatlas hiervoor reeds heel wat interessant materiaal.

Verder zouden ook over bijna heel Zuid-Holland, Utrecht en de Betuwe, Brabant en Overijsel de dialecten nauwkeurig met de achtereenvolgende inpolderingen moeten worden vergeleken. Juist ons Nederlandsch poldersysteem, gelijk het in Beekmans mooie boek: Nederland als Polderland, Zutphen z.j., wordt beschreven, geeft immers een prachtige gelegenheid om onze oudere en nieuwere taallandschappen tegenover elkander te doen uitkomen. Elke polder heeft toch aanvankelijk zeker zijn eigen dialect gehad. En meestal is daar nog heel wat van bewaard. Om dat te onderzoeken, moet men niet van elken polder een heel aparte grammatica gaan maken, maar den typischen woordenschat van den landbouw en de boerderij in b.v. een groep van tien of twaalf naast elkaar liggende polders op vergelijkende wijze onderzoeken, zoo ongeveer gelijk Hijszeler dat voor Drenthe gedaan heeft, maar dan woord voor woord of uitdrukking voor uitdrukking naar Gilliérons voorbeeld in kaart brengen; en men zal zien dat de uitkomsten verrassend en buitengewoon leerzaam zullen zijn. Wij moeten dus op den duur naast den grooten Taalatlas ook een kleineren Poldertaalatlas van Nederland krijgen.

In hetzelfde polderboek van Beekman vinden wij nu ook de beste kaarten van de voormalige Middelzee in Friesland, waarvan wij de waterlijn op J. Hofs dialectkaarten telkens weer geheel of gedeeltelijk voor den dag zien komen.

¹ R. Ehrhardt: Die schwäbische Kolonie in Westpreussen, Marburg 1920.

Voor een probleem van anderen aard stelt ons in Groningen de groote Dollaroverstrooming: hoe hier de vluchtelingen zich natuurlijk naar het Westen, Zuiden en Oosten hebben verspreid.

Als wij ditzelfde vraagstuk ook bij den Sint-Elizabetsvloed nog van de latere herinpoldering konden losmaken en de Friesche met de Brabantsch Zuidhollandsche geschiedenis zouden kunnen vergelijken, komt eindelijk het nog veel gewichtiger en nog oudere probleem van de successieve uitbreiding van het Flevomeer tot de Zuiderzee aan de orde, die waarschijnlijk pas bij den watervloed van 1288 haar historische kusten kreeg. Naar aanleiding van het dialect van Hindeloopen heb ik in Onze Taaltuin VII, blz. 350, dan ook de vluchtelingen van het bedolven vroegere Friesland ten Zuiden van den tegenwoordigen afsluitdijk reeds ter sprake gebracht.

Ook in mijn Handboek der Nederlandsche Taal, Deel I, heb ik trouwens in aansluiting bij Johan Winkler een bescheiden poging gewaagd, om het oude Flevisch dialect in Enkhuizen, het Gooi, in Genemuiden, Kampen en Vollenhoven terug te vinden. Maar dat moest natuurlijk bij gebrek aan later en veiliger vergelijkingsmateriaal hypothese blijven, maar in Bijlmers anthropologisch onderzoek van Nederland¹ vond het toch al een voorloopige bevestiging. Trouwens de heele geschiedenis dier vroegere watervloeden moet, in verband met de dialectvergelijking nog eens opnieuw en kritisch onderzocht worden: speciaal de Juliana-vloed van 16 Februari 1164, in de kloosterkroniek van Wittewierum vermeld, schijnt naast dien van 1288 van groot belang geweest te zijn. Trouwens in de 12de eeuw moeten er ongeveer een twintigtal groote springvloeden onze kusten geteisterd hebben.

Daarentegen is in den lateren tijd de droogmaling van het Haarlemmermeer historisch en sociographisch reeds voldoende bestudeerd; maar het taalkundig onderzoek kwam nog niet tot zijn recht. En misschien, dat dit ook wel niet meer is in te halen, omdat wij te weinig zekerheid hebben omtrent de dialecten der vroegere randgebieden, en omtrent de afkomst van al de nieuwe boeren.

En juist die afkomst der kolonisten speelt natuurlijk in de latere taalgeschiedenis van het nieuwe terrein een voorname rol.

Wat is er b.v. al niet te doen geweest over het vraagstuk, om het aandeel der Zeeuwen en Hollanders in de kolonisatie van Zuid-Afrika te bepalen? En daarom juist is in de laatste jaren de Stichting ter bestudeering der drooggelegde Zuiderzeepolders in het leven geroepen, om op deze nieuwaangewonnen terreinen het eerste begin der kolonisatie nauwkeurig voor de toekomst te bewaren.

¹ Proceedings der Kon. Ned. Akad. v. Wetenschappen, Dl 43, nr. 1, 1940, blz. 113—139.

Na zooveel eeuwen is toch de invloed, die de Vlaamsche kolonisten in de Middeleeuwen, die naar Oostland wilden varen, daar tot heden toe op de Duitsche dialecten hebben uitgeoefend, duidelijk uit de feiten af te lezen.

Het is toch nog niet bij allen bekend, dat tengevolge van de juistgenoemde groote springvloeden reeds in 1111 een groote schaar Nederlandsche, vooral Friesche kolonisten naar Engeland trokken en dat zelfs reeds in 1106 een pastoor van een overstroomde parochie uit het Bisdom Utrecht met een deputatie uit zijn parochianen naar Bremen toog, om daarheen een paar jaar later zijn heele kerspel over te brengen.

Meer bekend is het al, dat Albrecht de Beer wat later in de 12de eeuw juist weerom hun landwinningstechniek allerlei Nederlanders naar de broeklanden van Saksen uitnoodigde, die daar collectief Vlamingen genoemd werden, waarnaar nu nog het gebergte Fläming op de grens van Pruisisch Saksen en Brandenburg aan de Elbe in een driehoek tusschen Maagdenburg, Torgau en Jüterbog zijn naam draagt. Nog heden vinden wij daar de Nederlandsche plaatsnamen Kamerijk, Doornik, Yperen en Brugge, Rijswijk, 's Gravenhage en Nijmegen in de plaatsnamen Kemberg, Tornau, Euper en Brück, Riesigh, Gräfenhainichen en Niemegk terug. Maar wat zoo tot ver buiten onze grenzen, juist om het exotisch karakter tot heden toe onmiddellijk opvalt, is ook binnen ons eigen taalgebied, natuurlijk met veel grooter frequentie aanwezig; maar om die dubbele reden voor ons thans dan ook minder gemakkelijk te onderscheiden.

Voor het Oosten en Zuidoosten van ons vaderland mogen de dialectgrenzen en de voornaamste isoglossen dan, gelijk ook in Duitschland, meestal, met de politieke grenzen der oude bisdommen, hertogdommen en graafschappen samenvallen, voor het Centrum, het Zuidwesten, het Westen en Noorden, dat is dus drie kwart van Noord-Nederland, vallen de meeste dialectgrenzen en isoglossen met de oude dijken onzer polders samen, terwijl in Brabant de afwatering der kleine riviertjes op onze groote stroomen naast de oude feodale grenzen een groote rol speelt. De Waterstaat is van ouds de landwinner en de landsverdeeler van Nederland geweest. Zoo ging het reeds in den tijd der Romeinen, zoo gaat het nu nog met de drooglegging der Zuiderzee.

Veel meer dan totnutoe, moet de bestudeering der Nederlandsche streektalen met de polders en den waterstaat rekening houden. En het verdienstelijke en populaire Polderboek van Beekman is daarvoor nog niet half uitvoerig en nauwkeurig genoeg. Er moet nog een veel omvangrijker en vollediger polderboek van Nederland uit de tallooze polder- en waterstaatsarchieven worden opgedolven, eer de definitieve

wordingsgeschiedenis onzer Nederlandsche streektalen kan geschreven worden.

Een tweede voorbeeld van denzelfden aard, doch van veel minder belang is de heideontginning van de latere eeuwen. Ook hiervan is totnutoe voor ons doel veel te weinig bekend. Brabant en Gelderland, Overijsel en Drente hebben alle vier hun bewoonbaren bodem slechts langzaam en gaandeweg over hun heidelandschappen uitgebreid. En uit de boeken van den burgerlijken stand der oudste heide-gemeentes, moet het voor de 19de eeuw althans zeker nog zijn na te gaan, waarvandaan de eerste keuterboeren zijn gekomen. Trouwens de publicaties en de archieven der Nederlandsche heidemaatschappij bevatten voor de geschiedenis der streektalen en der volkskunde nog allerlei on-aangeboorde mijnen van de rijkste beteekenis.

Er is dus inderdaad alle grond en reden, om de Nederlandsche streektalen met de geschiedenis van onzen Nederlandschen bodem in verband te brengen, hoewel hier totnutoe bijna nooit ernstig werk van gemaakt is.

IX. DE NIEUWERE LEXICALE DIALECTSTUDIE

Een woordenlijst is een kostbaar ding, en een woordenboek is zelfs een levensschat, waarin immers een heel volk zijn wereldwijsheid, zijn levenservaring en zijn realiteitsopvatting heeft neergelegd. Alleen is het jammer, dat die kostbare schatten er zoo moeilijk uit op zijn te delven. Want een woordenboek lijkt in dit opzicht allesbehalve op een schatkamer, maar veeleer op een mijn, die nog moet ontgonnen worden. Voor hem, die zoo ongeveer de beteekenis van een bepaald woord op wil zoeken is alles keurig in een onfeilbare alphabetische orde gerangschikt. Alleen ontbreekt eigenlijk het voornaamste: namelijk het woordensysteem, de samenhang en de tegenstellingen der woorden onderling.

Wat heb je nu eigenlijk aan een Fransch-Nederlandsch woordenboek, dat *savoir* met *weten*, *pouvoir* met *kunnen* en *connaître* met *kennen* verklaart; daar de grenslijnen tusschen die drie beteekenisvelden in het Fransch heel anders loopen als in het Nederlandsch? Nu geven de uitvoeriger Fransche woordenboeken onder elk dezer werkwoorden een heele reeks voorbeelden. En als men dan ijverig die drie lange artikelen doorwerkt, ziet men heel goed in, dat heel veel niet met het Nederlandsch klopt, daar in het Fransch het begripveld *savoir* allerlei omvat, dat in het Nederlandsch over de drie velden verdeeld is: Wij *kennen* een taal, wij *kennen* onze rol, onze les, of *kennen* zelfs iets van buiten, maar *les français savent une langue, savent leur rôle, leur leçon ou savent leur texte par coeur*. Een Hollander *kan* lezen en schrijven en schaatsenrijden enz. zooals wij het alleen *kunnen*, maar le français *sait lire et écrire, il sait patiner etc. comme lui seul sait le faire*. Maar hoe nu precies in de Fransche en Nederlandsche taalmozaïek die drie vlak naast elkaar liggende steentjes in elkander sluiten, leeren wij nooit dan uit een lange praktijk. Waarom is er dan toch geen boek, dat de beteekenisvelden der woorden precies naast elkaar geeft, gelijk ze in de taal liggen? Men heeft daar een greep naar gedaan in de synoniemboeken van Krüger voor het Engelsch en Fransch vergeleken met het Duitsch, of dat van Wirth voor het Duitsch vergeleken met het Nederlandsch, en de ideeën-woordenboeken van Roget, Schlessing, Robertson

en Boissière, maar dat is nog maar half werk. Een beknopte goede woordenschat bestaat er nog voor geen enkele taal. Als wij nu eens met de dialecten begonnen, dan zou dit toch vroeg of laat wel een klein beetje beter kunnen worden.

Ik geef maar aanstonds een paar voorbeelden hiervan:

1°. Schijnbaar beteekenen in de Zuidnederlandsche dialecten *dragen* en *brenge*n juist hetzelfde als in de Noordnederlandsche. Alleen gebruiken de Vlamingen *dragen* veel vaker dan wij. Bij ons is *dragen* een duratief werkwoord en moet het object niet al te licht zijn; en *brenge*n is het perfectieve synoniem. Wij *dragen* b.v. geen brief naar de post, maar de Vlamingen wel.

2°. Bij ons staat het positieve *moeten* tegenover het negatieve *hoeven*. Wij *moeten* b.v. onze dagtaak volbrengen, maar *hoeven* daar niet 's nachts voor op te blijven. Maar de Vlamingen en Zuidbrabanders gebruiken hier ook *moeten* in het laatste geval. In beide gevallen zal het Fransche voorbeeld van *porter* en *il faut* hier wel schuld aan hebben. Maar het feit ligt er, en ik zocht het tevergeefs in de Zuidnederlandsche dialectwoordenboeken, alhoewel dit toch heel belangrijke verschillen zijn, die zeer vaak voorkomen. Juist als de taalklanken of de phonemen des entités différenciatrices zijn, zoo gaat het ook met de woorden; en als wij niet precies het verschil tusschen twee woorden kennen, maken wij een even groote fout als wanneer wij *blijken* voor *lijken* zouden zeggen of b.v. *berucht* voor *beroemd* gebruiken. Juist als de phonemen van elke taal een vast systeem vormen, zoo is het ook met de woorden en vormcategorieën. Alleen is het semantisch systeem honderdmaal ingewikkelder dan het phonologische. Maar nu geeft het alphabetische woordenboek alleen de rangschikking der phonemen in één lange lijn, maar slechts incidenteel en heel onvolledig de meer-dimensioneele ineenpassing der beteekenissen en grammatische functies. De grammatische functies worden echter afzonderlijk behandeld in de grammatica; maar de groepeeringsen en constellaties der woordbeteekenissen zijn nergens volledig te vinden. Pas in den allerlaatsten tijd is men daar systematisch mee begonnen, al had reeds Wilhelm von Humboldt hierop gewezen. Nu geef ik graag toe, dat dit ook heelemaal niet gemakkelijk is. Maar waar een wil is, is ook een weg. En dien weg moeten wij dus op. En die zal moeten bestaan in de schepping van een nieuw soort taalboek naast de spraakleer, dat b.v. Opvattingisleer zou kunnen heten, en de ideeënwoordenboeken met de synoniemboeken moet verbinden door achtereenvolgens al de voornaamste beteekenisvelden te behandelen.

Naast het dialectwoordenboek en de dialectgrammatica moet er dus

een Reallexikon of een dialectsinhoud komen, waaruit wij niet alleen de dialectrealiteiten, maar ook de realiteitsopvattingen der dialectsprekers leeren kennen, die achter hun dialectische woorden, vormen, constructies en zinsbouw schuilgaan, maar waarop zij alle berusten. En als er eenmaal van het Fransch zoo'n Inhoudsboek of opvattingsleer zal bestaan, zal het Fransche woordenboek 3/4 van zijn tegenwoordigen omvang kunnen missen.

Dat deze realiteitsopvattingen niet op willekeur, maar op den aard en de lotgevallen van de sprekersgemeenschap berust, heb ik hierboven reeds terloops aan de twee Belgische idiotismen van dragen-brengen en moeten-hoeven getoond; daar deze dialectische inhoudsafwijkingen klaarblijkelijk op den invloed van de Fransche opvatting van porter en il faut berusten; en dus een uitvloeisel zijn der Belgische tweetaligheid.

Het duidelijkste voorbeeld van zoo'n scherp gedifferentieerd betekenismiddeel is nog altijd de militaire titulatuur. Wat korporaal of kapitein beteekenen, volgt alleen uit de plaats, die deze titels innemen op den militairen ladder, m.a.w. alleen de tegenstelling tot de hogere en lagere trappen bepaalt den rang van de dragers, en bepaalt dien heelemaal met volstrekte nauwkeurigheid; zonder dat er eigenlijk iets aan toe te voegen is. En zoo gaat het met de functionarissen in alle grootere of kleinere organisaties, bonden, diensten en staten.

Daarbij sluit zich nu onmiddellijk het voor de taalstructuur voorname systeem der telwoorden aan, al is dit natuurlijk veel ingewikkelder. Wat 7 beteekent, volgt alleen en uitsluitend uit de vaste plaats, die dit telwoord heeft tusschen 4, 5, 6 en 8, 9, 10, maar het tientallig stelsel is iets heel anders als het 4- of 6- of 20-tallig stelsel. Dat merken wij aan onze klok met haar 6- en 12-tallig stelsel, of aan het Fransche quatre-vingt-dix tegenover ons 90. En daardoor kan dus het telwoord-systeem in de eene taal of streektaal aanmerkelijk van dat in een andere verschillen.

Er is in deze beide groepen van voorbeelden geen sprake meer van een zelfstandige woordbetekenis. Heel de inhoud van elken term bestaat uitsluitend in zijn verhouding tot de andere termen. Al die betekenissen staan of vallen met het heele systeem. Het zijn onderling louter differentieele entiteiten; en alle hebben ze den gewichtigen numerus- of autoriteits-inhoud gemeen.

Nu moet men echter onmiddellijk één ding goed in het oog houden: dat deze beide typische gevallen: ideale systemen zijn, die pas langzamerhand, en door een bewuste structuur georganiseerd zijn. Bij de legerrangen was het de staat zelf, die deze ordening vastlegde. Bij de

telwoorden is het de handel en later de wetenschap geweest, die een bepaalden maatstaf hebben ingevoerd. Het oudste 4-tallig stelsel, dat in den Idg. dualis oktōu nog voortleeft, berustte op de 4 kardinale windrichtingen. In Babylon was het een 6- en 12-tallig stelsel, dat bij de zes dagen der week aansloot, en door de sterrekunde tot nu toe in de tijdsberekening is in zwang gebleven. Het 10- en 20-tallig stelsel sluit bij de vingers en teenen van handen en voeten aan, maar het 10-tallig stelsel won het tenslotte als het bruikbaarste bijna overal. De invoering van den decimalen maatstaf onder Napoleon standaardiseerde ten slotte alle oudere lengte-, inhoudsmaten en gewichten.

Welnu, deze ontwikkeling van het min of meer toevallige en niet-samenhangende naar het vastgeregelde, universeele en compacte systeem is het gevolg van een ordenende cultuurdaad, die voortdurend herhaald, aangevuld en verbeterd, maar nooit ten volle in de heele taal en alle beteekenisvelden kan verwezenlijkt worden. Juist als het phonologische systeem der nationale cultuurtalen ook een ideaal is, dat nooit volkomen in rust is, maar steeds weer aan veranderingen, verschikkingen en aanpassingen onderhevig is, zoo gaat het ook met de systemen der woord- en vormbeteekenissen. En evenals het phonologisch systeem in de altijd nog eenigszins zwevende en onzekere Europeesche streektalen nog veel onvolmaakter, veel onaffer en onzekerder is dan in de veel beter vastgelegde en gestandaardiseerde nationale cultuurtalen; zoo is ook het systeem der woordbeteekenissen in de Europeesche streektalen meestal nog veel onzekerder en lossier georganiseerd. De taalontwikkeling gaat bij den voortgang der beschaving en het aaneengroeien van kleinere tot grootere kringen steeds van het onregelmatige naar het regelmatige, van het onzekere naar het gestandaardiseerde, van het onbedachte naar het overlegde en het systematische.

In de klankleer hebben de Neogrammatiker de groote fout gemaakt, de klankwetten zonder uitzondering als primair te beschouwen, en geen enkele onregelmatigheid te aanvaarden die niet afzonderlijk en afdoende kon worden verklaard.

De werkelijke ontwikkeling is echter juist andersom geweest. De nationale Indogermaansche talen, waaruit men die klankwetten heeft afgeleid, waren net als onze nieuwere nationale cultuurtalen, uit verschillende dialecten ontstaan. En die Grieksche en Italische dialecten vertoonen al evenmin regelmatige klankwetten als onze moderne dialecten. De vaste klankwetten zonder uitzondering ontstaan pas in de straf-georganiseerde hoofdstads- en cultuurtalen, op het oogenblik dat daar een vast en scherp omschreven phonologisch systeem begint te gelden; want juist dan en daardoor worden ineens alle nog gevoelde

onregelmatigheden en afwijkende klanken of klankfuncties als dialectisch of boersch verworpen en uitgedelgd.

De straffe phonologen als Trubetskoy en Jacobson, die de heele taalgeschiedenis van den beginne af, tot veranderingen en verschuivingen van het phonologisch systeem willen herleiden, begaan tenslotte weer dezelfde fout. Zij hebben nog altijd niet ingezien, dat het vaste systeem als ideaal aan het eind der ontwikkeling staat, en niet in het begin; en dat de absolute regelmaat van een systeem pas door een bewust ingrijpen van de organiserende cultuurdaad mogelijk wordt, terwijl de eigenlijk veel interessanter onbewuste min of meer onregelmatige ontwikkeling daaraan voorafgaat en van lieverlede het ideale systeem voorbereidt. De meer rekkelijke phonologen als Mathesius, Karcevski, en vooral N. van Wijk ten onzent hebben van den beginne af aan, naast de ordenende phonologische krachten, ook andere contra-phonologische krachten aanvaard. Daarom benijden de tegenwoordige beoefenaars der Semantiek en de ontginners van den taalinhoud of den innerlijken taalvorm: aan hun phonetische vakgenooten hun klankwetten niet meer zoo begeerig als voorheen. Want zij hebben leeren inzien, dat de oorspronkelijk elkaar bestrijdende klanktendenzen in een nog niet zoo straf georganiseerde taalgemeenschap, ons een veel dieper inzicht geven op het eigenlijke taalleven in de gemeenschap, dan die strenge regelmaat van een ideale orde, waar alle strijd door de eenheid is beslecht.

Zoo zou de verdere ontwikkeling der beteekenisvelden dus een dwaalweg inslaan, als zij al maar trachtte algemeene wetten zonder uitzondering op te sporen, en niet op de veel specialer tendenzen der afzonderlijke woordgroepen lette; ook in den tijd, dat deze nog niet zijn opgenomen in een nivelleerend differentiatiesysteem.

Immers juist wat er in het lexicon eener taal aan algemeene systematische afwijkingen van een andere taal te vinden is, heeft het meeste kans recent en secundair en min of meer bewust geconstrueerd te zijn; terwijl juist het springlevende, het kwikzilver, het onregelmatig flikkerende naar alle waarschijnlijkheid ons een dieper uitleven van den nationalen aard openbaart.

Het zijn dus niet de volop geslaagde en afgewerkte woordsystemen, die wij er moeten uitkiezen en bestudeeren om verder te komen, maar juist de systemen in aanbouw, waarin nog de verschillende tendenzen tegenover elkander staan, maar waar toch reeds een zekere teekening en terreinverdeeling aanwezig is.

Om nu op dezen weg verder te komen, moeten wij eindelijk eens gaan beseffen, dat de traditioneele woordenlijsten en woordenboeken, naar de volgorde van het alphabet, hoe onmisbaar ze ook in de praktijk van

het onderwijs en het internationale verkeersleven zijn geworden, voor het wetenschappelijk gebruik een der domste en ergerlijkste ezelsbruggen zijn, die onze Westeuropeesche cultuur heeft uitgedacht. Want ook de woorden hooren in zakelijke, zielkundige en maatschappelijke groepen bijeen; die door het alphabetisch woordenboek op de allereerbiedigste wijze worden uiteengerukt en op de allergrilligste manier zóó worden dooreengeward, dat ze nooit meer uit die chaos zijn terug te vinden. Zeker de beste nieuwere woordenboeken trachten hierin eenigszins althans te voorzien, door voor de voornaamste groepen als slang of plat, dichtelijke stijl, dierkunde, sterrekunde, post en telegraphie, muziek, electriciteit, rechtswetenschap, bijbel, geneeskunde, leger en marine: een diakritisch teekentje voor of achter het bedoelde woord te drukken; maar al localiseert dit teekentje elk bepaald woord in een grootere groep, die groep zelf is niet dan ten koste van een hopeeloos zoek bijeen te krijgen, en blijft dan in de beste woordenboeken nog altijd zeer onvolledig.

En dit geldt nu in de allereerste plaats voor de woordenboeken der dialecten, die nooit of nimmer in alphabetische volgorde hadden mogen verschijnen; daar de alphabetische volgorde hier nu juist al haar bekende voordeelen inboet. Niemand buiten den woordenlijstmaker, kent toch de volgorde van het dialectische alphabet; en gewoonlijk kent hij het ook zelf nog niet eens; want in de meeste dialectische woordenlijsten staan er inconsequenties in de volgorde op elke bladzij; zoodat men toch de heele woordenlijst door moet zoeken, eer men weet of een bepaald woord al of niet voorkomt. De eenige Nederlandsche dialectbeschrijving, die zich radicaal van het alphabet losgemaakt, en een lexicaal inhoudsonderzoek beproefd heeft, is P. B. Ribberts *Phonologie des Dialektes von Tilligte in Twente*, Nijmegen 1933. Zijn indeeling is echter verre van overzichtelijk en speciaal wat de werkwoorden betreft ergerlijk onvolledig.

Maar ten tweede wil nu het ongeluk, dat de meeste streektaalbeschrijvers in hun woordenlijst alleen de dialectische termen opnemen, die van de algemeene landstaal afwijken. Nu is dit beginsel zelf al zóó vaag, dat de consequentie hier een geslagen onmogelijkheid wordt, en ook hierin dus een gladder willekeur ons aan de allergrofste misleiding overgeeft.

Ik heb dit vooral duidelijk ondervonden, toen ik met mijn Nijmeegsche leerlingen voor *De Taalschat van het Limburgsche Leven van Jesus*, Maastricht 1938, de woordenlijst bewerkte. Aanvankelijk ontbraken hierin toch al de gewoonste en frequentste Middelnederlandsche woorden. Pas toen systematisch alle voorkomende woorden op fiches

waren gebracht, merkten wij de kardinale fout van bijna alle bestaande Middelnederlandsche woordenlijsten.

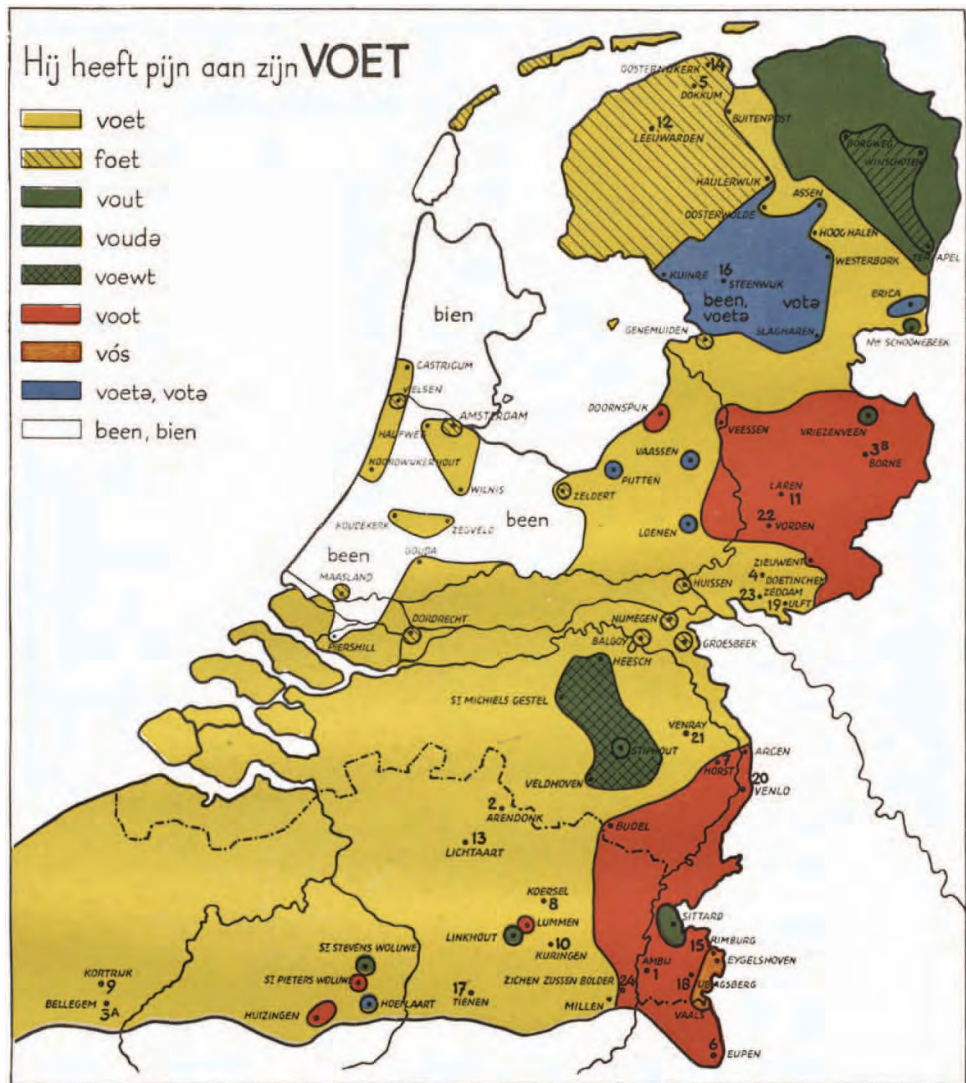
Van alle Nederlandsche dialectica heeft alleen, meen ik, Is. Teirlinck voor het Zuidoostvlaamsch den redelijken maar moeilijken weg bewandeld, van alle woorden op te nemen, die werkelijk in de volkstaal der streek gebruikt worden.

Hoe het dan wèl moet?

Men moet den woordenschat in bijeenbehoorende groepen verdeelen, en daarbij telkens ineens alle rededeelen onderbrengen.

- 1°. De verwantschapsnamen en woorden als man, vrouw, jongen, meisje, kind enz., met alle adjectieven, bijwoorden en werkwoorden, die op afstamming, geboorte, verloving, huwelijk, leven en dood, verwantschap en erfenis betrekking hebben.
- 2°. De namen en adjectieven voor lichaamsdeelen en hun kwalen, benevens de werkwoorden voor hun houding en beweging, spel en sport, en alles, wat de menschelijke voeding en kleeding, de keuken, de maaltijden, het beddegoed en de wasch betreft.
- 3°. De namen der zintuigen en de werkwoorden voor gewaarwording en waarneming alsmede de adjectiva en adverbia der zintuigelijke eigenschappen.
- 4°. De namen van het huis en zijn onderdeelen van buiten en van binnen, het huisraad, de meubels, de aankleeding en stoffeering met de werkwoorden en de werktuignamen voor alle huishoudelijke bezigheden, het vrouwelijk handwerk en de huisvljht.
- 5°. Tuin en bosch met alle struiken, boomen, planten, bloemen, moeskruiden, fruit en onkruid en het tuingereedschap ter bewerking hiervan: vooral het zaaien, mesten, verplanten, snoeien, enten, plukken en bewaren.
- 6°. De dierenwereld, vogels (duivenkooi), visschen (visscherij), kruipdieren, insecten (bijenteelt), wilde zoogdieren, kleinere huisdieren, ook kippen, kalkoenen, ganzen en eenden en hun verzorging.
- 7°. De stallen en schuren met de karren en voertuigen en hun onderdeelen, verder de varkens, schapen, koeien en paarden, hun voortteling en verzorging, hun ziektes en ongevallen; de hoeve of hofstee met erf en onderdeelen.
- 8°. De akkerbouw in de verschillende jaargetijden met alle werktuigen van het zaaien tot het dorschen toe. Hierbij ook de jaargetijden zelf, de hemellichamen, het weer, het water, de polder en de dijken, de bemesting en vooral de oogst.
- 9°. De ambachten, hun stands- en beroepsnamen, hun werktuigen en verrichtingen.

MODEL VAN EEN KAARTJE VOOR HET SYSTEEM DER LICHAAMSDEELEN
In het witte gebied omvat het woord been ook den voet

1 Amby: *veut*. 2 Arendonk: *vyt*. 3a Bellegem: *pooit*. 3b Borne: *veut*. 4 Doetinchem: *vyt*.
5 Dokkum: *fyt*. 6 Eupen: *vy'y.t*. 7 Horst: *veut*. 8 Koersel: *vooit*. 9 Kortrijk: *voe*. 10 Kuringen: *viet*.
11 Laren: *veut*. 12 Leeuwarden: *fyt*. 13 Lichtaart: *vyt*. 14 Ooster Nijkerk: *fwotten*. 15 Rimburch:
veut. 16 Steenwijk: *foet*. 17 Tienen: *vyt*. 18 Ubagsberg: *veut*. 19 Uift: *vijt*. 20 Venlo: *poët*.
21 Venray: *vyt*. 22 Vorden: *veut*. 23 Zeddam: *vyt*. 24 Zichen Zussen Bolder: *vyt*.

- 10°. Dorp, stad en land met hun bestuur, straten en wegen, rivieren en heuvels, heide en bosschen, landschap en omgeving met alle plaats-, akker-, hoeve-, familie- en voornamen.
- 11°. De herberg, het drinken, de veemarkt, de verpachtingen en verkooping; de kermis en andere feesten met de gemakkelikheden; en een aparte groep voor scherts en spot, voor bijnamen en alle goed- of afkeurende mannen- en vrouwenamen.
- 12°. Geld en de locale telwoorden en breuktelwoorden, maten en gewichten. Adjectieven en adverbia voor tijd en ruimte, soort en hoedanigheid.
- 13°. Namen, adjectieven en werkwoorden voor deugden en ondeugden, leeftijdsgebreken, geslachtseigenaardigheden en alles wat onder kennis en weten, voelen en willen valt.
- 14°. Godsdienst en eeredienst met alles, wat daarbij behoort.
- 15°. Voegwoorden en voorzetsels, met de daarbij behoorende, nog niet vermelde bijwoorden.
- 16°. Tusschenwerpsels, onomatopoeën, stop- en aanspreekwoorden, woorden voor bevestiging en ontkenning.

Ziedaar een eerste proeve: hoe het zou kunnen en hoe het ineens voor de wetenschap tienmaal zoo bruikbaar zou zijn, als de traditioneele alphabetische volgorde. Maar natuurlijk zal deze indeeling in elke streek naar de locale omstandigheden weer eenigszins verschillen.

Toch zou het, met het oog op een mogelijke vergelijking der verschillende Nederlandsche dialecten wenschelijk zijn, dat deze of een andere verbeterde indeeling met de noodzakelijke wijzigingen en variaties, door alle bewerkers onzer streektalen zoo ongeveer gevolgd werd.

Ook al zal hierbij eenige willekeur onvermijdelijk zijn, het resultaat wordt in het ongelukkigste geval toch nog tienmaal zoo leerrijk als de eeuwige dwaalweg naar de onvindbare plaats in het alphabet.

Op de beteekenisvelden, waarin elke groep uiteenvalt, ga ik nu niet nader in. Voor de cultuurtaal hebben wij hier reeds een navolgenswaardig voorbeeld van in Jost Trier: *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes* 1. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes. Bnd. 1, Heidelberg 1931: Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jhs. Maar voor de moderne streektalen moet het model nog gemaakt worden.

Wil men ten slotte den heelen woordenschat der Duitsche of Nederlandsche cultuurtaal overzien, dan zijn: Fr. Dornseif: *Der deutsche Wortschatz, synonymisch geordnet*, Berlin-Leipzig 1933—1934 en L. Brouwers: *Het juiste woord, Beteekenis-woordenboek der Nederlandse taal*, Turnhout 1931 de beste hulpmiddelen.

Ten slotte bestaat er nog een uitstekend boek over de typische verschillen tusschen de Nederlandsche en de Deutsche cultuurtaal in woordgebruik en de beteekenis van staande uitdrukkingen: L. Wirth: *Synonyme, homonyme Redensarten der deutsch-niederländischen Sprache*, Groningen 1906.

Voor onze Oostelijke dialecten zou het b.v. reeds van groot belang zijn, dat de streektaalonderzoekers eens nauwkeurig nagingen aan welke zijde hier telkens hun dialect staat. Ik wijs er b.v. slechts op, dat bijna al onze Oostnederlandsche dialecten het woord *slim* in dezelfde ongunstige beteekenis kennen als het Duitsch.

X. DE GRAMMATISCHE EN SYNTACTISCHE DIALECTSTUDIE

De Grammatica der streektalen omvat vier hoofdstukken:

- 1°. de voornaamwoorden;
- 2°. de verbuiging der naamwoorden;
- 3°. de vervoeging der werkwoorden;
- 4°. de telwoorden, bijwoorden, voorzetsels en voegwoorden;

terwijl de Syntaxis in twee hoofdstukken uiteenvalt:

- 5°. de vorming der constructies;
- 6°. de zinsbouw en woordorde.

Over elk dezer onderwerpen willen wij enkele principieele opmerkingen maken.

1°. De voornaamwoorden vertoonen in onze Nederlandsche dialecten de meest opvallende en diepgaande verschillen. Sinds A. Terracher in aansluiting bij Gilliéron's *Atlas linguistique de la France*, ons in zijn prachtig boek over *Les aires morphologiques dans les parlers populaires du nord-ouest de l'Angoumois*, een historisch overzicht dezer feiten van 1800 tot 1900 heeft overgelegd, kennen wij het groote belang dezer morphologische streektalgroepeering.

En om met het meest ingewikkelde verschijnsel te beginnen, gebeurt het ook in onze Nederlandsche dialecten even vaak als in de Fransche, dat in één en hetzelfde huishouden voornaamwoorden van twee verschillende streektalen voorkomen. En dit is in het bijzonder het geval, wanneer een gezeten boer met een vrouw uit een ander dialect gehuwd is. In mijn studie over de Schoondochters in de Taalgeschiedenis in *Zielkundige Verwickelingen IV 3 Nederlandsche Dialectstudie*, Utrecht, Nijmegen 1923, blz. 66—98, heb ik aangetoond, hoe deze ingehuwde vrouw dan vaak nog jaren lang haar eigen voornaamwoorden blijft gebruiken, en die althans gedeeltelijk aan haar kinderen overdoet. En als er in een polder zoo twee of drie schoondochters ongeveer gelijktijdig

uit eenzelfde anderen polder als gezeten boerinnen worden overgeplant, en zij elk een groot aantal kinderen krijgen, is dit feit alleen soms genoeg, om het heele voornaamwoordelijk systeem van den eersten polder in dat van de schoondochters te doen overgaan. Men ziet hieruit, hoe belangrijk het voor de taalgeschiedenis is, naar Terracher's voorbeeld de huwelijken der laatste eeuw in de plaatselijke registers van den burgerlijken stand na te slaan. De volledige behandeling der Voornaamwoorden in het Kruiningsche Dialect II door J. Dek, Middelburg 1934, mag hier worden vermeld. En ook F. den Eerzemens studies over de voornaamwoorden in het Goereesch. Onze Taaltuin VI, blz. 132—137 en 154—162 kunnen als model worden aanbevolen. Ook „De aanspreekvormen in het Drentsch” van J. Naarding in Onze Taaltuin IV, blz. 301—317, zijn voorbeeldig.

Ik heb mij in de laatste jaren nu speciaal met de voornaamwoordelijke systemen der Nederlandsche streektalen van Noord- en Zuidnederland bezig gehouden, en heb het plan te gelegener tijd de resultaten hiervan in een kleinen Nederlandschen dialectatlas in het licht te geven. Zeker, over het algemeen behooren de pronomina tot de oudste traditioneele Indogermaansche woordgroepen; maar het is verwonderlijk hoe gemakkelijk toch naast die oude ongedifferentieerde grondvormen bijna in elke eeuw weer nieuwe nevenvormen opkomen, die in aansluiting bij de historische stroomingen en invloedssferen telkens weer een andere expansie vertoonen. Vooral Limburg en Friesland wijken hierin het verst van alle overige Nederlandsche streektalen af. Maar het heele Oosten staat hierin tegenover het Westen; en het Zuiden beneden de groote rivieren teekent zich weer karakteristiek tegenover het Noorden af. De Zuidhollandsche en Zeeuwsche eilanden toonen hier duidelijk hun isolement, evengoed als de Waddeneilanden; en juist voor de voornaamwoordelijke systemen zal de inpoldering der Zuiderzee met haar nieuwe gemengde bevolking, zonder eenigen twijfel een heele reeks van nieuwe complicaties meebrengen. Er moet dus, nu reeds, in den Wieringermeer-polder ten spoedigste een nauwkeurig onderzoek op de verschillende grootere en kleinere boerderijen worden ingesteld.

20. Over het geslacht en de verbuiging in de Nederlandsche dialecten hebben wij in Deel 5, 6, 7 en 8 van Onze Taaltuin een reeks belangrijke onderzoekingen gepubliceerd van P. Peters (Br. Herman Jozef) in aansluiting bij mijn eigen studies in Deel 3, blz. 33 vlg. en Deel 5, blz. 353, over De geschiedenis der drie geslachten in Nederland en Het onbepaalde lidwoord en het geslacht.

Hieruit blijkt, dat van een klein stuk van Zuidlimburg, dat hierin met het Duitsch overeenkomt, afgezien, wij in ons taalgebied drie groote karakteristieke verbuigings-terrassen moeten onderscheiden.

- 1°. Het hoog terras, waarop het bepalend lidwoord nog regelmatig de drie geslachten onderscheidt, en dat heel Zuid-Nederland, Noord-brabant, Limburg, de Lijmers, den Gelderschen Achterhoek en Twente bestrijkt.
- 2°. Het middel-terras, waarop het bepalend lidwoord slechts onregelmatig de drie geslachten onderscheidt, en dat Zeeland, Zuid-Holland, Utrecht, het Westen van Gelderland en Overijsel, heel Drenthe en den Zuidoosthoek van Groningen omvat.
- 3°. Het laag terras, waarop het bepalend lidwoord steeds slechts twee geslachten onderscheidt, en dat Noord-Holland, Friesland en het Noordelijk deel van Groningen omvat.

Hieruit wordt het ineens duidelijk, dat de heele geslachtsverzwaking van het oorspronkelijk Friesche laagterras is uitgegaan; terwijl het heele Oude Frankische gebied het geslacht onverzwakt heeft bewaard; en het middenteras tusschen beide invloeden op en neer schommelt.

Al de volgende kaarten bevestigen dit oeroude onderscheid. Alleen blijken er op het Frankische terras nog een heele reeks kleinere gebieden onderling sterk van elkander te verschillen, terwijl op het middel- en het laagterras bijna alles spoedig wordt genivelleerd.

3°. In de conjugatie vertoonen zich allerlei afwijkingen. Onschuldig is nog de Zuidhollandsche 1ste pers. enkelv. met een -t, dus *ik gaat*, *ik ziet*, naar analogie van *jij* en *hij* gaat, ziet enz.; terwijl in Brabant na sommige medeklinkers de t-uitgang ook in den derden en tweeden persoon afvalt. Ingrijpend is daarentegen al de algemeene meervoudsvorm der Saksische dialecten, die in den Tegenwoordigen tijd een -t en in den Verleden tijd een -n als uitgang hebben.

Maar verregaand is de conjugatievorm in Zuidoost-Vlaanderen en Zuidwest-Brabant, waar in de meest gebruikelijke finiete werkwoordsvormen het subjectspronomen twee of zelfs driemaal herhaald wordt. Daar hoort men b.v. *Ik heb ik*, of: *ik héb ek-ik*; waarop ik in het laatste hoofdstuk van dit boekje nog terugkom.

In ongeveer dezelfde streek luidt de verleden tijds-uitgang der zwakke werkwoorden niet: *te* of *de*, maar *tege* of *dege*.

In Limburg hebben de zwakke werkwoorden wier stam op een der medeklinkers van 't kofschip uitgaan, nooit den uitgang -*te*, maar steeds -*de*, terwijl de voorafgaande stemlooze medeklinkers dan aan de -d geassimileerd worden en stemhebbend worden. En deze gevallen

kwamen vroeger en komen nog hier en daar ook in Oost-Groningen en Twente voor. Zie Ras en Taal, blz. 144 en Bezoen blz. 52.

In Zuid-Brabant en Limburg speelt verder de mouilleering nog een voorname rol, zoodat niet alleen, gelijk in het Duitsch, de 2de en 3de pers. enkelv. vaak Umlaut vertoonen, maar in allerlei vormen ook de medeklinkers of de klinkers nog volop gemouilleerd of gelabiovelariseerd worden bovendien. Vooral in de streken rondom Aalst, Hasselt en Weert is dit heel frequent. Zier daarover Onze Taaltuin III, blz. 185—200 en Ras en Taal, Kon. Akad. Amsterdam 1935, blz. 28—33.

Met deze mouilleering hangt zeker ook de palatalisering der verleden deelwoorden in het Gooi, de Veluwe, Overijsel en Drente samen. Zie daarover A. R. Hol: Een tegenstelling Noord-Zuid in de praeterita en de participia van de sterke werkwoorden, 's Gravenhage 1937.

Het ge- praefix van het verleden deelwoord is in de Saksische dialecten nooit regel geworden; in vele andere dialecten tot *he*, *e*, of *ie* verzwakt, en blijft in bijna alle dialecten typische uitzonderingen vertoonen. Zie de kaart van Kloeke en de studie van Mej. Dr. A. R. Hol in het Tijdschrift der Leidsche Maatschappij, Dl. 60, 1941, blz. 249—294.

Het onregelmatige hulpwerkwoord *zijn*, heeft verder in de streektalen nog allerlei afwijkingen. Zoo gebruiken bijna heel Brabant en Zeeuwsch-Vlaanderen *ik zijn* in plaats van *ik ben*, en zeggen Oost- en West-Vlaanderen (onder den invloed van het Fransch?) *het heeft geweest* enz. Dat verder in de dialecten de meeste oude sterke werkwoorden de klinkerwisseling in den verleden tijd bewaard hebben, terwijl in het Algemeen Nederlandsch vele ervan tot de zwakke vervoeging zijn overgegaan, was te verwachten. Maar daarnaast staan ook veel gevallen, waar juist het omgekeerde is gebeurd.

Ten slotte schijnt in bijna alle streektalen de voltooid verleden tijd, die met het hulpwerkwoord gevormd wordt, het langzaam maar zeker van den onvoltooid verleden tijd te gaan winnen. Men merkt dat het duidelijkst, wanneer men van de verschillende sterke werkwoordsklassen alle dialectvormen wil opnemen. Dan stuit men telkens op het antwoord der proefpersonen in den voltooid verleden tijd; terwijl zij hardnekkig weigeren de onvoltooid verleden tijdsvormen te gebruiken; en als men ze hun ten slotte voorzegt, verklaren, dat dit oude vormen zijn, die thans alleen in het een of ander vaak gebruikte werkwoord nog voorkomen.

De bijna volledige vervoeging van 242 werkwoorden in het dialect van Heerde door L. Bosch is natuurlijk een afschrikwekkend voorbeeld, maar mocht als tegenhanger der veel schuldiger onvolledigheid

der werkwoordvervoeging in de andere dialectstudies hier ten slotte toch even worden vermeld.

4°. De telwoorden worden in de meeste dialectonderzoekingen veel te stiefmoederlijk behandeld. Op de belangrijke beginmedeklinkers van 40, 50, 60, 70 wordt vaak heelemaal niet gelet, of althans geen onderscheid gemaakt tusschen de tientallen en de tusschenliggende cijfers. Ook de vaak nog voorkomende-uitgangen der hoofdtelwoorden vindt men bijna nergens voldoende behandeld. De rang- en breuktelwoorden worden behandeld als iets van hoegenaamd geen belang, terwijl toch — vooral in de laatste groep — hier allerlei oude dialectische vormen nog voortleven. Maar verder vergeet men hier bijna moedwillig alle relictten van oudere getalsystemen als steeg, snees en schok; die vaak alleen nog bij het tellen van bepaalde dingen (eieren, vischjes enz.) voorkomen. Ook zoeken wij tevergeefs in al onze dialectbeschrijvingen naar den nog zoo vaak gebruikten kerfstok en zijn terminologie. Hierbij hooren dan verder de oude maten en gewichten; landmaten, elmaten, korenmaten, biermaten, scheepslading-, bascule- en balansgewichten. Ook de tijds-telwoorden en de uitdrukkingen voor hoe laat de klok wijst, en de daarbij hoorende schaft- en werktijden, de indeelingen van morgen, middag, avond en nacht, van de jaargetijden en de tijden van het kerkelijk jaar, de termijnen van de pachtbetaling en het huurpersoneel worden alle, zoo goed als immer, de moeite niet waard gerekend; terwijl toch juist deze heele groep voor de geschiedenis onzer streektalen van het hoogste belang is.

Maar ook de bijwoorden, voorzetsels en voegwoorden worden nooit volledig opgegeven; hoewel toch ook hierin onze streektalen weer allerlei afwijkingen en bijzonderheden vertoonen; die natuurlijk uit een alphabetisch woordenboek nooit zijn op te visschen. Hoe interessant is het b.v. niet, dat rond Steenwijk in den kop van Overijsel de met ont- samengestelde werkwoorden scheidbaar vervoegd worden! Hoe belangrijk is het, dat Brabant *mee* maar Limburg *met* of *bit* als voorzetsel en bijwoord gebruiken! En nu spreken wij nog maar niet van de systemen der voorzetsels, die Bröndal ons heeft leeren onderscheiden, en op een vóór-indogermaansch Casus-systeem schijnen te berusten. En hiervoor is het in de eerste plaats noodig, dat de in elk dialect gebruikelijke echte voorzetsels opgeteld worden. Om dit te bevorderen geef ik hier even de Algemeen-Nederlandsche voorzetsels in alphabetische volgorde, die ik overal tevergeefs gezocht heb. 1 aan, 2 achter, 3 beneden, 4 bezijden, 5 bij, 6 binnen, 7 boven, 8 buiten, 9 door, 10 in, 11 jegens, 12 langs, 13 met, 14 na, 15 naar, 16 naast,

17 neven, 18 om, 19 omtrent, 20 onder, 21 op, 22 over, 23 per, 24 rond, 25 sedert, 26 sinds, 27 te, 28 tegen, 29 tot, 30 tusschen, 31 uit, 32 van, 33 volgens, 34 voor, 35 wegens, 36 zonder.

Maar dan vooral is het belangrijk te weten welke van deze voorzetsels ook achter het substantief als bijwoord voorkomen als het huis in, het huis uit, het huis om en de rivier langs, berg op en berg af, den heelen dag door enz.; welke voorzetselbijwoorden als praedicaat voorkomen: de zweer is door, zijn schoenen zijn door, de school is uit; welke samenstellingen er voorkomen: als tegenover, rondom, vooruit, achteruit, voorbij, ondersteboven, achterstevoren, binnenstebuiten, en vooral welke afstandssamenstellingen gangbaar zijn als *tegen* de deur *aan*, *tegen* den stroom *op*, *onder* het hek *door*, *van* het oogenblik *af*, *op* gevaar *af*, *ten* einde *toe*, *achter* den troep *aan*, *op* den koop *toe*, *op* verre *na*, *op* één *na*, enz. enz.

Welke scheidbare samenstellingen in elk dialect voorkomen, is ook vaak van groot belang. En toch vindt men op al deze vragen zoo goed als nergens een antwoord.

Het systeem der nevenschikkende en onderschikkende voegwoorden wordt ook weer in geen enkele dialectgrammatica ook maar bij benadering aangeduid, laat staan afdoende beantwoord.

En dit alles betreft nog alleen de vormleer en de grammatica.

5°. Maar nog erger wordt het als wij naar de Syntaxis overgaan.

In De Taalschat van het Leven van Jesus, blz. 217—242, en de beide dissertaties over de taal van Hadewych door Mej. Mia van der Kallen, blz. 251—306, en Mej. Liesbeth Allard, blz. 84—137, hebben mijn Nijmeegsche leerlingen een eerste proeve gewaagd, om de Nederlandsche constructieleer eindelijk eens systematisch te onderzoeken. Zeker, dat bleek geen kinderspelletje; en er kleven nog vele fouten aan, en zij zijn misschien in kleinigheden nog onvolledig op den koop toe. Maar dit is toch de eenige manier, om eindelijk met den bouw der nominale en verbale woordgroepen toch eens uit de hopelooze verwarring der vroegere redekundige ontleding uit te komen en een verantwoord systeem op te bouwen.

Maar ook dit onderzoek moet, wil het vruchten dragen, niet alleen op de contemporaine cultuurtaal, maar vooral op onze hedendaagsche streektalen worden toegepast. Zoolang wij toch de open constructies niet onder de knie hebben, is er niet de minste kans, om de gesloten zinsconstructies oorzakelijk te begrijpen.

6°. Maar wij behoeven, zoo voortgaande, dit hoofdstukje niet in den klaagtoon te besluiten. Want voor den zinsbouw en de woordorde

hebben Prof. G. S. Overdiep en zijn Groningsche leerlingen inderdaad opbouwend en degelijk werk geleverd, dat zeker voor de toekomst rijke vruchten van nieuw inzicht belooft. In de 5 eerste jaargangen van *Onze Taaltuin*, vooral II, blz. 18, 44, 73, 161, 249, 302 en vlg., in *De Volkstaal van Katwijk aan Zee*, Antwerpen 1940, blz. 206—242, en last not least in de *Stilistische Grammatica*, Zwolle 1937, heeft de Groningsche hoogleeraar toch met de zijnen het syntactisch onderzoek zoowel der Nederlandsche cultuurtaal als der volkstaal in eens mijlen verder gebracht. En de taak der toekomstige streektaalonderzoekers kan dus eenvoudig zoo geformuleerd worden: dat zij in aansluiting bij Overdieps vondsten en constateeringen systematisch hun dialectmateriaal beluisteren en onderzoeken. De *Stilistische Grammatica* kan en moet daarbij als uitgangspunt worden genomen. Ook dit zal nog niet zoo gemakkelijk zijn. Maar juist omdat Overdiep in dit massieve boek niet het weifelend en onzeker *Algemeen Beschaafd*; maar eenerzijds de veilige en van zich zelf zekere Nederlandsche cultuurtaal in al haar schakeeringen en anderzijds de Nederlandsche volkstaal van eenige typisch Nederlandsche streektalen voortdurend onderling vergelijkt; is hiermee voor de toekomstige syntactische zins- en woordordestudie een vaste en zekere grondslag gelegd.

XI. DE DENKVORM DER NEDERLANDSCHE STREEKTALen

In alle streektalen domineert de volkstaal over de cultuurtaal. De denkvorm¹ der streektalen is dus gewoonlijk vrij primitief.

1⁰. Het eerste wat in de streektalen opvalt is hun overvloedige rijkdom aan synoniemen met heele kleine beteekenisverschillen. En de belangrijkste groep dezer gevallen zijn zeker overal de woorden met een gevoelstoon van goed- of afkeuring, die de locale spreektaal steeds weer met een bijzondere voorliefde aankweeken, terwijl de cultuurtaal ze als opdringerig, onbeleefd en onbeheerscht vermijdt. Fritz Stroh² vermeldt voor het Hessisch dialect van Naunstadt meer dan 200 tekenende pejoratieve namen voor de vrouw en 400 ongunstige karakteristieke namen voor den man. Ook al onze Nederlandsche streektalen wemelen daarvan. Maar verder komen dan de woorden en uitdrukkingen voor dronken zijn en het dood gaan of dood maken, vooral van dieren, voor afranselen en vechten, twisten en kijven, stelen, liegen en bedriegen, een standje krijgen en uitschelden, voor op den loop gaan en leuterpraat verkoopen, voor lachen en weenen, toejuichen en uitjouwen. Ook dit zijn gebeurlijkheden, die het menscheijk gemoed immers telkens weer anders bewegen en in de volkstaal om felgekleurde namen vragen, terwijl de cultuurtaal er zich juist met een abstract woord of een vage aanduiding van afwendt.

Maar ten slotte zijn het ook allerlei concrete namen, voor kleinere dieren en planten, huishoudelijke werktuigen en keukentermen, de bijzonderheden van de boerderij, den landbouw en de veeteelt, allerlei ouderwetsche maats-, inhouds- en gewichtsnamen, die in de streektalen met al hun locale bijzonderheden voortleven, maar in de cultuurtaal slechts heel zelden en dan nog gewoonlijk met een kleurloos algemeen woord plegen genoemd te worden.

¹ Jac. van Ginneken: De taal als denkschool der menschheid. Onze Taaltuin X, blz. 217 vlg.

² Stil der Volkssprache, Hessische Blätter für Volkskunde, Bnd 29, 1930, blz. 126. Sprache und Volk: Ibidem Bnd 1931—'32, blz. 229—248. Von Sinn und Leistung des Südhessischen Wörterbuchs: Ibidem Bnd 1932—'34, blz. 8—34.

Verder brengt de landbouw en de veeteelt op de boerderij natuurlijk een heele reeks namen en werkwoordsbegrippen mee, die in het stadsleven en de cultuurtaal bijna allemaal onbekend zijn. Zoo herinner ik mij uit mijn jeugd, dat in een herberg te Oudenbosch, waar de boeren „beesten”markt hielden, een groot zwart bord hing met een 30-tal erop geschilderde namen voor stieren, ossen, koeien, vaarzen en kalveren, naar het geslacht, de bestemming, den leeftijd, enz. tot in fijnigheden onderscheiden. De gemaakte prijzen werden dan elken marktdag met krijt achter de verschillende namen aangegeven.

2°. Nu is het merkwaardig dat in deze woordgroepen de vrouwelijke of mannelijke dieren zoo goed als nimmer door een achtervoegsel worden afgeleid, maar een eigen stamwoord bezitten. En zoo gaat het ook met de namen van de jongen, die slechts heel zelden met een verkleiningsuitgang worden gevormd, maar een geheel afwijkenden naam hebben. Terwijl de wilde diernamen, die ook in de cultuurtaal voorkomen dus een vaste abstracte vormgroep ontwikkeld hebben:

voor den leeuw	leeuw	leeuwin	leeuwtje
voor den beer	beer	berin	beertje
voor den wolf	wolf	wolvin	wolfje
voor den ezel	ezel	ezelin	ezeltje
voor den kater	kater	kat	katje

staan voor de veeteelt, de termen geheel en al los van elkaar:

voor het rund	stier	os	koe	kalf
voor het paard	hengst	ruin	merrie	veulen
voor het varken	beer	barg	zeug	big
voor de hoenders	haan	kapoen	kip	kuiken
voor het schaap	ram	hamel	ooi	lam

Wij zouden dan ook kunnen zeggen, dat in de streektalen het zelfstandig naamwoord nog veel dichter bij den eigennaam staat, terwijl het in de cultuurtaal bijna steeds een echte soortnaam is.

3°. Dat blijkt b.v. al aanstonds hieruit, dat de algemeene namen voor grootere groepen als b.v. *plant*, *dier*, *vogel*, *vlinder* in de streektalen praktisch niet voorkomen, althans niet in dezelfde abstracte beteekenis als in de cultuurtaal. Onder *plant* wordt b.v. in onze dialecten geen onkruid verstaan, maar alleen, wat werkelijk *geplant* wordt. Als men in dialect over *dieren* spreekt, denkt men aan wilde beesten en zelden aan koeien, kalveren, geiten of schapen, en zeker nooit aan visschen of vogels, laat staan aan insecten als mieren, kevers en bijen. Bij *vogel* denkt men alleen aan kleine vogeltjes en niet aan kippen, ganzen en eenden of fazanten en zwanen. Als men het woord *vlinder* kent, ge-

bruikt men het alleen voor een paar soorten van vlinders, b.v. de schoenlappers.

4°. Daarentegen hebben b.v. in de molenaarstaal bijna al de balken van het draaiende bovenstuk waaraan de wicken bevestigd zijn, elk hun eigen afzonderlijken naam; en zoo gaat het ook met de balken van het schuurdak, met de verschillende deelen van de oude boeren-huifkar, met de onderdeelen van de ploeg of de zeis enz. Ook heeft elke akker en bijna elke weide een eigen naam.

5°. De bijvoeglijke naamwoorden worden in de streektalen nog vaak vervangen door den dingnaam, waarvan zij oorspronkelijk zijn afgeleid. Voor *lang* zeggen zij graag: *een staak*, voor *rond*: *een bal*, voor *hard*: *een steen*, voor *heet*: *kokend water*, voor *koud*: *ijs*, voor *zoet*: *honing*, voor *zout*: *pekel*, voor *zuur*: *sleepruim*, voor *kort*: *een vinger*, voor *dik*: *een duim*, voor *dun*: *een pink*, voor *wit*: *als sneeuw*, voor *rood*: *als bloed*, voor *paars*: *als een viooltje* (of *violet*).

6°. Vooral voor deugden en ondeugden helpen zij zich met een vergelijking uit het dagelijksch leven, voor *ijdel* zeggen zij: *als een pauw*, voor *wild* en *driftig*: *als een stier*, voor *ongeduldig*: *als een paard*, voor *zachtzinnig*: *als een lam* of *als een schaap*, voor *trouw*: *als een hond*, voor *ijverig*: *als de mieren*, voor *luidruchtig*: *als een kakelende kip*, voor *valsch* en *nijdig*: *als een kat*, voor *trotsch*: *als een gans*, voor *onrustig*: *als een jonge hond*, voor *al te lief*: *als een poes*.

7°. Vaak wordt dan ook nog het adjectief en het substantief samen gebruikt, in den vorm van stereotiepe vergelijkingen: *wit als sneeuw*, *rood als bloed*, *ijdel als een pauw*, *zoo zoet als honing*, *een vinger lang*, *een duim dik*, *zoo hard als een steen*, *zoo wild als een stier*, *zoo zacht als een lam*, *zoo valsch als een kat*; of in den vorm van vaste samenstellingen: *bloedrood*, *sneeuwwit*, *honingzoet*, *steenhard* enz. In al deze gevallen voelt men bij het abstracte bijvoeglijk naamwoord er nog de behoefte aan, om het door een concreet voorbeeld toe te lichten.

8°. Over het algemeen gebruiken onze streektalen verder veel minder samenstellingen en afleidingen dan de cultuurtaal, daar zij liever in elke beteekenis een ander stamwoord bezigen; gelijk wij dat hierboven reeds aan het voorbeeld der mannelijke en vrouwelijke dieren hebben aangewezen.

Al deze eigenaardigheden van den woordenschat onzer streektalen berusten nu op den concreten aanschouwelijken denkvorm onzer dialectsprekers, waardoor zij zich kenmerkenderwijze van den abstracten denkvorm der cultuurtaal onderscheiden. Dit zullen wij even aan één enkel voorbeeld nader uitleggen:

In ons denkhoofd liggen toch de herinneringsbeelden der dingen en

feiten in verschillende lagen van abstractheid boven elkander. Den eersten keer, dat wij in onze kinderjaren b.v. een groot bruin dier op vier pooten zagen en van onze huisgenooten daarvoor den naam *paard* overnamen, was dat waarschijnlijk een paard, dat voor een kar of rijtuig liep.

Het tweede paard, dat wij later leerden kennen, was een loslopend paard in de wei. Wij hoorden dat ook een paard noemen; en merkten al spoedig dat de kar of het rijtuig er niet bij hoorden. Dit losse paard komt nu in de tweede laag onzer herinneringen te liggen. In de tweede laag ligt dus altijd iets nieuws, maar dat toch lijkt op het daaronder liggende in de eerste laag.

Het derde paard, dat wij door onze huisgenooten zoo hoorden noemen en dat in onze herinnering is blijven hangen was een schimmel. Die komt nu in de derde laag, en wij bemerkten daarbij aanstonds, dat dus ook de bruine kleur geen wezenlijk bestanddeel was. Want om in de derde laag te komen liggen, moet elk herinneringsbeeld gelijken op het corresponderende beeld der twee onderste lagen. Zoo hebben wij dus successievelijk reeds de gewone omgeving en de kleur van ons paard-idee afgetrokken of geabstraheerd.

Ons vierde paard was een merrie met haar veulen, terwijl de hengst in de wei daarnaast liep. En dat noemde onze oudere broer allemaal paarden. Die komen nu in de vierde laag te liggen. Want bij nadere beschouwing lijken zij op al de drie vorige, maar verschillen toch ook weer van hen op een karakteristieke wijze.

Het vijfde paard was een lichtbruin, heel zwaar, groot paard, een Bels noemen ze hem in het leger. Of het vijfde paard was een ponny en dat noemden ze een paardje. Die komen nu in de vijfde laag en onderscheiden zich weer even typisch van al de vorige.

Ten slotte komen er nu in de zesde en zevende laag nog allerlei zwarte en isabel-kleurige paarden in verschillende standen en omgevingen bovenop.

En nu pas weten wij zoo ongeveer wat het woord paard in de gewone cultuurtaal beteekent. Nu pas kennen wij het abstracte begrip *paard*, gelijk het b.v. in onze eerste leeslesjes wordt gebruikt. Maar ondertuschen zijn wij zeker al 7 jaar geworden; en vaak moet de Nederlandsche les van de lagere school de drie of vier hoogere lagen nog uitleggen en aanvullen. Maar sinds ons 4de levensjaar kenden en verstonden wij toch het woord *paard* al, en gebruikten het soms zelf reeds; maar de betekenis beperkte zich toen tot één of twee lagen. En vele moderne stadsmensen, die bijna nooit met paarden te maken hebben, doen het daar levenslang mee.

Welnu, gelijk het nu met het woord *paard* gesteld is, zoo gaat het met alle woorden als koe, hond, kat, huis, weide, stal, akker, polder, land, rivier, zee, wind, lucht, wolk, ster, maan en zon; gaan, loopen, werken, spitten, timmeren, veilen, schrijven, lezen; lief, stout, spoedig, overdag, 's nachts; goed, kwaad, hoog laag, dun, dik, vroeg, laat. De beteekenis der cultuurtaalwoorden is bijna altijd een beteekenis van 6 of 7 boven elkander liggende lagen; en wij noemen dat een abstracte, onaanschouwelijke beteekenis, terwijl de beteekenis der streektaal- of volkstaalwoorden meestal maar een, twee of hoogstens drie lagen omvat, en dus een concrete beteekenis moet genoemd worden.

Hierdoor wordt het hierboven gezegde over de beteekenis van de abstracte cultuurtaalwoorden als *plant*, *dier*, *vogel* en *vlinder* in de streektalen ineens volkomen begrijpelijk.

Maar ook het ontbreken van afleidingen als *leeuw*: *leeuwin*: *leeuwkje* in de groepen *stier*: *os*: *koe*: *kalf* wordt hierdoor verklaard, omdat in *koe* en *kalf* hierbij niet uitdrukkelijk aan de hoogere abstracties als *vrouwelijk dier* en *jong dier* gedacht wordt, maar alleen telkens de aanschouwelijke concrete beteekenis-inhoud aanwezig is.

Ook de voorkeur voor concrete substantieven als *staak*, *steen*, *sneeuw*, *ijs*, *duim*, *bloed*, *pauw*, *kat* en *hond* boven de abstracte adjectieven *lang*, *hard*, *wit*, *koud*, *dik*, *rood*, *ijdel*, *valsch* en *trouw* wordt nu geheel en al duidelijk. En ook de groote voorraad van affectief gekleurde synoniemen en allerlei lokale vaktermen die op kleine concrete variaties berusten, steunt eveneens op het gebrek aan de abstractie der hoogere lagen en het krioelen der concrete verschillen in de onderste laag.

Al deze groote verschillen in den woordenschat tusschen de streektalen en de cultuurtaal kunnen wij dus samenvatten in de abstracte constateering, dat de woordbeteekenissen der cultuurtaal bijna altijd op de hoogste abstractielagen en dat de woordinhoud der streektalen zoo goed als steeds op de onderste concrete lagen der herinneringsbeelden berusten.

De streektaalsprekers missen dan ook gewoonlijk de hoogere opvoeding, en al hebben zij voor sommige uitzonderlijke woordbeteekenissen toch ook wel 5 of 6 abstracte lagen boven elkander liggen; hun ontbreekt toch het gemak en de vaardigheid om voortdurend met zulke abstracties te werken; zij worden er moe van, en dalen aanstonds weer in de onderste lagen af. Men heeft berekend, dat de streektalen slechts één abstract woord op de acht concrete hebben, terwijl de cultuurtaal juist acht abstracte woorden tegenover één concreet woord bezit.

Slechts in de onderste concrete lagen van aanschouwelijke beteekenissen kan men een levendig en beziel, een kleurig en familiaar ge-

spreek voeren. Dat is een verschil in denkvorm tusschen hoogere en lagere opvoeding en beschaving. Daarom dan ook zijn er zoo weinig dialecten, als b.v. het Maastrichtsch, waarin men een wetenschappelijk debat kan voeren, of hooger onderricht kan geven.

Maar het omgekeerde is ook waar. Er zijn maar weinig hoogbeschaafden, die glad en vlot, maar tegelijk raak en eenvoudig den volkstoos weten te treffen. De cultuurmenschen worden toch meestal zóó verslaafd aan hun abstracties, dat zij met een eenvoudige en aanschouwelijke concrete woordbetekenis niet meer weten om te springen, zoodat zij met hun abstracte boekentaal iederen eenvoudigen volksman afstooten; en nooit meer een eenvoudig en hartelijk gesprek in de landstaal kunnen voeren, zoodat zij in den huiselijken kring dan ook meestal hun toevlucht weer nemen tot de dialectisch gekleurde spreektaal. Zoo diep waar is het, dat de streektaalen en de landstaal elkander beide noodig hebben en prachtig aanvullen, zoodat het leven en de bloei onzer Nederlandsche taal geheel en al op beider samenwerking berust.

Hiermee hebben wij dus voor alle Nederlandsche dialecten gezamenlijk gezien, dat zij als nog min of meer primitieve volkstalen op een gebrekkige abstractie en een povere denktechniek, maar op een rijke aanschouwelijkheid, de volle levenswarmte en een vlotte, spraakzame praatkunst berusten. En nu pas komt de typeering hunner verschillende provinciale halfculturen aan de orde.

Welnu, kort gezegd zijn de Friezen en de Zeeuwen strak maar stoer, slim en trotsch. De Hollanders en Utrechtenaars zijn misschien nòg trotscher, maar meer sterk dan stoer, en meer verlegen ferm dan strak, doch de Utrechtenaars hebben bovendien reeds iets elegants en vlots; maar allen zijn zij vooral ingesteld op de daad. De Saksische Drenten en Twenten zijn ruwer bonken, maar met een dieper binnenleven, dat bij de Groningers, Sallanders en Oost-Geldersmannen als in Staringh uit den ruwen bast een kernige pittigheid ontbolstert; zoodat de Saksische persoonlijkheid veel meer omvat dan zijn dienend „werk”. Ik kies dit synoniem omdat ze voor de daad individueel niet trotsch genoeg zijn. Maar al de tot nu toe behandelde Noorderlingen zijn koel, terughoudend en blijven zich gelijk tegenover de nu volgende Zuiderlingen, die van binnen warmer en expansiever, maar dan ook veel veranderlijker zijn; wat een gevaar maar tevens een rijkdom beteekent.

De Oost-Brabanders lijken echter op de Drenten en Twenten als ruwe bonken met iets er bij, als een gonzend binnenleven; maar de ontbolsterde West-Brabanders hebben meer met de Groningers en Sallanders gemeen, terwijl de Zuid-Brabanders er een sterke Romaansche levendigheid hebben bijgewonnen. Alle Brabanders willen werken en

dienen en zijn vooral sterk in lankmoedige deugden, wat zij in de eeuwenlange verdrukking geleerd hebben.

De Oost-Vlaming en Antwerpenaar voert de warme veranderlijkheid tot een zekere onbetoomde wildheid op, maar vindt in zijn geloof een voorzichtige, maar niet al te veel bereikende gids. De West-Vlamingen daarentegen grenzen niet voor niets aan Zeeland. Zij hebben voor de Brabanders en Oost-Vlamingen iets Hollandsch-koels en strak gericht; dat in Fransch en Zuidwest-Vlaanderen door Franschen invloed wordt getemperd.

De Limburgers ten slotte zijn de Zuiderlingen van Nederland; veel kwieker en vlugger van geest dan alle overige Nederlanders; en in de steden nòg eleganter dan de Utrechtenaars en sterk onder pittig-Waalschen en luchthartig-Rijnlandschen invloed gekomen. In slimheid kunnen ze tegen de Hollanders op. Alleen zijn ze evenals de Brabanders veel warmer, en dus ook veranderlijker of veelvormiger. Wat daad en werk betreft, staan ze met hun persoonlijke fierheid dichterbij dan alle overige Zuiderlingen bij de Hollanders, Friezen en Zeeuwen, maar ook daarin alléén.

Als wij dat nu op de denkvormen gaan toepassen, in zoover die in de taalvormen uitkomen, kunnen wij hier natuurlijk slechts eenige grepen doen, en moeten ons met eenige frappante voorbeelden ter illustratie vergenoegen.

Zoo blijkt de stijve strakheid der Friezen b.v. uit het Landfriesch, dat in de gezinstaal een opvallend karig gebruik maakt van de drie enkelvoudige persoonlijke voornaamwoorden. De vader heet *heit*, de moeder *mem*, en het kind *bern*. En zoo noemen ze niet alleen in onbewogen strakheid elkander maar ook zichzelf, zoodat ik, jij, hij of zij in den engen kring der gezinstaal bijna geheel en al overbodig worden; terwijl de meer sociale meervoudige persoonlijke voornaamwoorden druk in gebruik zijn.

Deze Friesche verregaande strakheid toont zich nu in de Hollandsche verlegen fermheid althans hierdoor, dat bijna overal nog een vlotte algemeen gebruikelijke vorm voor den tweeden persoon enkelvoud ontbreekt. Nog heden hebben de Hollanders eigenlijk geen algemeen voor naamwoord om elkaar aan te spreken; wat in Brabant- Vlaanderen en Limburg geen dag lang zou kunnen duren.

Daarentegen hebben nu de Groningers, Drentenaars en Twentenaars, evenals de Limburgers, niet alleen het Germaansche *du*, *dein*, *dich* trouw bewaard, maar hebben Drente en Midden-Limburg in het gebruik van dit pronomen nog een graadmeter aangelegd van hartelijke verbondenheid tot afgescheiden meerderheid, met al de leeftijds-, sexe- en standsver-

schillen die daaraan vastzitten. Hier hebben wij dus plotseling een overmoedige variatie in de aanspraak tegenover de armoede van Holland en het bijna totale gebrek in de Landfriesche gezinstaal.

Maar Oost-Vlaanderen en de aanliggende streken van Zuid-Brabant en Zeeuwsch-Vlaanderen hebben nu bovendien juist in den eersten en den tweeden persoon bij de meest gebruikelijke werkwoordsvormen een woekerende pronomens-krioeling ontwikkeld, die tegen de Hollandsche en Friesche verlegenheid en strakheid, zich kenmerkend door een wild naar voren dringen van spreker en toegesprokene onderscheidt: *Ik eb-ik er zat af, Ik eb-k-ik veel dorst, Ik em-et-ik nie gedaon, Als ek-ik hèm was, Ik eb ik et, Gij hebt gulder geld genoeg, Ge hebt gij gulder niks gadaon, Hedde ga galen héur gezien?*

Als men nu hiermee Hoofdstuk 8 uit den Kleuterroman vergelijkt, waarin juist de zoo moeilijk aan te leeren denktechniek der enkelvoudige persoonlijke voornaamwoorden beschreven wordt, ziet men duidelijk, hoe de kinderen die in de gezinnen dezer verschillende dialecten opgroeien, telkens tot een heel andere persoonsaanschouwing, en dus tot een onderling sterk afwijkenden pronominalen denkvorm worden opgevoed; en dat het dus ook voor onze streektaalen opgaat, dat de omgangstaal van het gezin het jonge denkleven kan opvoeden en kneden als was.

Dat hier nog heel oude ethnische substraat-invloeden onder kunnen liggen, is een mogelijkheid die ik hier in het voorbijgaan slechts mag aanstippen, wat voor het doel van dit hoofdstuk niet ter zake doet.

Dat met de warmte van het Zuiden en de koelheid van het Noorden het bewaren van de geslachts- en buigingsverschillen samenhangt, zal men mij — gezien nu eenmaal de polemieken, die dit vraagstuk, met ook verschillende andere zijden, van den eenen kant vertroebeld en van den anderen kant versimpeld heeft — misschien niet zoo gemakkelijk toegeven; maar uit mijn persoonlijke Brabantsche aanvoeling zal men mij willen gelooven dat mij het weglaten der -n bij het lidwoord in het objectief zinsverband van het mannelijk geslacht, nog altijd erg nuchter en koel aandoet; en dat te meer, daar wij Brabanders die -n ook veel in het subjectief zinsverband voor vele mannelijke substantieven laten hooren. Ik zou er zelfs geen wetenschappelijk bezwaar tegen hebben, deze -n in het Brabantsch als een warmte-index, of anders gezegd als een emphatischen casus of als spannings-loozing op te vatten; evenals ik naast de oude Casus-patiensbeteekenis als diepsten grond voor het voortleven van den Latijnschen Accusativus in de stamvormen der Romaansche nomina: de grootere warmte of de eigenaardige gespannenheid der Romaansche volken tegenover de koele terughoudende klassieke Romeinen zou willen erkennen.

Hiermee hangt nu m.i. ook de duidelijkheid samen, die de Nederlandsche Zuiderlingen meer op prijs blijken te stellen dan de Noorderlingen. Ook dit kan een parallel verschijnsel met het Fransch of misschien zelfs aan Franschen invloed te wijten of te danken zijn; terwijl de Noorderlingen hierin dan meer aan Duitsche en Engelsche zijde zouden staan.

Tot de Noordnederlandsche terughoudende koelheid reken ik ook de Zeeuwsche, Hollandsche en Friesche woordkarigheid of beknoptheid; terwijl de Brabanders, Vlamingen en Limburgers veel wijdlooper plegen te zijn en zich tot allerlei herhalingen of minder belangrijke toevoegingen laten verleiden. Dubbele comparatieven, dubbele meervoudsvormen, dubbele voornaamwoorden, dubbele negaties, de gescheiden negatie van „en — niet”, en het gelijktijdig gebruik van twee of drie middelen om een voorwaardelijk of tegenstellend, een oorzakelijk of toegevend zinsverband uit te drukken, komen in het Zuiden alle veel meer dan in het Noorden voor.

Ook het gebruik der lidwoorden is ten slotte een uitnemend middel om de typische denkvormen onzer dialecten tegenover elkander te stellen. U herinnert u het typische *een* van: hij zette het op *een* loopen, zoo rood als *een* bloed, zoo wit als *een* sneeuw, die thans alleen in het Zuiden hun zuivere beteekenis bewaard hebben. Verder moet men het bepaalde lidwoord beschouwen als een maatstaf der invoeling in den toegesprokene. Dan toch gebruiken wij het bepalend lidwoord wanneer wij meenen, dat het daarmee aangediende substantiefbegrip bij den toegesprokene onmiddellijk voor de hand ligt. Welnu, terwijl het Noorden in zijn lidwoord-gebruik hier al langer hoe verder van afwijkt, hebben de dialecten beneden de groote rivieren deze vaderlandsche traditieschatten nog ongerept bewaard.

Ik vermoed, dat ik bij mijn aandachtige lezers weinig tegenspraak zal uitlokken, als ik eindig met het besluit: Niet van de Nederlandsche cultuurtaal vooral, en nog minder van het Algemeen Beschaafd Nederlandsch alleen geldt de lof: Mijne moedertaal is mijn schoonste taal. Want in streektaal-en-landstaal-samen pas leeft heel de overlevering van ons verleden en onzen zielegroei. Die taal is het heilig erfstuk onzer vaders. Die taal is de ziel van ons volk.

INHOUD

Bladz.

I. De Nederlandsche streektafen en de landstaaf in hun onder- linge verhouding	5
II. De ontwikkeling der oudere dialectstudie	14
III. De taalafas	18
IV. De vergelijkende dialectstudie	31
V. De fonetische dialectstudie.	40
VI. De fonologische dialectstudie.	49
VII. De anthropologische dialectstudie	57
VIII. De streektafen en Nederlands eigen bodem	80
IX. De nieuwere lexicale dialectstudie	86
X. De grammatische en syntactische dialectstudie.	95
XI. De denkvorm der Nederlandsche streektafen.	102

GEDRUKT TE WORMERVEER BIJ
MEIJER'S BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ

